

VIII – HRONOLOŠKI PREGLED DJELATNOSTI ARHITEKTE KARLA PARŽIKA U PERIODU 1886-1916

1886

2 – STAMBENOPOSLOVNA ZGRADA PENZIONOG FONDA U SARAJEVU¹

Prvi samostalan Paržikov projekt u Sarajevu bio je projekt za stambenoposlovnu zgradu činovničkog Penzionog fonda, predviđenu za parcelu zapadno od Katedrale. Idejna skica istočne fasade pokazuje reprezentativnu palatu čija je duga fasada raščlanjena nešto istaknutim i vertikalno naglašenim rizalitima, a cjelokupno oblikovanje je neorenesansno (**Sl. 2.a**).

Ova osnovna koncepcija odmah asocira na Hansenov Heinrichhof (**Sl. XI.a, XI.b, XI.c**), što su i savremenici primijetili.² Naravno, dimenzije i spratnost Paržikovog objekta su manji, ali raščlamba masa, razdioba fasada profiliranim vijencima, krovne balustrade, naglašena rustika prizemlja, mezanina i rubova rizalita, oblikovanje otvora (nešto izmijenjenih u izvedbenom projektu, **sl.2.b, 2.c, 2.d**) i njihovih okvira, primjena skulptura, mada u skromnijem obimu, itd. – neosporno ukazuju na slavni uzor. U odnosu na prvobitno stanje (**Sl. 2.e**), današnji izgled fasada je osiromašen (**Sl. 2.f**).

Tlocrti u obliku razvučenog slova U pokazuje konture objekta koje su prilagođene regulacionim linijama ulica i sa dužom fasadom prema trgu koji se formirao ispred Katedrale – (**Sl. 2.g**).

U prizemlju jednog dijela objekta bio je predviđen smještaj pošte i brzojava³, a za druge prostore u prizemlju ne zna se da li su bili namjenski projektovani, međutim, podužni konstruktivni zidovi omogućavali su jednostavnu razdiobu prizemlja prema potrebama. U svakom krilu zgrade smješteno je po jedno stepenište koje vodi na spratove do stanova. Prostran stambeni hol vodi do reprezentativnih soba koje su orijentisane prema ulici, do kuhinje i sobe za poslugu koje su orijentisane prema unutrašnjem dvorištu, i do klozeta (samo jedan stan imao je kupatilo).

Izgradnja objekta trajala je do ljeta 1886.g.⁴ do jeseni 1887.g.⁵ U jednom dijelu prizemlja otvorena je u oktobru 1887.g. kafana pod imenom “Café Kunerth”⁶, a u februaru 1888.g. na spratu su smještene zbirke Zemaljskog muzeja.⁷ Zatim, u prizemlju se uselila poslovnica Bosanskohercegovačke banke 1889.g., a naredne godine preselila je na sprat.⁸

¹ Karl Pařik, *Bau des Pensions Fonds Hauses*, idejna skica (nedatirana), izvedbeni nacrti (V, VI/1886), adaptacija sjeverne kule za slikarski atelje (1897). (AZPRGS).

² Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti godine 1896., 233.

³ *Nove građevine u Sarajevu*, Sarajevski list, 96, 5.VIII 1886.

⁴ Isto.

⁵ *Građevine po Sarajevu*, Sarajevski list, 64, 4.VI 1887.

⁶ *Nova kafana*, Sarajevski list, 124, 22.X 1887.

⁷ *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Sarajevski list, 10, 26.I 1888.

⁸ *Promjena lokala*, Sarajevski list, 2, 2.I 1890

3 – ŠERIJATSKA SUDAČKA ŠKOLA U SARAJEVU⁹

Pošto su za vrijeme austrougarske okupacije u Bosni i Hercegovini ostali na snazi šerijatski propisi u pogledu regulisanja imovinskih i porodičnih odnosa muslimanskog stanovništva, bilo je potrebno osnovati školu koja bi obrazovala buduće šerijatske službenike.¹⁰ Odluka o izgradnji škole donesena je 1882.g.¹¹

Sačuvan je originalni tekst opisa idejnog projekta sa datumom od 19.XII 1886.g. i potpisom tadašnjeg predstojnika Građevinskog odjeljenja Edmunda Stixa, što omogućava datiranje izrade idejnog projekta.¹² Zemaljska vlada je u maju 1887.g. donijela “Statut o ustrojstvu škole za šerijatske suce”.¹³ Ovu školu internatskog tipa u cjelosti je finansirala Zemaljska vlada, a školovanje i izdržavanje učenika bilo je besplatno.¹⁴

Objekat je riješen tako da su sadržaji grupisani u dvije cjeline organizovane oko unutarnjih dvorišta (**Sl.3.a, 3.a-2, 3.b, 3.b-2, 3.c, 3.d, 3.e**). U prvom dijelu su školski i drugi zajednički prostori (trpezarija, džamija, sale za sastanke, itd.), a u drugom dijelu sobe za učenike. Osnovni oblikovni uzori za ovaj objekat nalaze se u maurskoj i egipatskoj arhitekturi koje je Pařík mogao dobro upoznati na bečkim istoricističkim interpretacijama, izložbama i iz “Allgemeine Bauzeitung” i “Österreichische Monatschrift für den Orient”. Zanimljivo je da je “Allgemeine Bauzeitung” objavio 1917.g., trideset godina nakon izgradnje, opširan prikaz sa ilustracijama o Šerijatskoj sudačkoj školi, a u ovom članku navedeno je da je zgrada napravljena “u orijentalnom stilu oslanjajući se na orijentalne građevine koje već postoje u zemlji, a i unutrašnje uređenje ima u potpunosti orijentalni karakter, kako je uobičajeno u zemlji.”¹⁵

⁹ Karl Pařík, *Die Scherjatsrichterschule in Sarajevo*, Allgemeine Bauzeitung, 1917., 51-52, table 35-41.

¹⁰ M. Papić, *Školsvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1818)*, Sarajevo 1972, 153.

¹¹ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 111.

¹² “... Programom je predviđena škola za 45 učenika u kojoj će, pored nastavnog, biti obezbijeden i stambeni prostor za učenike. Školovanje traje pet godina, te je potrebno u toj zgradi pružiti mogućnost učenicima da svoju religijsku praksu izvode u sopstvenom prostoru za molitvu. Za izgradnju je predviđen ugao ulica Čemerline i Buslakovića, na vakufskom zemljištu. Pošto su granice građevinskog zemljišta nepravilne, prilikom izgradnje objekta izvršiće se i regulacija ulica. Veza sa Buslakovića ulicom postigla bi se izgradnjom vanjskih stepenica. Projekt predviđa stambene i školske prostore i zajedničku salu za ručavanje. Stambeni prostori imaju vezu sa učionicama preko deset stepenica vestibila. U nacrtu se sagledava zatvoreni pravougaonik dužine 32,4 m i širine 22,8 m na koji se nastavlja dvorište dužine 13,8 i širine 8,1 m. Trijem uz dvorište širok je 2 m i dostupan je iz svih soba. Parter obuhvata 19 soba, svaka za po jednog učenika, jednu sobu za učitelja, magacin, kuhinju, sobu za kuhara i odgovarajući broj sanitarija. Predviđene su prostorije za drva, ugalj, namirnice, kao i podrum. Školski prostori nadovezuju se na stambene prostore, a zatvaraju pravougaonik dužine 32 m i širine 28 m sa dvorištem dužine 19,55 m i širine 8,2 m. Predviđeno je 5 učionica, prostorija za molitvu (džamija) koja je orijentisana prema Meki, te sala za ručavanje. Na prvom spratu su, osim kancelarija, sale za sastanke i biblioteka, te sobe za učitelja i poslužitelja. U prizemlju, duž dvorišta nalazi se nadsvedeni trijem za prilaz svim ostalim prostorijama – zgradi za stanovanje, školskoj zgradi i izlaznom holu (dakle, sve ih povezuje). Pošto sve prostorije u prizemlju školske zgrade imaju znatnu površinu – tako je npr. sala za ručavanje dugačka 16 m i široka 5,6 m – morala se odrediti i odgovarajuća visina (5 m) za parter školske zgrade. U oba dvorišta nalazi se bunar. ...” (ABH, ZMF-opšta građa, 1888., br. 1401.)

¹³ M. Papić, nav. djelo. 153.

¹⁴ Isto.

¹⁵ “... Sokl i profilacije napravljeni su od kamena. Fasade su u crvenom i žutom malteru, ornamenti kao sgrafitto, a krovovi su pokriveni, kako je uobičajeno u zemlji, ćeramidom i pocinčanim limom. Unutrašnjost vestibila, dvorišta sa arkadama, trpezarije, kao i sale za konferencije su manje-više bogato oslikani i arhitektonski lijepo formirani. Trpezarija ima drvenu tavanicu. Plafoni su, osim u dvorištu sa arkadama i u džamiji uglavnom od drveta, a podovi su djelimično tvrdi (Friesböden), a djelimično meki (šiht-pod). Dvorišta i hodnici imaju teraco pod ili klinker. ...Troškovi izgradnje bili su 110.000 guldena (220.000 K), a unutrašnjeg uređenja, uključujući tekstilnu opremu stambenih prostora, opremu servisa i kuhinje, oko 15.000 guldena (30.000 K). ...Teren ispred zgrade sa platoom i

Ako potražimo domaće arhitektonske uzore koji su mogli pozluziti Paržiku u projektovanju ovog objekta, nalazimo ih u medresama, višim školama u kojima su se učili arapski jezik, tumačenje Kur'ana, islamska tradicija, šerijatsko pravo, logika i filozofija, a koje su se gradile u BiH od početka XVI stoljeća i bilo ih je izgrađeno preko stotinu.¹⁶ Arhitektonski snimak (osnova i presjek) glavne sarajevske medrese, Gazi Husrev-begove ili Kuršumli medrese (1537/38), objavio je Edmund Stix 1887.g.¹⁷, te je i Paržik sigurno bio upoznat sa ovom građevinom. Kuršumli medresa je prizemna zgrada sa malim sobama za učenike koje su raspoređene oko unutarnjeg dvorišta sa arkadnim trijemom i sa većom kvadratičnom učionicom. Traveji trijema nadsvedeni su kupolama na pandantifima, a oblici kupola sagledavaju se u krovu. Sobe učenika i predavaonica, također su pokrivene kupolama, a između njih se u krovnoj plohi pojavljuju vitki dimnjaci kamina koji se nalaze u sobama. Ulazni portal je visinski naglašen, oivičen profilacijama i dekorisan stalaktitima. U dvorištu se nalazi jednostavna kamena česma. Cijela građevina zidana je od pritesanog krečnjaka sa redovima od opeke, sa okvirima od klesanca i prelomljenim lukovima od uske opeke nad prozorima. Pokrivena je olovnom limom, te je po tome i nazvana Kuršumli medresa. Unutrašnji zidovi prostorija su bijelo okrečeni. Medresa se nalazi nasuprot Gazi Husrev-begove džamije, te nije ni bilo potrebe da ima poseban molitveni prostor, kao što ga nisu imale ni druge osmanskoturske medrese, ali je postojao u egipatskim medresama kao npr. u medresi Abu Bekr Mashar u Kairu.¹⁸

Paržik je iz ovog arhitektonskog koncepta prenio ideju unutrašnjeg dvorišta sa arkadnim trijemom za školski dio građevine i postavio fontanu u sredinu dvorišta, ali ako uporedimo oblike fontane sa fontanom "Lavljeg dvorišta" u Alhambri prepoznajemo prave uzore. Također, lokalni uzori, sa Kuršumli medrese, primijenjeni su u oblikovanju kapitela i baze stupova u trijemu, (Sl.3.f, 3.g), ali u obliku kupola nad džamijom i njenoj poziciji iza nazubljenog vijenca, također, prepoznajemo predloške iz Alhambre, kao i sa Hansenovog projekta za Muzej oružja u Beču (Sl. VI.a, VI.b). Projektni program zahtijevao je raspoređivanje drugačijih, novih sadržaja oko ovog dvorišta (učionice, trepezarija, džamija). Mali molitveni prostor u južnom krilu nadsveden je kupolom kojoj je izvana pridodata još jedna kalota, konstruisana od drveta, da bi se postigla odgovarajuća visina i naglasio ovaj dio građevine.

Stambeni blok podignut je za pola etaže zbog nagiba terena, a u njegovoj dispoziciji nema uzora u lokalnom graditeljstvu – oko pravougaonog dvorišta pruža se zatvoreni koridor iz kojeg se pristupa sobama, sanitarijama i po jednom kupatilu u prizemlju i na spratu.

Monumentalni portal naglašen je izvlačenjem ispred bočnih krila i viši je od njih. Njegova gornja zona dekorisana je rozetom ispod potkovičastog luka. Motiv rozete je vrlo sličan dekorativnim motivima sa kupole nad grobom kćerke sultana Aschrafa Barsbaia u Kairu.¹⁹

Način oslikavanja unutarnjih ploha i horizontalna polihromija fasada, te većina elemenata dispozicije i oblikovanja nemaju uzore u lokalnom graditeljstvu – mada se u napisu o ovom objektu tvrdilo suprotno.

Kubični volumeni egipatskih, maurskih i indijskih građevina, sa simetričnim raščlanjenjem masa, nazubljenim krovim vijencima, plitkom ili transparentnom dekoracijom, sjenovitim trijemovima i portalima uklapali su se u oblikovne programe romantičnog istoricizma,

stepeništem uređen je onoliko koliko su to omogućile postojeće ulice i čeka na cjelovito uređenje nakon regulacije ulica." (Karl Pařik, *Die Scherjatsrichterschule in Sarajevo*, Allgemeine Bauzeitung, 1917, 52.)

¹⁶ M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1974, 277-279.

¹⁷ E. Stix, *Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina von Beginn der Occupation durch die österr.-Monarchie bis in das Jahr 1887*, Wien 1887.

¹⁸ H. Glück u. E. Diez, *Die Kunst des Islam*, Berlin 1925, 185.

¹⁹ Isto, 176.

te su našli odraz u oblicima Hansenovog Muzeja oružja, a potom, i u Paržikovo Šerijatskoj sudačkoj školi.

No, ne može se reći da Paržik “kopira” bilo koji od poznatih obrazaca – njegovo rješenje jeste primjer sinkretizma prostornog koncepta medrese i evropskog đačkog pansionata, te oblikovnih matrica egipatskog, maurskog i lokalnog porijekla primijenjenih u okviru teoretskih odrednica romantičnog istoricizma.²⁰ Pri tome, prostorna kompozicija jasno odražava unutarnju diferencijaciju sadržja. Kod rješavanja ovog projektnog programa, Paržik je pokazao sposobnost da disciplinirano i logično organizuje raznolike sadržaje, ostvarujući uravnoteženu kompoziciju različitih volumena.

Izgradnja objekta počela je krajem aprila 1887.g., a do decembra iste godine završen je jedan dio škole (26 soba za učenike, soba za upravitelja, 4 sobe za učitelje, 2 kupatila, 2 učionice, trpezarija, molitveni prostor, kuhinja, podrum i dvorište sa česmom).²¹ Arhitekt Hans Niemeczek bio je rukovodilac izgradnje i uradio je unutarnju dekoraciju.²² U septembru 1888.g. izgradnja škole je završena.²³

Odmah po izgradnji ovaj školski objekat bio je zapažen i obavezno pominjan u svim putopisima, turističkim vodičima i napisima o Sarajevu, a i danas je nezaobilazna meta posjetilaca pošto je u njemu smješten Muzej grada Sarajeva od 19.VI 1954.g. (Sl. 3.h, 3.i, 3.j).²⁴

1887-1890

Zasad nisu pronađeni nacrti sa Paržikovim potpisom iz perioda 1887-1890. Zgrada Penzionog fonda i Šerijatska sudačka škola građene su u toku 1887. i 1888. godine, što je zahtijevalo Pařikovo angažovanje, pa je 1888.g. dobio pismenu pohvalu i nagradu od 300 guldena.²⁵ Ipak, može se pretpostaviti da je u tom periodu svoje znanje i sposobnosti demonstrirao na još nekim projektima, jer je njemu povjereno da predaje na Tehničkoj srednjoj školi građevinsko crtanje, osnivanje i nauku o arhitektonskim oblicima u školskoj godini 1890/91.²⁶

Ovu pretpostavku potvrđuje jedan podatak iz literature – rukovodilac Odsjeka za visokogradnju Johann Kellner navodi, pišući o arhitekturi BiH, da je Karlo Paržik projektovao Višu gimnaziju i Dječaćku osnovnu školu u Sarajevu “u renesansi sa grčkim motivima”.²⁷ Međutim, Paržikov potpis ne nalazi se ni na jednom sačuvanom nacrtu – bilo Više gimnazije, bilo Dječaćke osnovne škole sa preparandijom. Nacrte Više gimnazije sa datumima iz 1889., 1890. i 1891.g. potpisali su arhitekt August Butscha, Johann Kellner (ispred Odsjeka za visokogradnju) i Edmund Stix (ispred Građevinskog odjeljenja).²⁸ Nacrte za Dječaćku osnovnu

²⁰ Slične “hansenovske” refleksije vide se i na Niemeczekovom projektu željezničke stanice u Bos. Brodu (1895), a izražena horizontala glavne fasade ove stanice još više naglašava vezu sa Hansenovim Muzejem oružja. Također, isti oblikovni uzori odražavaju se i na zgradi Hotela “Neretva” u Mostaru.

²¹ *Nova šerijatska škola u Sarajevu otvorila se jučer svečano*, Sarajevski list, 149, 21.XII 1887.

²² Isto.

²³ *Nove građevine*, Sarajevski list, 114, 28.IX 1888.

²⁴ I. K., *Otvaranje Muzeja grada Sarajeva*, Život, V, 22-23, Sarajevo 1954, 644.

²⁵ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

²⁶ Spomenica prigodom proslave 40-godišnjice opstanka državne Tehničke srednje škole u Sarajevu 1889-1929, Sarajevo 1929, 45.

²⁷ J. Kellner, *Baukunst*, u *Bosnien und Hercegovina, Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien 1901, 432.

²⁸ A. Butscha, *Bau der Obergymnasium*, izvedbeni nacrti (1889, 1890, 1891). (ABH, ZVS-zbirka nacrta, K.66)

školu i preparandiju potpisao je Carl Panek 1890.g.²⁹ I Butscha i Panek bili su honorarni arhitekti Građevinskog odjeljenja, pa se može pretpostaviti da je Paržik uradio idejno rješenje, a da su Butscha i Panek rukovodili izgradnjom i razrađivali detaljne nacрте, što je bio zadatak rukovodioca izgradnje. Johann Kellner je, prema tome, naveo Paržika kao glavnog projektanta, uzimajući u obzir vjerovatno činjenicu da je bio tvorac idejnog projekta, a na takav način se i danas određuje autorstvo u projektantskim poslovima.³⁰ S obzirom na navedene činjenice, zgrade Više gimnazije i Dječачke osnovne škole u Sarajevu uvrštene su u pregled Paržikovih projekata u ovom periodu.

Urbanistička postavka ova dva objekta naspram Oficirske kasine, kao i kasnije izgrađenog trećeg školskog objekta, bila je unaprijed određena kao cjelovit arhitektonsko-urbanistički ansambl, a u prvoj etapi gradile su se Viša gimnazija i Dječачka osnovna škola.³¹

4 – VIŠA GIMNAZIJA U SARAJEVU³²

Prva niža gimnazija otvorena je u Sarajevu 6.XI 1879.g. u privatnoj zgradi u Halilbašića ulici i zatim se još dva puta selila u druge zgrade³³, a u međuvremenu se razvila u višu gimnaziju, pa je za nju projektovana namjenska zgrada.

Pošto prvi izvedbeni nacrti, koje je potpisao August Butscha, nose datum iz februara 1889.g., može se pretpostaviti da je Paržik uradio idejni projekt krajem 1888.g., odnosno početkom 1889.g.

Pravougaona osnova razriješena je u globalno simetričnoj dispoziciji (Sl. 4.a, 4.b, 4.c, 4.d, 4.e). Prostran vestibil u osovini duže stranice vodi do hola sa centralno postavljenim trokrakim stepeništem i bočnim stepenicama koje silaze do nižeg nivoa fiskulturne dvorane i garderobe. Južno i sjeverno od stepenišnog trakta nalazi se po jedno manje pravougaono dvorište (ili veći svjetlarnik) preko kojeg su osvijetljeni hodnici. Sjeverni dio prizemlja zauzimaju službene prostorije direktora škole i njegov stan (sa posebnim ulazom), a u zapadnom dijelu nalazi se fiskulturna dvorana sa pratećim prostorima. Stan za poslužitelja i biblioteka smješteni su u jugoistočnom dijelu prizemlja. Na spratovima se nižu učionice duž rubnih dijelova osnove.

Zgrada je projektovana sa prizemljem i dva sprata. Bočni rizaliti glavne fasade malo su istaknuti i vertikalno naglašeni, a imaju po tri prozorske osovine (Sl. 4.f). Između rizalita, fasada je ritmizirana sa jedanaest prozorskih osovine. Horizontalne poteze u fasadnoj podjeli ostvaruju visoki postament sa rubnim profilacijama, jednostavan vijenac između prizemlja i prvog sprata,

²⁹ Carl Panek, Knabenschule u. Preparandie, situacija, fasade (1890). (AZPRGS)

³⁰ Paržikovo neučestvovanje u rukovođenju izgradnjom Više gimnazije i Dječачke osnovne škole možda se može djelimično obrazložiti i nekim činjenicama iz njegovog privatnog života – 29.I 1887.g. rodio se njegov prvi sin iz braka sa Mariom Stefanie rođ. Langreiter (kćerka Josefa Langreitera i Luzie Elisabeth rođ. Cosovi), a 1890.g. Maria Stefanie je umrla. Ovi oskudni podaci nagovještavaju da je Paržik tih godina preživljavao teške trenutke i da je to moglo imati uticaja na smanjenje njegove profesionalne angažovanosti. (Podaci o Mariji Stefanie navedeni su prema rodnom listu njenog i Paržikovog sina, Karla, rođenog u Beču. Podatak o godini njene smrti navela je Lidija Tanasijević, kćerka Paržikovog sina Karla, a pomenuti rodni list nalazi se, također, u njenoj privatnoj dokumentaciji.)

³¹ *Gradnje po Sarajevu*, Sarajevski list, 56, 1890.

³² A. Butscha, Bau der Obergymnasium, izvedbeni nacrti osnove i I sprata (IV/1890), detalj fasade (II/1889), detalj ograde sa kapijom (IV/1891). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K.66)

Obergymnasium in Sarajevo. Viša gimnazija u Sarajevu., osnove, presjek, situacija sa osnovnim podacima o objektu (brijeme izgradnje, broj odluke o izgradnji, troškovi izgradnje, materijal izgradnje, stil, itd.) – nedatirano, ali urađeno nakon izgradnje objekta, vjerovatno za potrebe prikaza projekta u stručnim časopisima. (AZPRGS).

³³ Spomenica Prve gimnazije u Sarajevu izdana prilikom 50 – godišnjice, Sarajevo 1929, 1, 7.

širi vijenac sa sitnim zuborezom duž prozorskih klupica drugog sprata i kordonski vijenac sa konzolicama nad drugim spratom. Svi otvori su oblikovani kao vertikalni pravougaonici, osim tri polukružno nadsvedena ulaza i malih krovnih prozora na rizalitima. Prozori prvog sprata dopunjeni su profiliranim trougaonim timpanonima, a nad prozorima drugog sprata arhitravna greda je ravna, malo istaknuta i profilisana. Ritam prozorskih osi je ravnomjeran, a fasadno platno između njih dekorisano je lezenama koje imaju korintsku (na prvom spratu) ili dorsku glavicu (na drugom spratu). Površina zida u prizemlju obrađena je kvadarskom rustikom sa dubokim fugama, a na spratovima sa plitkim fugama.

Objekat je završen 1890.g.³⁴ (**Sl. 4.f**). Dogradnja trećeg sprata izvršena je 1926.g.³⁵ (**Sl. 4.g**). Zasad nisu pronađeni nacrti za ovu dogradnju, ali pošto je Paržik u to vrijeme bio aktivan u projektovanju, iako u penziji, mogao je imati učešća u ovoj stilski usklađenoj nadogradnji.

Arhitektonsko rješenje Više gimnazije odlikuje jasnoća i racionalnost tlocrta i znalačko proporcioniranje stilskih redova na neorenesansnoj fasadi po uzoru na slične bečke objekte strogog historicizma.

Uticaj ovog rješenja prepoznaje se na nekadašnjoj banjalučkoj Realnoj gimnaziji (1895).

5 – DJEČAČKA OSNOVNA ŠKOLA SA PREPARANDIJOM U SARAJEVU³⁶

I za ovaj objekat se može pretpostaviti da je Paržik uradio idejni projekt 1889.g. (**Sl. 5.a, 5.b, 5.c, 5.d**). Dimenzije osnove su tri puta manje od tlocrta Više gimnazije, pa je i dispozicija sadržaja jednostavnija. U dužoj osovini smješten je koridor sa stepeništem koje je nasuprot ulaza, a sa obje strane koridora nižu se učionice.

Kubična forma objekta ima neorenesansne stilske karakteristike sa analognim rješenjima detalja u odnosu na Višu gimnaziju. Razlika se pojavljuje samo na južnoj fasadi na kojoj se iznad prozora prvog sprata, umjesto trougaonih timpanona, nalaze girlande.

1891

6 – PROJEKT ZA VIJEĆNICU U SARAJEVU³⁷

Izgradnja gradske vijećnice u Sarajevu planirala se još od 1880.g., a prvi, idejni projekt uradio je Karlo Paržik – međutim, ministru Kállayu se nije svidio, ali ga Paržik nije htio izmijeniti prema njegovim zahtjevima.³⁸ Zanimljivo je potražiti odgovor na pitanje zašto je do ovog neslaganja došlo, a odgovor nalazimo djelimično u analizi razlika između Paržikovog i realizovanog projekta.

Trougaona tlocrtna kontura, sa centralnim šestougaonim holom i središnjim rizalitima na južnoj i sjeveroistočnoj fasadi, zadržana je i u realizovanom rješenju (**Sl. 6.a, 6.b, 6.c, 6.d, 6.e, 6.e-2, 6.f**). Razlike se pojavljuju u obliku osnove ugaonih kula, u postavci centralnog rizalita na sjeverozapadnoj fasadi, te u spratnosti – Paržikov projekt predviđao je suteran, prizemlje, mezanin i jedan sprat, a izveden je objekat sa suteranom, prizemljem, mezaninom i dva sprata.

³⁴ Podatak naveden na crtežima za prikaz objekta – sl.4.c.

³⁵ Spomenica Prve gimnazije..., 7.

³⁶ Carl Panek, Knabenschule u. Preparandie, situacija, fasade (1890). (AZPRGS)

³⁷ Karl Pařik, Projekt für ein Rathaus in Sarajevo, osnove, fasada (1891). (AZPRGS).

³⁸ H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, Sarajevo 1969, 35. Kreševljaković ne navodi izvore za ovu tvrdnju o sukobu Pařika i Kállaya, ali i sama činjenica o izmjeni stilskog oblikovanja fasada bez Paržikovog učešća dovoljno svjedoči u prilog ovoj tvrdnji.

Dakle, tlocrtno rješenje nije bilo sporno nego su to bili spratnost i stilsko oblikovanje (Sl. 6.e, 6.e-2). Definisanju Paržikovog stilskog opredjeljenja opet nam pomaže Hansen. Hansenov nerealizovani projekt za parlament u Kopenhagenu (1885) ponudio je kombinaciju vizantijskih i islamskih elemenata na fasadi, sa akcentom na “vizantijskom”, a poslužio je Paržiku kao izvor motiva u oblikovanju fasada za Vijećnicu (Sl. X). Forme prozora prvog sprata na Hansenovom nacrtu i Paržikovom nacrtu su gotovo identične. Horizontalna polihromija prisutna je u rješenjima oba projektanta. Ritam prozorskih osovina na fasadama oba projekta vrlo je zgusnut. Kružne kule su elementi koje oba autora koriste. Na oba nacrtu prisutna je široka zidna ploha ispod gustog ritma konzola krovnog vijenca, što je viđeno već i na Hansenovom Muzeju oružja.³⁹

Izvedeni objekat pokazuje, međutim, dominantan uticaj islamske umjetnosti iz Egipta i Španije. Razlog za ovakvo stilsko opredjeljenje tumači Johann Kellner: “... Posebnu pažnju vlada je poklanjala održavanju i oživljavanju arapskog stila. U tom stilu izgrađene su, prije svega, Šerijatska škola i Vijećnica u Sarajevu. ... Za detalje ove vanredno lijepe zgrade (Vijećnice) uzete su kao osnova detaljne studije pokojnog arhitekta Alexandra Witteka, koje je radio prema džamiji sultana Hasana u Kairu i prema grobnoj džamiji sultana Kait-Beja iz XV stoljeća u Kairu.”⁴⁰

Arhitekt Ćiril Iveković razradio je detaljne nacрте za Vijećnicu unoseći navedene izmjene u dijelovima dispozicije i oblikovanju fasada prema Wittekovim detaljima⁴¹, jer je Wittek u međuvremenu obolio i umro u maju 1894.g.⁴²

Sa grobne džamije sultana Kait-Beja u Kairu preuzeti su detalji za oblikovanje prozora sa prelomljenim nadvojem od stalaktita na južnoj fasadi Vijećnice, detalj nazupčanog krovnog vijenca, detalj dekorativne dvostruke trake sa krugovima, detalj transparentne ograde sa šerefeta minareta, horizontalna polihromija, itd.⁴³, a sa džamije sultana Hasana u Kairu primijenjeni su detalji stalaktita u krovnom vijencu, detalj ugaonog polustupa sa kosim žlijebovima, detalj plitkog dekorativnog kružnog motiva (na česmi Vijećnice) i neki drugi dekorativni motivi.⁴⁴

Međutim, oblikovanje kapitela stupova i lukova u holu predstavlja varijaciju na teme iz Alhambre (Sl. 6.g).⁴⁵

Veću spratnost izvedenog objekta moguće je pripisati težnji ka monumentalnijem izrazu od Paržikovog projekta, ali ako se pogleda fotografija iz tog vremena (Sl. 6.h), uočava se grub odnos mjerila Vijećnice spram mjerila susjednog čaršijskog tkiva. Da li u tome treba tražiti simboliku političke vlasti, ili je već regulacijom obala Miljacke i podizanjem nivoa ulice u odnosu na postojeći nivo Baščaršije fizički naznačena ideja buduće izgradnje višespratnih objekata duž Obale? Nizvodno, takva izgradnja se već dogodila prije izgradnje Vijećnice. Vjerovatno su reakcije i kritike, poput komentara Josipa Pospišila o lošem situiranju Vijećnice u zoni Baščaršije⁴⁶, i zalaganje za očuvanje Baščaršije, koje je bilo izraženo u sarajevskim arhitektonskim krugovima početkom stoljeća, doprinijeli da ovaj dio Obale zadrži isti izgled do međuratnog perioda.

³⁹ Kombinacija detalja sa ovih Hansenovih projekata uočava se i na Vijećnici u Brčkom koju je Ćiril Iveković projektovao, također, 1891.g.

⁴⁰ J. Kellner, *Baukunst.*, 432.

⁴¹ Ćiril Iveković, *Rathaus in Sarajevo, izvedbeni nacrti* (II/1894). (IAS, N. 342 237.)

⁴² H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, Sarajevo 1969, 116.

⁴³ H. Glück u. E. Diez, nav. djelo, 182-184.

⁴⁴ Isto, 173-175.

⁴⁵ Isto, 200-205.

⁴⁶ M. Hrasnica, *Arhitekt Josip Pospišil i njegovo djelo*, Radio Sarajevo-Treći program 60, Sarajevo 1988, 440.

Dakle, o “izboru stila” za pojedine građevine u BiH nisu odlučivali samo estetski i teoretski stavovi projekatana nego su na to uticala odobrenja (ili neodobrenja) ZMF-a kojem su svi idejni projekti dostavljani na uvid i saglasnost. Zbog toga se pojava uticaja maurske i egipatske arhitekture u BiH može posmatrati ne samo kao paralelna pojava u odnosu na istovjetne uticaje u bečkoj istoricističkoj arhitekturi u XIX stoljeću, nego i kao odraz uticaja nove uprave koja je izborom određenog stila nastojala simbolizirati izvjesne političke ideje (o pretpostavljenom oživljavanju i kontinuitetu kulture dijela domaćeg stanovništva?).

Ovakva “čitanja” određenih značenja u izboru stila prisutna su u istoricističkoj arhitekturi XIX stoljeća. Začetak mogućnosti ovakvih tumačenja nalazi se u simboličnoj ideji koja je pripisivana pojedinim istorijskim stilovima u periodu istoricizma, kada je izbor stila za pojedine građevine bio rezultat usklađivanja simboličnog značenja stila i namjene objekta (npr. neorenesansa kao simbol prosvjete i humanizma na školskim zgradama, neogotika na evropskim vijećnicama kao simbol tradicija evropskog građanskog društva, neoklasicizma na parlamentima kao simbol grčke demokratije, itd.)

Ako je Paržik svojim projektom za Vijećnicu, u kojem prevladavaju vizantijski uticaji, asocirao na ideje svoga profesora Hansena, Kállayevo “čitanje” simbolike stila moglo je imati nepoželjne asocijacije na arhitekturu susjedne Srbije koju je upoznao prilikom svog konzulskog mandata u Beogradu u periodu 1868-1875⁴⁷, kada je proputovao kroz cijelu Srbiju⁴⁸ i nakon toga napisao “Istoriju Srba”.⁴⁹ S obzirom na antagonističke odnose Srbije i Austro-Ugarske, ovo je mogao biti razlog njegovog insistiranja na drugom stilu za zgradu Vijećnice u Sarajevu.

7 – ZATVOR (SPOREDNA ZGRADA) UZ VIJEĆNICU U SARAJEVU⁵⁰

Ne dobivši glavni projektni zadatak 1891.g. – Vijećnicu, Paržik je dobio sporedni zadatak, tj. projekt za “sporednu zgradu Vijećnice”, kako stoji u naslovu na nacrtima, čime se izbjeglo preciziranje zatvorske namjene ovog objekta.

Očigledno, nije bilo sukoba sa Kállayem oko izbora stila za ovu građevinu – masivnost i rustična snaga rane italijanske renesanse dovoljno jasno simboliziraju tvrđavski karakter zatvorskog objekta, ali su izražavale i refinman nove vlasti u izboru stila iz perioda humanizma za dehumanizovani sadržaj (Sl. 7.a, 7.b).

Tlocrt u obliku razvučenog slova U pokazuje da se iza duge istočne fasade nalazi koridor koji povezuje centralni dio građevine sa bočnim krilima (Sl. 7.c, 7.d). Ovakva pozicija koridora omogućila je sasvim slobodan raspored prozorskih osovina. U južnoj polovini objekta nalaze se prostorije za policijsko osoblje i stanovi zatvorskih čuvara, a u sjevernoj polovini smještene su zajedničke i zasebne ćelije. Zgrada je bila projektovana sa prizemljem, mezaninom i dva sprata, a u izvedbi je zadnji sprat izostavljen.

Dominacija pune zidne plohe naglašena je u gornjem dijelu fasade, te je utisak težine time pojačan. Kvaderska masa objekta, naglašena ugaona rustika, oblici i veličina otvora, odnosi punog i praznog, istaknut i profiliran krovni vijenac – preuzeti iz oblikovnog repertoara rane renesanse – primijenjeni su u likovnom rješenju fasade ove građevine.

⁴⁷ T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, 48.

⁴⁸ Isto, 52.

⁴⁹ Isto, 56.

⁵⁰ Karl Pařík, *Rathaus-Bau Nebengebäude*, idejni projekt (1891), izvedbeni projekt (VIII/1892). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K.57; ABH, ZVS-opšta građ., 1893., br. 1255385, š. 58-125/10; AZPRGS,)

Kasnije, zgrada je pretrpjela neke izmjene na južnoj fasadi (probijanje novih otvora), te je narušena njena stilska cjelovitost (Sl. 7. e, 7.f).

1892

U toku 1892.g. počeli su radovi na izgradnji sarajevske Vijećnice i na izgradnji Carinske i finansijske direkcije koju je projektovao Ludwig Huber⁵¹, a Karlo Paržik je od marta 1892.g. primao dodatak od 40 guldena za vođenje izgradnje ovih objekata.⁵²

8 – PROJEKT ZA TURSKO KUPATILO U BANJALUCI⁵³

U turskom periodu u Banjaluci su postojala tri hamama: Mehmed-pašin hamam u Gornjem Šcheru (1544) koji je bio porušen prije 1778.g., Ferhad-pašin hamam (oko 1585) za koji nije utvrđeno kada je srušen i hamam uz banjalučku tvrđavu (oko 1826) koji je bio uništen u velikoj poplavi Vrbasa 1880.g.⁵⁴ Dakle, postojala je potreba za izgradnjom jednog takvog objekta. U Sarajevu je bila izgrađena nova Gazi Isabegova banja 1890.g. po projektu Josipa Vancaša⁵⁵, a bila je riješena kombinacijom sadržaja hamama i savremenih evropskih kupatila, sa fasadama u neomaurskom stilu.

U analizi Paržikovog projekta prvenstveno je zanimljivo utvrditi da li su, u kojoj mjeri i sa kakvim predznanjem, upotrijebljeni elementi hamama da bi se mogao opravdati naziv “tursko” kupatilo.

Prizemna zgrada ima osnovu u obliku slova T (Sl. 8.a, 8b). Osovinski postavljen ulazni prostor, kvadratične osnove, pokriven je kupolom koja se preko pendentifa oslanja na lukove i ugaone stupce (Sl. 8.c). Naspram ulaza smještena je blagajna, a lijevo i desno od ulaznog prostora vode koridori do svlačionica koje su zenitalno osvijetljene. U desnom krilu nalaze se tri kupatila sa kadama. Zagrijavanje ovih kupatila predviđeno je pećima, pa su vitki dimnjaci sa kupastim kapama izvučeni nad krovom, poput dimnjaka na Kuršumli medresi u Sarajevu. U ovom krilu nalaze se sanitarije i stepenice koje vode u visoki tavanski prostor.

Lijevo krilo sadrži kabine za svlačenje, zatim, kafanu sa terasom, malu kafe-kuhinju i sanitarije. U centralnom, okomitom krilu smještene su prostorije sa toplim zrakom i prostorije sa vrućim zrakom. Na kraju ovog krila smješteni su rezervoar za vodu i ložionica. Sve prostorije centralnog krila imaju zenitalnu rasvjetu, a prostorija sa vrućim zrakom natkrivena je kupolom sa malim okulusima koji su raspoređeni po cijeloj kaloti.

Kakve paralele i razlike postoje između ovog Paržikovog projekta za javno kupatilo i hamama?

Zenitalna rasvjeta uobičajena je u hamamima, a okulusi sa raznobojnim staklima u kupoli su vrlo čest način posebno dekorativnog prirodnog osvijetljenja. Kabine za svlačenje u lijevom krilu riješene su na evropski način, a zajednička svlačionica u desnom krilu odgovarala bi šadrvanu (apodyterium) hamama, tj. prostoriji za presvlačenje, ali u Paržikovom projektu nema šadrvana-fontane koji je oplemenjivao ovaj prostor hamama.

⁵¹ Ludwig Huber, Zoll. und Finanz-Wach Kaserne (1891). (AZPRGS).

⁵² ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

⁵³ Karl Pařík, Turkisches Bad in Banjaluka, idejni projekt (XII/1892). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K.60)

⁵⁴ H. Kreševljaković, *Hamami (javna kupatila) u Bosni i Hercegovini 1462-1916*, Beograd 1937, 66.

⁵⁵ *Gradnje u Sarajevu*, Sarajevski list, 56, 10. V 1890.

Prostorija sa toplim zrakom odgovara kapaluku (tepidarium) hamama, a u presjeku su ucrtane i niske klupe koje se nalaze u kapaluku radi odmora nakon kupanja. Prostorija sa vrućim zrakom, zasvedena kubetom, odgovara mejdanu hamama, a manja prostorija do nje sa vrućim zrakom odgovara halvatu hamama (caldarium).

Na presjeku i osnovi temelja sagledava se da su podovi prostorija za kupanje na stupcima koji su povezani segmentnim lukovima, slično podnom sistemu grijanja hamama, tj. ćulhanu (hypocaustum). Ovaj sistem je u Paříkovom projektu, kao i u hamamima, povezan sa haznom, tj. prostorijom u kojoj se nalazi kazan za grijanje vode (**Sl. 8.c**).

Zatim, u obrednom kupatilu ucrtan je mali bazen za obredno kupanje (tzv. tevila – obredno kupanje kod Jevreja) koji se postavljao u posebnu prostoriju hamama, a pristup je bio dozvoljen samo Jevrejima.⁵⁶

U hamamima se pozluživala kafa, ali nije postojao zaseban prostor za kafanu.⁵⁷

Dakle, u Paržíkovom projektu su prisutni tradicionalni sadržaji hamama, ali u kombinaciji sa evropskim (zasebna kupatila sa kadam, tuš, bazen, kafana sa terasom i ulazna partija sa sistemom hodnika). Projektom se težilo da se udovolji tradicionalnoj kulturi korištenja hamama domaćeg stanovništva i drugačijim navikama evropskog posjetioca javnog kupatila.

Iako je, očigledno, dobro poznavao dispoziciju i arhitekturu hamama, jer je u Sarajevu zatekao dva aktivna hamama – stari Isabegov do 1889.g.⁵⁸ i Gazi Husref-begov do 1916.g.⁵⁹ – Pařík je u svom projektu primijenio samo jedan element oblikovanja i konstrukcije hamama – kupolu. Cjelokupni vanjski izgled objekta ima elemente neomaurske arhitekture – sl. **8. d, 8.d-2, 8.e**. Karakteristično je da su volumeni stepenovani po visini i diferencirani prema unutarnjim sadržajima.

Nije poznato koji su bili razlozi da ovaj projekt nije izveden.

1893

9 – KUĆA KARLA PARŽIKA U SARAJEVU

Mada nema sigurnih podataka da je Karlo Paržík projektovao svoju kuću u Sarajevu i mada o njenom izgledu nema sačuvane dokumentacije, ovdje se iznose zasad poznate činjenice radi eventualne buduće dopune.

U 1893.g. Karlo Paržík pojavljuje se kao vlasnik nekretnina, zajedno sa svojom drugom ženom Ludmilom rođ. Mandić, na parceli u Nuzurovoj ulici 3 (današnja Ulica Hasana Kikića).⁶⁰ Kuća, koju je vjerovatno sam projektovao, srušena je oko 1948.g.⁶¹

Na jednoj sačuvanoj fotografiji (**Sl. 9**)⁶², snimljenoj na terasi ove kuće, vidljiv je samo mali dio fasade. Kuća je imala postament sa profilacijama na gornjem rubu. Zatim, vidi se i dio prozora sa bočnim lezenama koje su imale dorsku glavicu i nosile su ravan, profiliran arhitrav. Sudeći po ovim detaljima, kuća je vjerovatno imala neorenesansne stilske karakteristike na fasadi.

⁵⁶ H. Kreševljaković, *Hamami...*, 29.

⁵⁷ Isto, 23.

⁵⁸ Isto, 50.

⁵⁹ Isto, 55.

⁶⁰ I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 115.

⁶¹ Isto.

⁶² Fotografija snimljena u međuratnom periodu. (Iz privatne dokumentacije Lidije Tanasijević.)

Lidija Tanasijević, unuka Karla Paržika, po sjećanju je opisala unutarnji raspored prostorija i neke detalje uređenja ove kuće u kojoj je boravila prilikom posjeta u vrijeme pred II svjetski rat. Kroz masivna drvena vrata ulazilo se u hol iz kojeg su polazile drvene stepenice na sprat. Stepenice su imale profiliranu drvenu ogradu. Na zidovima uz stepenice nalazili su se oslikani medaljoni koje su uradili slikari koji su poslom dolazili u Sarajevo. Strop hola bio je, također, oslikan. Iz hola se ulazilo, lijevo, u salon koji je preko terase bio povezan sa baštom, a desno u kuhinju. Na spratu su bile sobe.

Prisjećajući se dječijih igara na krovu kuće, Lidija Tanasijević daje podatak o tome da je krov bio ravan.

Također, sjeća se da je Karlo Paržik bio pasionirani vrtlar i da je u bašti gajio i egzotične vrste cvijeća.⁶³

10 – GOSTIONICA U BANJI ILIDŽI⁶⁴

Faze izgradnje Banje Ilidže počinju u austrougarskom periodu od 1879.g., a intenzitet radova pojačao se nakon odluke Zemaljske vlade da direktno preuzme upravu nad Banjom od 1885.g.⁶⁵ U izgradnji ovog banjanskog kompleksa učestvovali su Carl Panek, Ćiril Iveković, Franz Blažek, August Butscha, Matias Ribarich, Fridrich Passini, Johann Kellner i Karlo Paržik.⁶⁶ Do 1895.g., pored banjanskih objekata i otvorenog kupališta, izgrađena su tri hotela, restoran, raznoliki manji sadržaji, upravni i pomoćni objekti koji su sačinjavali jedinstvenu banjansko-rekreativnu i ugostiteljsku cjelinu.

Paržikov udio u ovom projektantsko-graditeljskom poduhvatu obuhvata nekoliko projekata započetih 1893.g. i izvedenih tokom 1894.g.

Gostionica na Ilidži, iako relativno mali objekat, ima vrlo razučene konture tlocrta iz kojih zirastaju dva masivna kubična volumena, a pri tome je širi i niži istaknut naprijed više od užeg i višeg (**Sl. 10.a, 10.b, 10.c, 10.d**). Horizontala krovnog vijenca nižih dijelova građevine povezuje volumene u cjelinu, a njihovim punim zidnim plohama kontrastira sjenovita veranda sa čipkastom drvenom konstrukcijom.

Ovakvu arhitektonsku kompoziciju treba dovesti u vezu sa do tada izgrađenim banjanskim objektima koje karakteriše alpsko-tirolska dekoracija u drvetu i težnja ka živopisnim efektima, kako na manjim, tako i na većim objektima.

Prostornu kompoziciju Paržikovog projekta karakteriše ravnoteža nesimetričnih masa, vertikale i horizontale, punog i praznog. Međutim, igra formama skrenula je u formalizam koji se uočava ako se analiziraju sadržaji i uporede sa crtežima presjeka (**Sl. 10.b**). Prostor za goste razdvojen je u dvije zasebne cjeline koje su povezane hodnikom i verandom, a pri tome, manja sala je viša od veće. Nad manjom salom ostavljen je još i visok, neiskorišten tavanski prostor – sve u cilju postizanja potrebne visine vanjskog volumena u kompoziciji. Očigledno, logika dimenzioniranja i racionalnosti bile su nadvladane zahtjevom primarno definisane arhitektonske kompozicije.

Zajednica neorenesansnih i alpsko-tirolskih elemenata, uz sva razigravanja kompozicije u tri dimenzije, doima se, ipak, prisilnom simbiozom težine i lepršavosti, strogih kubičnih formi i tananosti. Živopisnost, romantična egzaltacija, transparentnost i lakoća mogu se naći u

⁶³ Navedeno prema bilješkama nakon razgovora sa Lidijom Tanasijević, vođenog 9.VII 1987.g. u Beogradu.

⁶⁴ Karl Pařik, Plan für eine Schwemme in Bad Ilidže (XI/1893, II/1894). (AZPRGS.)

⁶⁵ B. Božović, *Arhitektura i prostor Banje Ilidže austrougarskog perioda*, 109.

⁶⁶ Isto, 305.

ostvarenjima drugih arhitekata iz tog perioda, ali nisu karakteristični za Paržikov projektantski pristup, te nije čudno što on nije imao većeg udjela u stvaranju slikovitog i slobodno formiranog banjskog ansambla na Ilidži.

Ovaj ekskluzivni primjer Paržikovog iskoraka u pravcu romantizirane arhitekture ilustruje kako se on kontrolom proporcija volumena distancira od mogućih pretjeranosti romantičarske kompozicije, pa čak i na uštrb logike unutarnje dispozicije i, inače, uvijek prisutne, racionalnosti.

Dogradnja i adaptacija ovog objekta za druge namjene ostavile su samo tragove prvobitnog izgleda građevine (**Sl. 10.e, 10.f**).

11 – VRTLAREVA KUĆA U BANJI ILIDŽI⁶⁷

Nakon analize prethodnog prethodnog Paržikovog projekta razumljivo je da je i njegov pristup projektovanju vrtlareve kuće u banjskom kompleksu Ilidže bio daleko od moguće romantičarske ideje “kućice u cvijeću”, koju bi možda razradio neki njegov kolega i koja ne bi ni odudarala od izgleda ove banjske cjeline.

Pošto je u tom trenutku bio zaokupljen problemom asimetrične kompozicije kubičnih stepenovanih volumena i pošto ga je razriješio na izduženoj tlocrtnoj formi gostionice, isti oblikovni problem je razradio na malom, kompaktnom tlocrtu vrtlareve kuće, ali bez ikakvog traga drvene ili neke druge dekoracije.

Visine pojedinih dijelova ove kuće ponovno su postignute formalističkim sredstvima – visokim, neiskorištenim tavanskim prostorima. Puna zidna površina toliko dominira u odnosu na rijetko postavljene prozore da se stiče utisak da su bavljenje prostornom kompozicijom i eksperimentiranje odnosima puno-prazno odveli pažnju od brige za udobnost življenja u kući, koja ima tako male i rijetke prozore, te od materijalne racionalnosti (**Sl. 11.a, 11.b**). Ipak, u tlocrtu stana ostvareno je jednostavno, funkcionalno raščlanjenje sa logično razuđenim konturama osnove.

Očigledno, ispitivanje novih odnosa površina i volumena bilo je razmatrano jednostrano, tj. samo sa aspekta njihovog vanjskog utiska, zanemarujući mogućnost postizanja traženih odnosa putem nove, slobodnije unutarnje dispozicije sadržaja na poluetažama ili drugim denivelacijama prostora. Logična sprega slobodnijih dispozicija i formi ostvarena je tek u djelima naredne generacije arhitekata, odnosno nakon oštrog suprotsavljanja istoricističkim konceptima dispozicije, kompozicije, primjene istorijskih stilova, ornamenata, itd.

Stil i ornament, odnosno istoricizam, na ovom Paržikovom projektu su u blijedim tragovima, što se ne može smatrati slučajnošću kod predavača nauke o stilskim oblicima. Stilska obilježja ovdje su prisutna u sekundarnoj plastici fasada (kvaderska rustika suterena i rubova građevine, glatki vijenci, glatki okviri prozora i obrub timpanona) sa krajnje jedostavnim formama. Kanonizirana stilska likovna kompozicija fasada potpuno je odsutna, te je primjena sekundarnih stilskih elemenata na ovom objektu, u suštini, nestilska – elementi su prisutni, ali bez “pravila igre”. Projektantski pristup sagledava se kao eksperiment, jer se nije kretao u okvirima stilskih kanona, već je težio iskoraku iz njih.

⁶⁷ Karl Pařik, Bau des Gartnerhauses in Ilidže (XI/1893, II/1894). (AZPRGS.)

12 – DOGRADNJA RESTORANA U BANJI ILIDŽI⁶⁸

Restoran (Kursalon, Kurhaus) u Banji Ilidži projektovao je Carl Panek 1889.g., a izgrađen je i otvoren 1890.g. (**Sl. 12.a**).⁶⁹ Zgrada je dograđivana i adaptirana četiri puta, a Paržikova adaptacija bila je druga po redu.⁷⁰

Intervencija se uočava u nacrtu u konturama punih bijelih linija, a obuhvatala je dogradnju jedne sale, verande ispred nje i prostrane verande na suprotnoj strani (**Sl. 12.b**). Bio je proširen prostor šanka, dograđen novi sanitarni čvor i produžen dio objekta iza kuhinje sa prostorijama za osoblje. Nacrte unutarnjeg uređenja uradio je Paržik, a potom, 1894.g., i nacrte za oblikovanje stupova na verandi i za još neke manje intervencije.⁷¹

Paržikove dogradnje dopunile su objekat nekim funkcionalnim proširenjima koja su povećala kapacitet restorana, te ovo svjedoči o ugostiteljskom razvoju i povećanju prometa na Ilidži. Ovaj Kursalon više ne postoji.

Paržikovo učešće na proširenju ilidžanskog restorana ovdje se evidentira kao jedan od niza primjera manjih projektantskih zadataka na poboljšanju i adaptaciji već izgrađenih objekata.

1894

U toku 1893.g. bila je u toku izgradnja električne centrale u Sarajevu, a gradnju je izvodilo Građevinsko odjeljenje Zemaljske vlade. Paržik je primao tokom 1893.g. dodatak na vođenje izgradnje nekih objekata (nije navedeno kojih)⁷², ali se može pretpostaviti da je učestvovao u izgradnji električne centrale, pa čak i u oblikovanu njene fasade (**Sl. 13.a**), jer je njemu povjereno projektovanje stambenoupravne zgrade uz električnu centralu 1894.g.

13 – STAMBENOUPRAVNA ZGRADA ELEKTRIČNE CENTRALE U SARAJEVU⁷³

Iako je u naslovu projekta naznačeno samo da je riječ o administrativnom objektu, uvid u tlocrte pokazuje da su u zgradi bili predviđeni i stanovi (**Sl. 13.b, 13.c**).

Građevina ima tri ulaza – jedan u osovini duže fasade vodi do dvije kancelarije u prizemlju i do jednosobnog stana, te do stepeništa kojim se dolazi do četverosobnog stana na spratu, a na dvjema užim fasadama nalazi se po jedan ulaz za dvosobne stanove u prizemnim krilima.

Izvana se sagledava simetrična kompozicija sa centralnim rizalitom koji ima prizemlje i sprat, te sa bočnim prizemnim krilima (**Sl. 13.d, 13.e**). Oblikovanje fasada odlikuje jedostavan neorenesansni repertoar. Karakterističan, novi detalj u odnosu na prethodne Paržikove stambene objekte jesu veliki i široki prozori.

Novija dogradnja građevine je izrazito neuspješna (**Sl. 13.f**).

⁶⁸ Karl Pařik, Erweiterung des Restaur. Geb. in Ilidže (XII/1893).

⁶⁹ B. Božović, nav. djelo, 194.

⁷⁰ Isto, 194-196.

⁷¹ Isto, 196.

⁷² ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

⁷³ Karl Pařik, Electricitätswerk Sarajevo. Administr. Gebaude (V, VI/1894). (AZPRGS.)

14 – KUĆA “B” PENZIONOG FONDA NA DŽIDŽIKOVCU⁷⁴

U toku 1894.g. projektovane su i građene dvije kuće za činovnički Penzioni fond na Džidžikovcu u Sarajevu. Kuću “A” projektovao je Carl Panek⁷⁵, a kuću “B” Karlo Paržik (Sl. 14.a, 14.b). Paržik je rukovodio izgradnjom oba objekta i za to primao poseban dodatak na platu⁷⁶, te je u tom svojstvu radio detaljne nacрте i za kuću “A” (Sl. 14.c, 14.d, 14.e).

Kuće su projektovane kao slobodnostojeći objekti sa stanovima za činovnike u prizemlju i na spratu, alocirane su na relativno malom međusobnom rastojanju (Sl. 14.a). Fasade Panekove kuće “A” pokazuju izraženije alpsko-tirolske uticaje na dekorativnoj drvenoj konstrukciji verandi (Sl. 14. c, 14. d, 14.e, 14.g). Na Paržikovoj kući “B” ovi uticaji svedeni su na manju mjeru, ali ipak, ovaj objekat stoji kao stilski analogija u odnosu na kuću “A” (Sl. 14. h, 14.i, 14.j).

U prizemlju i na spratu kuće “B” nalaze se po dva identična trosobna stana (hodnik, tri sobe, kuhinja, ostava, kupatilo, klozet) jednostavne dispozicije, ali zadovoljavajućeg stambenog standarda.

Arhitektonska kompozicija slikovito je raščlanjena rizalitima, ugaonim erkerima, prelomljenim krovnim plohama sa drvenim konzolnim nosačima strehe i neformalnim rasporedom prozora. Ipak, ovo je rijedak primjer ovakvog Paržikovog stilskeg opredjeljenja, koje je vjerovatno bilo uzrokovano planiranom kompozicijom stilski usklađenih zgrada.

15 – PROJEKT ZA ZANATSKU ŠKOLU I ATELJE UMJETNIČKIH ZANATA U SARAJEVU⁷⁷

Osnivanje zanatske umjetničke škole i Muzeja za umjetnost i obrt u Beču, nakon velikog zalaganja Rudolfa Eitelbergera, početkom sedme decenije XIX stoljeća imalo je uticaja na slične ideje austrougarske uprave o otvaranju takvih institucija u BiH. U Sarajevu je osnovana radionica za umjetničke zanate 1892.g., a bila je uređena kao umjetnička zanatska škola sa pet odjeljenja (za inkrustaciju u drvetu, tauširanje, graviranje, cizeliranje i montiranje).⁷⁸

U novembru 1894.g. Paržik je uradio idejni projekt za zgradu ove škole, a u okviru nje bila je predviđena i jedna muzejska dvorana. Na situacionom nacrtu uočava se nepravila tlocrtna forma, približno u obliku slova L, prilagođena obliku parcele na uglu današnje Titove i Albanske ulice; pa sve do dvorišta džamije Magribije na sjeveroistočnom uglu (Sl. 15.a).

Planirani južni dio objekta imao je suteran, visoki parter, prvi sprat, a unutarnji blok imao je i drugi sprat. Sjeverni blok bio je predviđen sa prizemljem i spratom (Sl. 15. b, 15.c, 15.d, 15.e, 15.f). Glavni ulaz smješten je na južnoj strani objekta, a planirana su i dva sporedna ulaza iz bočnih ulica.

U suteranu južnog bloka nalaze se dvije trpezarije za oko 230 osoba i dvije kuhinje, a u sjevernom dijelu raspoređene su zanatske radionice oko dugog i uskog unutarnjeg dvorišta. Krajnji sjeverni blok ima kvadratično unutarnje dvorište oko kojega su radionice u prizemlju i na spratu.

⁷⁴ Karl Pařik, Pensionsfond-Hauser Džidžikovac-Gasse. Haus B (VII/1894). (AZPRGS.)

⁷⁵ Carl Panek, Pensionsfond-Haus Džidžikovac-Gasse, Haus A (1894). (AZPRGS.)

⁷⁶ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

⁷⁷ Karl Pařik, Project für eine Handwerkschule u. Kunstgewerbl. Atelier in Sarajevo (XI/1894). (AZPRGS.)

⁷⁸ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 321.

Visoki parter južnog bloka zauzimaju kancelarije za direktora škole, sale za sasatanke, četverosoban stan za direktora, dva manja ateljea, a u zapadnom i sjevernom dijelu visokog partera nalaze se spavaonice i dvije učionice, te sanitarni čvorovi.

Centralni dio prvog sprata južnog bloka zaprema muzejska dvorana, a u istočnom krilu su ateljei, u sjevernom dijelu dvije učionice, te u zapadnom spavaonice. Na drugom spratu unutarnjeg bloka pojavljuje se još jedna velika predavaonica.

Sadržaji su grupirani prema namjeni – radionice, učionice, spavaonice, upravni sadržaji, itd.

Glavnu, južnu fasadu Paržik je uobličio reprezentativnim stilskim dekorom visoke renesanse (bogata plastika portala i nadprozornika prvog sprata, niše sa skulpturama, itd.). a bočne fasade imaju jednostavniji neorenesansni izraz (**Sl. 15.g, 15.g-2**).

Prostorna kompozicija uspostavlja ravnotežu raznolikih dimenzija kubičnih volumena, a veće zidne mase raščlanjene su rizalitima (središnji na južnoj fasadi, a bočni na zapadnoj fasadi).

Projektujući građevinu koja ima ovakav kompleksan projektni program, za jednu malu parcelu u blizini džamije, Paržik je uspio da udovolji osnovnim funkcionalnim, higijenskim i školskim standardima u okviru ograničenja koja nameće lokacija. Pri tome, zapaža se da se vodilo računa o odnosu volumena novog objekta prema džamiji – najveće mase su maksimalno udaljene od nje, a dijelovi građevine koji su najbliži džamiji imaju samo prizemlje i sprat. Osim toga, dijelovi objekta uz dvorište džamije imaju pune zidne plohe, bez ijednog otvora, te je tako bila predviđena neutralna podloga za konture džamije i visokog rastinja oko nje.

Ovakav veliki školski objekat internatskog tipa trebalo je da bude investicioni poduhvat većih razmjera. Nije poznato zašto nije izveden, no, jedan od razloga mogao je biti upravo finansijske prirode.

16 – SKICA ZA NADGROBNI SPOMENIK⁷⁹

Skica za nadgrobni spomenik zorno ilustruje Paržikovu crtačku vještinu, lakoću i brzinu poteza crtača stilskih elemenata koji odaju odličnog poznavaoa stilskih redova (**Sl. 16**).

Dostojanstvenost klasičnog stila primijenjena je da označi počivalište neke značajnije ličnosti, ali nije poznato da li je spomenik realizovan. Odabrani azijski jonski red dosljedno je interpretiran, a križem u vrhu simbolizirana je hrišćanska vjera. Neuobičajen za antičke hramove je, naravno, prikaz lobanje – simbola smrti, u timpanonu. Postament je upotpunjen plastičnom dekoracijom (skulpture anđela, insignije vojnika – šljem, ukršteni mačevi, grb sa vijencem i trakama) i bočnim kandelabrima.

Skica je primjer programa Hansenove Specijalne škole za “antiku i njen produžetak u renesansi” na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču.

1895

Nakon ove prve grupe projekata za raznovrsne objekte, kako po namjenama, tako i po stilu, te niza poslova na rukovođenju izgradnjom, u Paržikovom personalnom listu upisane su u februaru 1895.g. vrlo povoljne ocjene.⁸⁰

⁷⁹ Karl Pařik, Skizze zu einem Grabdenkmal (XII/1894). (AZPRGS.)

⁸⁰ “Inženjer Pařik je zdrav i vrlo dobro situiran. Moralno i političko ponašanje je besprijekorno. Opšte obrazovanje odgovara u potpunosti završenom studiju. Vrlo je vrijedan arhitekt i naročito vlada renesansnim stilom, u cjelini i u svim nijansama, a vrlo zadovoljavajući su i njegovi radovi u orijentalnom stilu. Jako dobro se pokazao kao upravnik

U junu 1895.g. završena je izgradnja kuća “A” i “B” Penzionog fonda, te mu je tada obustavljen dodatak za rukovođenje njihovom izgradnjom.⁸¹ U avgustu 1895.g. Paržik je unaprijeđen u zvanje nadinženjera sa posebnim statusom.⁸²

17 – BOSANSKOHERCEGOVAČKA NARODNA DIONIČKA BANKA U SARAJEVU⁸³

Izgradnja ovog objekta, koji je namjenski projektovan za banku, finansirao je Petro T. Petrović⁸⁴, a izgradnju je završio poduzetnik Wohlgemuth u toku 1895.g.⁸⁵ Može se pretpostaviti da je projekt bio završen početkom iste godine.

U bečkom časopisu “Der Architekt” objavljen je prikaz projekta u kojem su opisani dispozicija, materijali izvedbe, itd.⁸⁶

Zgrada je smještena na ugaonoj parceli i ugrađena je sa dvije strane. Glavna, duža fasada je u sporednoj ulici, pa se sva, izuzetno bogata, dekorativna plastika (girlande sa trakama iznad prozora i između njih, medaljoni, itd.) na prvom i drugom spratu ne može dobro sagledati (Sl. 17.a, 17.b, 17.c, 17.d).

Kubični volumen, bez horizontalnih poteza na fasadi partera i prvog sprata, svojom masivnošću izražava sigurnost, a dekoracija prvog sprata i izuzetno bogata dekoracija drugog sprata ostvaruju reprezentativni efekat u skladu sa namjenom objekta.

Klasicistička strogost građevinske mase sa jednostavnim pravougaonim prozorima, upotpunjena kitnjastom i zgusnutom plastikom u završnici, nema pandana među drugim poznatim Paržikovim projektima. U odnosu na namjenu objekta, ovakva kombinacija je u istoricističkom prosedeu bila prihvatljiva kao nova, kreativna varijanta.

Kasnije, u ovoj zgradi je bila smještena Trgovačka škola, te se takav naziv nalazi na prikazu izgrađenog objekta (Sl. 17.c).

izgradnje monumentalnih i bolje opremljenih zgrada. Njegovo ponašanje prema pretpostavljenima, ravnopravnima i potčinjenima je odmjereno. Kreće se u dobrom društvu i ima koristan koncept.

Građevinski savjetnik Johann Kellner, 4.II 1895.” (ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.)

⁸¹ Isto.

⁸² Isto. U ovo vrijeme Pařík je imao sreće i u privatnom životu – njegova druga žena, Ludmila, rodila je 1894.g. sina Paula, a 1895.g. sina Marijana. (Isto.)

⁸³ Karl Pařík, *Gebäude für die bosnisch-hercegovinische Volks-Actienbank in Sarajevo*, Der Architekt IV, 1898, 52, tabla 94; Handelschule in Sarajevo. Trgovačka škola u Sarajevu (nedatirano), prikaz izgrađenog objekta nakon promjene namjene. (AZPRGS.)

⁸⁴ Petro T. Petrović (1833-1906), poznati trgovac i podnačelnik Sarajeva. (H. Kreševljaković, *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1818-1918*, 108.)

⁸⁵ *Nova zgrada narodne banke*, Sarajevski list, 131, 1895.

⁸⁶ “Prema dostavljenom programu unutrašnja dispozicija zgrade urađena je tako da se u visokom parteru i na prvom spratu nalaze kancelarije i reprezentativni prostori banke, u suterenu skladišta, a na drugom spratu stanovi za direktora i zamjenika direktora. U sredini zgrade su prostorije za klijentelu, a u nastavka blagajna.

Prostorijama na prvom spratu, tj. kancelarijama i salonima za reprezentaciju pristupa se preko stepeništa koje je dekorisano elementima dorskog stila. Pristup drugom spratu, gdje se nalaze stanovi, odvojen je i ima sporedni ulaz i zasebno stepenište koje vodi od suterena do tavana.

Prozori visokog partera i šalter-sale imaju rešetke od kovanog željeza i zatvoreni su specijalnim bravama koje su sigurne od provala. Unutarnja oprema zgrade je posebno solidna i elegantna. Dekoracija fasada urađena je svijetloroza terakotom, a djelimično je polihromna. Malter fasade je ravan, u prirodnoj boji, a sokl i vijenci su od bijelog krečnjaka.” (Karl Pařík, *Gebäude für die bosnisch-hercegovinische Volks-Actienbank in Sarajevo*, Der Architekt IV, 1898, 52.)

18 – ADAPTACIJA “GRAND-HOTELO” I DOGRADNJA SPRATA ZA ZEMALJSKU BANKU U SARAJEVU⁸⁷

U junu 1893.g. Zemaljska vlada uputila je dopis ZMF-u u vezi sa revizijom projekta za hotel u Sarajevu koji je namjeravao graditi Avram D. Salom na uglu današnjih ulica Maršala Tita i Vase Miskina.⁸⁸ Kako se vidi iz ovog dopisa, prvi projekt za ovaj hotel urađen je 1892.g., ali je Građevinsko odjeljenje tada dalo neke primjedbe na projektno rješenje. Salom je dostavio nešto izmijenjen projekt u junu 1893.g., ali pošto prethodne primjedbe nisu bile poštovane, revizija je na to upozorila, nalazeći i nove nedostatke i insistirajući da se postupi po primjedbama. Iz ovog se zaključuje da projektant nije bio neko od arhitekata iz Građevinskog odjeljenja, jer bi, znajući za primjedbe i stavove revizije, po njima postupio.

Izgradnja ovog hotela počela je 1893.g.⁸⁹, a 1895.g. štampa je objavila da je otvoren novi hotel koji je gradio Daniel A. Salom i da je građen po projektu Josipa Vancaša “na dva kata”.⁹⁰

Međutim, već iste godine došlo je do izmjene namjene i adaptacije za Zemaljsku banku koja je bila osnovana u Sarajevu 4.VIII 1895.g.⁹¹

Dakle, dvospratni Vancašev “Grand-hotel” trebalo je preurediti i proširiti, te je nadograđen i treći sprat za potrebe Zemaljske banke. Ovaj projekt za Zemaljsku banku uradio je Karlo Paržik.⁹² S obzirom na zasad poznate činjenice, zaključuje se da je Josip Vancaš projektovao prvobitni dvospratni “Grand-hotel” 1892/93, a da je Paržik izvršio unutarnju adaptaciju i dogradnju trećeg sprata na ovom objektu za potrebe Zemaljske banke.

⁸⁷ Originalni nacrti ovog objekta nisu pronađeni, a ovi koji su predstavljeni (Sl. 18.a, 18.b), urađeni su u junu 1941.g. radi sanacije zgrade nakon oštećenja poslije bombardovanja Sarajeva. Autor nacrti je profesor Mate Baylon, te mu zahvaljujem na ustupanju nacrti iz privatne dokumentacije za potrebe ovog rada.

⁸⁸ “Kako je Ministarstvu poznato, Avram D. Salom iz Sarajeva ima namjeru da na uglu Ferhadije i Ćemaluše, to znači na vrlo povoljnoj poziciji, izgradi veliki hotel sa restoranom, kafanom i trgovinom u prizemlju. Pregovori za kupovinu zemljišta su se odugovlačili, pa je zato gore pomenuti tek sada predao Magistratu akt, br. 4765, radi pribavljanja građevinske dozvole. Gradski magistrat ima namjeru da bez ikakvih primjedbi izda građevinsku dozvolu, međutim, Zemaljska vlada nije s tim saglasna.

Osnova hotela koji treba da se gradi vidi se iz priloženog projekta koji je dostavljen Ministarstvu prošle godine na uvid. Ministarstvo je dato i stručno mišljenje, općenito povoljno, ali sa primjedbama u pogledu pomoćnih prostorija, restorana, kuhinje i šanka.

Projekt koji je sad predat gradskom magistratu nije vodio računa o ovim primjedbama, te su se nedostaci još povećali, a predviđena gradnja trajala bi preko dvije godine, što je neprihvatljivo, kao i to da nisu predviđene neophodne pomoćne prostorije. Postavka kuhinje u prizemlju u direktnoj vezi sa restoranom, čija se površina nepotrebno povećala, mora se smatrati nesvrishodnom.

Raspored i oblik restorana i kuhinje su nepraktični, a veličina nedovoljna. Bife, prostorija za serviranje jela i prostorija za smještaj osoblja, položaj kuhinje, podrumskih i ostalih pomoćnih prostorija potpuno su neprihvatljivi.

Prema tome, Zemaljska vlada ima namjeru da naredi da Salom mora premjestiti kuhinju za restoran u suteran i to direktno ispod sale restorana, te da napravi odgovarajuću komunikaciju između partera i suterena, kao i da predviđenu prostoriju za serviranje planira ili kao bife ili kao ostavu. U suteranu treba uz kuhinju, koja mora da bude prostrana, predvidjeti prostorije za pranje posuđa, za pranje veša i za smještaj namirnica.

Sve ovo je, do sada, nedovoljno razrađeno, posebno jer se broj suterenskih lokala, u odnosu na prvobitni projekat, još povećao.

Za smještaj osoblja treba, dok se ne završi cijeli hotel sa dovoljnim prostorom za personal u dvorištu zgrade, predvidjeti prostorije već u ovoj godini i to u onom dijelu zgrade koji će se dograditi. Ovo su sve primjedbe Zemaljske vlade i drugih prigovora nema.” (ABH, ZMF-opšta građa, 1893., br. 6813.)

⁸⁹ *Gradnje po Sarajevu*, Sarajevski list, 70, 1893.

⁹⁰ *Grand-hotel u Sarajevu*, Sarajevski list, 53, 1895.

⁹¹ T. Kruševac, *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878-1918*, Sarajevo 1960, 52, 53, 220, 221.

⁹² J. Kellner, *Baukunst*, 432.

Ako se analizira građevina, uočavaju se detalji koji podržavaju ovu tvrdnju. Iznad drugog sprata pojavljuje se istaknuti krovni vijenac sa konzolicama, izbačen u prostor više nego vijenac iznad trećeg sprata, te se čini da je bio prvobitno završni krovni vijenac. Zatim, središnji prozor trećeg sprata ne odgovara po svojim dimenzijama nijednom drugom prozoru na objektu i prekida linije, vjerovatno, prvobitno nastalog timpanona. Tek na trećem spratu nalaze se oblikovni elementi koje je Paržik preferirao u renesansnom repertoaru: kratke lezene uz prozore, mali kružni vijenci na međuprozorskim površinama i krovna balustrada sa vazama. Ako se uporedi kupola ovog objekta sa onom na Evangelističkoj crkvi (Sl. 26.c), zapaža se ista vanjska rebrasta konstrukcija.

Paržikova nadogradnja uspješno je prilagođena prvobitnom izgledu objekta. Stare razglednice, snimljene u različitim fazama izgradnje duž Titove ulice, pokazuju u kakvom je okruženju zgrada bila u vrijeme izgradnje, te kako su njena postavka i oblikovanje bili planski određeni u odnosu na nove regulacione linije (Sl. 18.c, 18.d, 18.e, 18.f).

19 – SKICA ZA KAZINO (DRUŠTVENI DOM) U TRAVNIKU⁹³

Projekt je bio planiran za jednu usku parcelu u blizini zgrade Okružnog ureda u Travniku (Sl. 19). Glavni i najveći prostor je dvorana sa malom pozornicom, otvorena prema polukružnoj terasi koja je obrubljena pergolom i povezana sa vrtom. U prizemlju su bile predviđene još i kafana, čitaonica, zatim, salon za dame i servisni prostori. U mezaninu su smješteni društveni prostori i sobe za goste (Fremdenzimmer) koje se pojavljuju i na prvom spratu, a njihova funkcija u ovakvom objektu nije potpuna jasna (turistička, reprezentativna ili neka druga?).

Prirodna rasvjeta centralnog hola u prizemlju bila je predviđena preko otvora u podu mezanina i preko krovnog prozora. Ovakav način zenitalne rasvjete unutarnjih prostorija Pařík je ovdje primijenio prvi put.

Cijela zgrada, zajedno sa terasom, trebala je biti na visokom postamentu. Oblikovni elementi preuzeti su iz visoke renesanse, a bila je predviđena bogata dekoracija skulpturama, nišama, girlandama, vazama, itd. I na ovom projektu Paržikova prostorna kompozicija zasnovana je na ravnoteži nejednakih kubičnih volumena koji su povezani nižim traktom, kao što je već viđeno na primjeru gostionice na Ilidži. Napredak je postignut utoliko što je visoki, uski volumen dobio unutarnji sadržaj u mezaninu i na spratu, što na ilidžanskom primjeru nije bio slučaj, te što je viši volumen, ujedno, i naglasak ulaza u objekat.

Nije poznato zašto ovaj projekt nije realizovan.

1896

20 – DOGRADNJA ZGRADE DIREKCIJA ŽELJEZNICA ZA POLITIČKE SLUŽBE U SARAJEVU⁹⁴

Za potrebe smještaja političkih službi izvršeno je proširenje nekadašnje zgrade Direkcije c. i kr. bosanske željeznice. Ova zgrada bila je izgrađena 1886.g. kada je Direkcija preselila iz Dervente u Sarajevo.⁹⁵ Fotografija građevine bila je objavljena u jednom vodiču 1887.g.⁹⁶

⁹³ Karl Pařík, Skizze für ein Casino in Travnik (XII/1895). (AZPRGS)>

⁹⁴ Karl Pařík, Bau des politischen Amtsgebäudes (V, VI/1896). (AZPRGS).

⁹⁵ H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, 23.

⁹⁶ S. Borojević, *Durch Bosnien. Illustrierter Führer auf der k.k. Bosna-Bahn*, Wien 1887, 71.

Projektant je bio J. Engelhardt (II/1885) u Derventi iz firme Carla Schwarza.⁹⁷ Konture osnove prvobitnog objekta vide se na jednom situacionom planu iz 1896.g. (Sl. 20.a).⁹⁸ Direkcija se preselila 1897.g. u Vladinu zgradu II koju je projektovao Carl Panek.⁹⁹

Zgrada Direkcije imala je prizemlje i dva sprata na pravougaonoj osnovi. Paržikovom dogradnjom oformljen je zatvoreni blok oko unutarnjeg dvorišta sa kancelarijama na obodu osnove. Prostrani hol za stranke osvijetljen je iz unutarnjeg dvorišta (Sl. 20.d, 20.e). Spratnost je ostala ista.

Oblikovanje dogradnje analogno je u detaljima prvobitnom neorenesansnom stilu objekta (Sl. 20.b, 20.c). I na ovom primjeru vidi se da Paržik pristupa projektovanju dogradnje objekta tako da nastoji da ostvari cjelinu na kojoj se dogradnja ne uočava.

Paržik je rukovodio izgradnjom dogradnje od aprila 1896.g., te je u decembru 1898.g. dobio nagradu od 500 guldena za uspješno završen posao.¹⁰⁰

U međuratnom periodu dograđen je još jedan sprat, ali nije poznato da li je Paržik u tom imao učešća (Sl. 20.f, 20.g).

21 – STAMBENOPOSLOVNA ZGRADA ESADA EF. KULOVIĆA U SARAJEVU¹⁰¹

Esad ef. Kulović bio je jedan od poznatih sarajevskih ličnosti u austrougarskom periodu, a u periodu 1884-1913 bio je biran u gradsko zastupstvo.¹⁰² Od 1896.g. naslijedio je nekretnine na parceli na kojoj je izgradio svoju kuću¹⁰³, te se može pretpostaviti da je tada naručen i projekt.

Paržikovo autorstvo može se ustanoviti na osnovu nacrtu suterena koji je poslužio kao podloga za nacrt kanalizacije.

Već letimičan pogled na objekat (Sl. 21.a, 21.b), sugerije da građevina nije dovršena iznad drugog sprata, te se bez projektne dokumentacije ne može dati cjelovita analiza djela.

Za ovaj objekat je karakteristično da su ugaona fasada i fasada prema prometnijoj, široj ulici dobile reprezentativnije dekorativno ruho od fasade u sporednoj ulici. Također, prizemlje je rastvoreno širokim pravougaonim izlozima prema glavnoj ulici, a prema sporednoj prevladava puna zidna ploha.

Fasada u sporednoj ulici riješena je skromnom naznakom neorenesansnih uzora, a zapažaju se i redukcije: prozori visokog prizemlja usječeni su u zidnu masu bez okvira, a horizontalna linijska rustika nalazi se samo u zoni prozora. Na bogatije riješenim fasadama uočava se vrlo pojednostavljena forma balustrada u parapetima prozora prvog sprata. Novost predstavljaju i tri plitka rizalita, jednake širine, na južnoj fasadi.

Medaljoni, vaze, niše, lezene sa korintskom glavicom, girlande – služe kao sredstva za dekorativno popunjavanje zidnih ravni, a horizontale su naglašene profilisanim vijencima.

Specifičnost oblikovanja južne fasade nalazi se u rastvorenosti i lakoći prizemlja u odnosu na gornje etaže na kojima se površina zida povećava, a dekoracija umnožava.

U cjelini, rješenje ovog objekta pokazuje težnje ka inovaciji primarnog raščlanjenja fasada i ka pojednostavljenju nekih elemenata sekundarne plastike.

⁹⁷ B. Bulić, *Javne zgrade u Sarajevu iz vremena austrougarske uprave*, Sarajevo 1969, 45.

⁹⁸ Directions-Gebaude des bos. Herc. Staatsbahnen in Sarajevo. Situationsplan. (ABH, ZMF-opšta građa, 1896., br. 11685.)

⁹⁹ Carl Panek, Bau des Regierungsgebäudes II (IX/1896), (AZPRGS).

¹⁰⁰ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

¹⁰¹ Karl Pařík, Bau Kulović (nedatirano), nacrt kanalizacije. (AZPRGS).

¹⁰² H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, 114.

¹⁰³ I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 115.

PARŽIKOVO UČEŠĆE NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI

Zemaljska vlada nastojala je da iskoristi Milenijsku izložbu u Budimpešti za prezentaciju raznih oblika svoje djelatnosti u BiH u roku dvanaestogodišnjeg okupacionog perioda, što se može zaključiti i po opširnoj publikaciji “Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti godine 1896” u izdanju Izložbenog ureda Zemaljske vlade. Ova publikacija predstavlja, ustvari, izvještaj o cjelokupnoj djelatnosti Zemaljske vlade u ovom periodu.

Graditeljstvo je na toj izložbi bilo predstavljeno izuzetno detaljno – kako izvedeni objekti, tako i još nerealizovani projekti. Među izvedenim projektima Zemaljske vlade navedeni su kao izložbeni eksponati i ovi Paržikovi nacrti: gostionica i vrtlareva kuća na Ilidži¹⁰⁴, Šerijatska sudačka škola¹⁰⁵, Viša gimnazija, Dječjačka osnovna škola sa preparandijom¹⁰⁶, zatvor uz Vijećnicu¹⁰⁷, zgrada Penzionog fonda uz Katedralu.¹⁰⁸

Među neizvedenim projektima koji su bili tada izloženi nalaze se i ovi Paržikovi nacrti: kupatilo u Banjaluci¹⁰⁹ i zanatska škola.¹¹⁰

Zanimljivo je da je među neizvedenim projektima bio izložen i projekt za Zemaljski muzej “u stilu talijanske renesanse ... po motivima Farnezove palače”.¹¹¹ Nažalost, ovaj je projekt zasad nepoznat, kao i njegov projektant, osim ako se ne radi o Paržikovom projektu za Zanatsku školu i atelje umjetničkih zanata u kojoj su bile planirane i muzejske prostorije (Sl. 15.g, 15.g-2).

Kao privatni izlagači na ovoj izložbi pojavili su se Josip Vancaš i Karlo Paržik. Paržik je izložio trinaest projekata, ali nije precizirano koji su to projekti bili. Međutim, navedeno je da su to bili projekti nekih većih privatnih zgrada koje je projektovao uz dozvolu Zemaljske vlade.¹¹²

I Josip Vancaš i Karlo Paržik dobili su na ovoj izložbi “Veliku milenijsku medalju” za izložene radove.¹¹³ Osim njih dvojice, tzv. “Medalju za učešće” dobili su Edmund Stix, vladin savjetnik Fridrich Passini, građevinski savjetnik Philip Ballif, inženjer Alois Georgini iz Sarajeva, arhitekt Carl Panek, građevinski savjetnik Johann Kellner, nadinženjer Eduard Radda, arhitekt Franz Blažek, arhitekt Ćiril Iveković i arhitekt August Butscha.¹¹⁴

Dakle, po sudu savremenika, Josip Vancaš i Karlo Paržik su se kvalitetom i brojnošću dotadašnjih radova, posebno istakli u odnosu na druge arhitekte.

TEHNIČKI KLUB U SARAJEVU

Kraj 1896.g. bio je obilježen još jednim značajnim događajem za inženjere i arhitekte – 1. decembra 1896.g. osnovan je Tehnički klub u Sarajevu.¹¹⁵ Osnivačka grupa brojala je 48 članova, a u njoj se nalazio i Karlo Paržik. Osim arhitekata i građevinskih inženjera, među osnivačima su

¹⁰⁴ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti godine 1896, 215.

¹⁰⁵ Isto, 223.

¹⁰⁶ Isto, 224.

¹⁰⁷ Isto, 231.

¹⁰⁸ Isto, 233.

¹⁰⁹ Isto, 234.

¹¹⁰ Isto, 235.

¹¹¹ Isto, 236.

¹¹² Isto, 242.

¹¹³ ABH, ZMF-opšta grada, 1896., br. 12592, š. 18.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Jahresbericht des Technischen Club (Klub) in Sarajevo, III-XV, Sarajevo 1900-1912.

bili i vojni, šumarski, rudarski inženjeri, inženjeri zaposleni na željeznici, te najznačajniji predstavnici kulture, prosvjete i državne uprave.

Klub je objavljivao svoj godišnjak koji je izvještavao o brojnim djelatnostima članstva.¹¹⁶ Te djelatnosti bile su raznovrsne te je postojanje kluba imalo uticaj na kvalitet, obim i ažurnost informisanja članstva o kretanjima u struci koja su na prelomu stoljeća bilo vrlo dinamična. Stoga je svrsishodno na ovom mjestu ukratko prikazati aktivnosti klube radi sticanja preciznije slike o prilikama i događanjima u stručnim krugovima u kojima se kretao i Paržik, te radi sagledavanja opštih stručnih interesa u Sarajevu tog vremena koji su uticali i na Paržikov projektantski rad i razvoj.

Statut kluba koji je bio usvojen 1896.g. nije poznat, ali da je on postojao zaključuje se po tome što je bio dopunjen 1904.g. i 1912.g., kako je navedeno u posljednjoj verziji statuta iz 1912.g.¹¹⁷

¹¹⁶ Sačuvani su godišnjaci za godine 1899-1911, te je pregled djelatnosti kluba dat prema podacima iz ovih godišnjaka.

¹¹⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 10729, š. 18.

“Statut Tehničkog kluba za Bosnu i Hercegovinu.

Promjena statuta iz 1896/1904 godine, odlučena na nedavnoj skupštini 29.XII 1911. godine.

1. Ime i sjedište udruženja

Udruženje ima ime “Tehnički klub za Bosnu i Hercegovinu”, te ima svoje sjedište u Sarajevu.

2. Svrha udruženja

Svrha udruženja je da pospješuje izmjenu naučnih ideja svojih članova na tehničkom području, da pomaže pri davanju tehničkih stručnih mišljenja, da zaštiti i unaprijedi ugled i staleški interes svojih članova, da njeguje druženje i okupljanje svih tehničara u Bosni i Hercegovini, a isključuje svaku političku ili nacionalnu aktivnost. Prije svega, zadatak udruženja je: a) dogovor i savjetovanja o pitanjima tehničke prirode; b) na poziv vlasti, drugih inženjera ili privatnika da učestvuje putem svojih delegata na savjetovanjima u vezi pitanja iz tog područja ili da preporučuje izvedbe tehničkih radova od strane članova udruženja; c) da održava i proširuje biblioteku, kao i da eventualno pravi druge zbirke; d) da prema postojećim sredstvima raspisuje razne konkurse; e) da sve što je važno na području svoga djelovanja daje na znanje svojim članovima putem godišnjeg izvještaja i putem štampe; f) da organizuje zajednička studijska putovanja, obilaske i predavanja; g) da na zahtjev arbitara pomaže u odlučivanju u sporovima po tehničkim pitanjima i da odredi pravilnik arbitraže; h) da stvara stručne grupe koje se povremeno ili u redovnim razmacima okupljaju radi naučnih razgovora; i) da radi unapređenja stručne djelatnosti članova koji ne stanuju u Sarajevu osnuju podružnice u Bosni i Hercegovini koje imaju istu svrhu kao i udruženje; k) da se kod aktuelnih pitanja od privrednog ili drugog opšteg značaja u vezi sa Bosnom i Hercegovinom, koja se pojavljuju u štampi ili su publicirana na drugu način, članovi uključe u diskusiju sa tehničke strane i da daju egzaktnu, objektivnu primjedbu na ova pitanja, te da djeluju na obrazovanju naroda; l) da, s obzirom na to da postoji hitna potreba za dobrim i korisnim srpskohrvatskim stručnim terminima, članovi udruženja sarađuju na uspostavljanju tehničke terminologije tako da to sami urade ili da učestvuju u jednom takvom radu koji neko drugi predlaže; m) da radi na uspostavljanju tarifa u vezi honorara za tehničke radove.

3. Članstvo

Udruženje ima: 1) redovne članove, 2) vanredne članove, 3) počasne članove.

Redovni članovi. Kao redovni članovi mogu se primiti: a) apsolvanti domaćeg ili stranog tehničkog fakulteta, b) članovi vojske koji su apsolvirali inženjeriju, kurs za vojno graditeljstvo ili kurs za artiljerijskog inženjera, c) osobe koje rade na tehničkom, umjetničkom ili sličnom području, te imaju ugledan društveni status.

Prijem se vrši pismenim putem na vlastiti zahtjev ili na prijedlog nekog od članova kluba. O tome odlučuje rukovodstvo kluba. Za osobe pod c), potrebne su 2/3 glasova svih članova rukovodstva.

4. Vanredni članovi

Osobe u odgovarajućem društvenom položaju, koje nemaju ove uslove za prijem kao redovni članovi, mogu se primiti kao vanredni članovi. Prijem može uslijediti sa 2/3 glasova rukovodstva kluba.

5. Počasni članovi

Članovi ili druge osobe koje imaju posebne zasluge u vezi sa udruženjem ili općenito sa tehničkim staležom, mogu na prijedlog rukovodstva kluba biti imenovani za počasne članove od strane plenarne skupštine.

6. Prava redovnih članova

Klub je bio prvenstveno strukovno udruženje, ali je bio i mjesto društvenog života, ne samo inženjera nego i drugih istaknutih ličnosti kulture, državne uprave, nove industrijske buržoazije, bankara, građevinara, itd. – u velikoj većini stranaca koji su službovali u BiH za vrijeme austrougarske okupacije.

Među osnivačima kluba bili su i ovi poznati arhitekti i inženjeri: Josip Vancaš, Franz Blažek, Jakob Černy, Ludwig Huber, Johann Kellner, Edmund Stix, Carl Panek, Matias Ribarich i Karlo Paržik. U toku 1899.g. klub je već imao 177 članova, a od toga 117 iz Sarajeva, 57 iz drugih gradova BiH, a 3 sa područja Monarhije. Klub je bio najbrojniji 1904.g. kada je imao 243 člana, a od toga 206 redovnih i 37 vanrednih. Članstvu kluba pridružili su se i Miloš Komadina (1897), Rudolf Tönnies (1897), Franz Scheidig (1900), Berthold Knopfmacher (1906), Theophil Nieman (1908), Josef Pospíšil (1909), Josef Pokorný (1910) i drugi.

Svaki redovni član ima pravo: a) da učestvuje na svim skupštinama i raspravama kluba, u svojoj stručnoj ili zavičajnoj grupi, te da ima aktivno i pasivno pravo izbora; b) da, nakon saglasnosti sekretara, izvrši uvid u poslovanje kluba; c) da koristi prostorije kluba, biblioteku i druge posjede udruženja; d) da zahtijeva besplatno stručno mišljenje o svojim vlastitim radovima (skice i izvedbe) i da traži besplatne informacije o pitanjima iz svoje struke, a na zathjev, ovi upiti i informacije mogu da budu povjerljivi; e) da traži besplatnu dostavu svih publikacija i klupskog časopisa; f) da na skupove udruženja, osim na skupštine, može da dovede goste koji imaju stalno mjesto boravka van Sarajeva. Takvi gosti moraju imati odgovarajući društveni položaj i treba ih predstaviti sekretaru; g) da poziva članove svoje porodice na društvene i druge večere kluba koje nemaju izraziti interni ili stručni karakter.

7. Prava vanrednih članova

Vanredni članovi imaju pravo: a) da prisustvuju svim skupovima kluba, osim skupštinama, kako je navedeno u paragrafima 19. i 20.; b) da dovedu članove svoje najuže porodice, u smislu paragrafa 6., te da koriste sve pogodnosti kluba, kao npr. biblioteku, itd. Oni, međutim, nemaju ni aktivno niti pasivno pravo izbora.

8. Obaveze redovnih članova

Svaki redovni član kluba ima sljedeće obaveze: a) da se pridržava statuta kluba i svih posebnih odredbi (kao bibliotečki red, odredbe o korištenju sportskih terena, itd.); b) da prilikom prijema plati prijemnu taksu od 2 K; c) da plati mjesečnu članarinu koja će se odrediti od strane godišnje skupštine, a za ovu godinu iznosi 1-2 K za članove koji stanuju u Sarajevu, a polovicu ovog iznosa za članove koji stanuju van Sarajeva; d) da plati dodatne mjesečne članarine ako generalna skupština smatra da je to potrebno radi pokrivanja vanrednih troškova.

9. Obaveze vanrednih članova

Vanredni članovi plaćaju iste takse kao i redovni članovi koji stanuju van Sarajeva. Vidjeti paragraf 8.c. U pogledu svega ostalog imaju iste obaveze kao i redovni članovi.

10. Plaćanje članarine

Sve takse i članarine treba platiti unaprijed.

11. Počasni članovi

Počasni članovi ne plaćaju nikakve članarine, međutim, imaju prava kao i svi redovni članovi.

12. Prekid

Prekid u članstvu udruženja treba pismeno najaviti upravi kluba. Članovi koji su 6 mjeseci u zaostatku sa svojom članarinom, smatraju se isključenim. Prijemne takse i članarine, koje su do tada platili, neće se vratiti.

13. Isključenje

Na zatjev najmanje tri redovna člana može se izreći isključenje nekom članu kluba. To se može izvršiti samo tajnim glasanjem sa 2/3 glasova rukovodstva. O tome treba obavijestiti isključenog pismenim putem bez davanja razloga.

14. Uprava kluba

Poslove kluba obavlja rukovodstvo kluba koje se sastoji od 11 članova: 1) sekretar, 2) dva zamjenika sekretara, 3) dva zapisničara, 4) blagajnik, 5) bibliotekar, 6) upravnik kluba, 7) tri člana bez određene funkcije. Svi članovi uprave kluba moraju imati stalno mjesto boravka u Sarajevu.”

Zatim, slijede paragrafi statuta koji određuju obaveze uprave kluba (15), zastupnika udruženja (16), prava donošenja odluka uprave kluba (17), pravo potpisa ispred kluba (18), vrijeme sazivanja godišnje skupštine (19), razlog za sazivanje vanredne skupštine (20), predmet godišnje skupštine (21), predmet vanredne skupštine (22), valjanost postupka odlučivanja (23), odlučivanje plenarne skupštine (24), postupak u sporovima (25), postupak pri ukidanju kluba.

Prostorije kluba nalazile su se u prvo vrijeme u Ferhadiji ulici 58¹¹⁸ (današnja Vase Miskina), a od 1899.g. Tehnički klub koristio je prostorije u tadašnjem novom Društvenom domu.¹¹⁹ Te godine pokrenuta je inicijativa za uređenje sportskog terena za tenis, vožnju bicikla i klizanje na prostoru iz Vladine zgrade II¹²⁰, a teren je otvoren 15.VII 1899.g.¹²¹ Na ovom sportskom terenu izgrađena je 1909.g. klupska baraka¹²² (Sl. XXIII).¹²³

Članovi kluba organizovali su predavanja, izložbe, stručne ekskurzije. Oformili su biblioteku i čitaonicu, izdavali godišnjak, zatim, organizovali priredbe, prigodne svečanosti, sportske aktivnosti i razvijali fotoamaterizam.

Predavanja su pripremali članovi ili gosti kluba. Iz pregleda održanih predavanja u periodu 1899-1911 vidi se da su predavanja bila iz raznih oblasti: istorije arhitekture, savremenih graditeljskih ostvarenja, urbanizma, arheologije, etnografije, geologije, biologije, zoologije, šumarstva, poljoprivrede, fizike, elektrotehnike, školarstva, medicine, rudarstva, itd.¹²⁴

¹¹⁸ Bosnischer Bote, 1898.

¹¹⁹ Jahresberichte des Technischen Club, III, 3.

¹²⁰ Isto, 21.

¹²¹ Jahresberichte des Technischen Club, IV, 33.

¹²² Jahresberichte des Technischen Klub in Sarajevo, XIII, 5-8.

¹²³ Baubarake, situacija (iza Vladine zgrade II), osnova, presjek i fasada (nedatirano i nepotisano, ali urađeno u Baudirection der Landesregierung.) (AZPRGS).

¹²⁴ Pregled predavanja održanih u Tehničkom klubu u Sarajevu u periodu 1899-1911 (prema Jahresberichte des Technischen Klub in Sarajevo III-XV):

1899 – 1. Heinrich Panitschek, upravnik državne tkaonice tepiha, *Orijentalno tkanje tepiha sa osvrtom na bosansku industriju tepiha*; 2. inž. H. Steinbach, *Kanalizacija u Sarajevu*; 3. Otto Harisch, meteorološki službenik Zemaljske vlade, *Izgradnja meteoroloških stanica I reda*; 4. inž. H. Steinbach, *Most Firth-of-Forth u Škotskoj*; 5. Dr Karl Patsch, kustos, *Rimski spomenik u Adamklissi*; 6. arh. Rudolf Tönnies, *Monumentalne građevine u Italiji*; 7) Johann Kellner, *Izložba u Parizu 1900.g.*

1900 – 1) inž. Karl Srp, *Izvjestaj o studijskom putovanju na Svjetsku izložbu u Parizu 1900.g.*; 2) Dr Josef Preindlsberger, zemaljski sanitarni savjetnik, *Proizvodnja i primjena Röntgen zraka*; 3) Dr Friedrich Katzer, *Putne skice iz sliva Amazona*; 4) Heinrich Maresch, upravnik poljoprivredne stanice Zemaljske vlade, *Moderno mljekarstvo*; 5) Dr Friedrich Katzer, *Putne skice iz Brazila sa osvrtom na tehničko pitanje budućnosti područja Amazona*; 6) Dr Karl Patsch, kustos, *Latitia Ramelina*.

1901 – 1) Othmar Reiser, *Proizvodnja ružinog ulja u Kazanluku u Bugarskoj*; 2) inž. Georg Lazić, *Napredak elektrotehnike u XX stoljeću*; 3) inž. Edmund Damanski, *Istorija i razvoj pojma suštine mase i težine*; 4) Victor Apfelbeck, *Zoogeografija i istorija Zemlje (sa osvrtom na balkansko poluostrvo)*; 5) Dr Friedrich Katzer, zemaljski geolog, *Geološka istraživanja u Bosni i Hercegovini*.

1902 – 1) inž. Edmund Damanski, *Saobraćaj sa posebnim osvrtom na željeznicu*; 2) inž. V. C. Huber, *Sanacija Pariza*; 3) Friedrich Schlesinger, nadinženjer Zemaljske vlade, *Istorija i sistem nastave na višim tehničkim školama*; 4) Dr Georg Grassi, kotarski predstojnik, *Parisko društvo*; 5) Isidor Jesami, *O hipnotizmu*; 6) Dr Georg Protić, *O mikroskopu i njegovoj primjeni u prirodnjačkim istraživanjima*.

1903 – 1) Dr Georg Grassl, *Društvo i društvenost u vrijeme italijanske visoke renesanse*; 2) Dr Josef Preindlsberger, primarius, *Istorija i razvoj primjene antitoksičkog seruma*; 3) Dr Georg Protić, profesor, *Biljne ćelije*; 4) Karl Steinmetz, profesor, *Putovanje pješke kroz Makedoniju i Albaniju*; 5) Karl Steinmetz, profesor, *Poprijeko kroz sjevernu Albaniju*; 6) Victor Apfelbeck, kustos, *Čudo iz nižeg životinjskog carstva*.

1904 – 1) Othmar Reiser, kustos, *Narodna privreda i zoološka opažanja u sjevernom Brazilu*; 2) Dr Hans Richer, vojni ljekar, *Röntgen-zraci*. 3) inž. Raimond von Götz, *Suština svjetlosti*; 4) inž. Raimond von Götz, *Rasvjeta željezničkih vagona*; 5) Franz Angerholzer von Almburg, *Tehnika skladištenja drveta*; 6) Emil Hochberg, nadinženjer, *Pogon i izgradnja glavne radionice bos. herc. željeznice*; 7) Giacomo Boni, direktor iskopavanja na

Stručne ekskurzije, izleti ili obilasci objekata imali su za cilj detaljno upoznavanje članstva sa izgrađenim objektima i tehničkim dostignućima u Sarajevu i BiH.¹²⁵

rimskom forumu, *Najnovija iskopavanja na rimskom forumu*; 8) Dr Adolf Schulten, profesor Univerziteta u Göttingenu, *Rimska Afrika*; 9) inž. Karl Steinmetz, profesor, *Radium i radioaktivne materije*.

1905 – 1) F. Schlesinger, nadinženjer, *Izgradnja cesta u Bosni i Hercegovini nakon okupacije*; 2) Franz Angerholzer von Almburg, šumarski upravitelj, *Stereometrija u šumarstvu*; 3) Dr G. Kobler, vladin savjetnik, *Savremeno suzbijanje malarije*; 4) Karl Steinmetz, profesor, *Novo putovanje kroz sjevernu Afriku*.

1906 – 1) Josef von Vancaš, građevinski savjetnik, *Moderne školske i hotelske građevine*; 2) Dr Josef Preindlsberger, zemaljski savjetnik, *Skice iz istorije medicine*; 3) Otto Harisch, *Zemljotresi i razvoj seizmičkih instrumenata*; 4) Otto Harisch, *Nauka o zemljotresima*; 5) Eduard Rada, građevinski nadsavjetnik, *Saopštenje o izgradnji panamskog kanala*; 6) Dr Karl Patsch, kustos Zemaljskog muzeja, *Bosna i Hercegovina u antičko vrijeme*; 7) inž. Karl Ofner, *Proizvodnja sirovog željeza i čelika pomoću električne energije*; 8) Max Teich, *Bakteriološko ispitivanje vode za piće*.

1907 – 1) Luka Karaman, direktor Tehničke srednje škole, *Školska higijena*; 2) V. C. Huber, *Fotografska sočiva i njihiva korekcija*; 3) Luka Karaman, direktor, i Dr Georg Protić, profesor, *Pojednostavljenje srednje škole*; 4) Dr Georg Grassi, vladin sekretar, *Vladavina Medičija u Firenci*; 5) Karl Steinmetz, profesor, *Skice iz kosovskog vilajeta*; 6) Dr Friedrich Katzer, zem. geolog, *Nova geološka karta*.

1908 – 1) Rudolf Tönnies, *Putovanje Dunavom i Konstantinopolj*; 2) inž. Josef Buchwald, *Kroz Argentinu*; 3) Victor Apfelbeck, kustos, *Spiljska fauna balkanskog poluostrva*; 4) inž. Hugo Wacha, *Razvoj tehnike u vrijeme vladavine Njegovog Visočanstva 1848-1908*; 5) inž. A. Stern, inž. F. Czernitzky, *Osnove elektriciteta u novijim teorijama i primjeni elektrotehnike*.

1909 – 1) Othmar Reiser, kustos, *Biseri ptičjeg svijeta*; 2) Franz Heinz, komesar drž. željeznice, *Napredak tehnike letenja*; 3) arh. Josip Pospisil, *Bosansko graditeljstvo*.

1910 – 1) Dr Georg Grassl, vladin sekretar, *Politička situacija i karakteristike italijanske kasne renesanse*; 2) inž. Karl Ofner, *Sadašnji elektro-projekti u Sarajevu*; 3) Ferdinand Czernitzky, nadinženjer, *Stručno predavanje i posjeta modernizovanoj zgradi Zemaljske banke*; 4) Adolf Kostran, nadporučnik, *Putovanje na sjever Spitzbergenu*; 5) V. C. Huber, inspektor, *Lakše od vazduha*; 6) inž. Max Gensbaur, nekadašnji asistent na Politehnici u Cirihi, *Armironi beton*; 7) inž. A. Steuger, *Željeznica na planini Jungfrau*; 8) Dr Mirko Pečar, *Sjeverna Amerika*; 9) *Prva stambena kuća od armiranog betona (vlasništvo barona Karl von Alboria)*; 10) *Prikaz izložbe originalnih fotografija prof. J. Bubenčka iz Praga*; 11) *Prikaz izložbe originalnih fotografija bosanskih motiva inspektora Josefa Gärtnera*; 12) Jakob Černy, građevinski savjetnik, *Regulacija zapadnih četvrti Sarajeva sa završnom diskusijom*.

1911 – 1) arh. Josef Pospisil, *Širenje Sarajeva kao privredni i socijalni problem*; 2) arh. Rudolf Tönnies, *Predavanje o Rimu sa fotografijama*; 3) *Izvod iz govora predstojnika kluba, Josefa von Vancaša, građevinskog nadsavjetnika, koji je održao u svojstvu narodnog poslanika u bos. herc. Sabora povodom debate o budžetu*; 4) Ferdinand Rainer, generalni direktor Dioničkog društva za centralno grijanje u Beču, *Moderno centralno grijanje*; 5) inž. M. Gerbel, *Moderna primjena prirodnih izvora energije u privredi*; 6) inž. Kemony, *Predavanja sa fotografijama o izgradnji jednog nebodera*; 7) Ferdinand Czernitzky, nadinženjer, *Tehnika projiciranja i primjena aparata za projekcije*; 8) inž. Friedrich Braikovich, glavni inženjer tvornice izolacionih materijala u Beču, *Savremene toplotne i zvučne izolacije*.

¹²⁵ Pregled stručnih ekskurzija Tehničkog kluba u Sarajevu u periodu 1899-1911 (prema Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo III-XV):

1899 – 1) Jajce (posjeta novosagrađenoj centrali); 2) Kobiljdol (obilazak pilane firme Feltrinelli i comp.); 3) Bug-potok (obilazak prečišćivača kanalizacije); 4) Ivan-planina (pregled radova na izgradnji tunela).

1900 – 1) Ekskurzija u Teslić.

Pored ekskurzija u BiH organizovana su i dva putovanja u inostranstvo: 1903.g. na Krf i 1907.g. u Istambul preko Beograda i Sofije.

Već 1899.g. čitaonica je raspolagala sa 45 naslova iz raznih oblasti nauke, tehnike i umjetnosti, a časopisi su stizali iz Beča, Hanovera, Berlina, Diseldorfa, Minhena, Strasburga, Budimpešte, Štutgarta, Londona, Lajpciga i Zagreba. Arhitekti su mogli pratiti novosti iz svoje struke preko časopisa “Allgemeine Bauzeitung”-Beč, “Wiener Bauindustrie-Zeitung”- Beč, “Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen”-Hanover, “Viesti društva inžinira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji”-Zagreb, “Moderne Kunst”-Lajpcig, “Jugend”-Minhen, “Zeitschrift für Bauwesen”-Berlin, itd. Godine 1899. biblioteka je imala 21 knjigu, a već naredne godine 103 knjige. Knjige su pribavljane kupovinom i donacijom, te je bibliotečki fond porastao na 446 naslova do 1911.g. Klub je održavao korespondenciju i sa drugim stručnim udruženjima.

Karlo Paržik je bio član uprave kluba u toku 1901.g.¹²⁶ Njegovo ime često se navodilo među prisutnima na predavanjima, društvenim skupovima, itd.

Članovima kluba predstavljeni su i neki od objekata koje je projektovao Karlo Paržik: paviljoni Odjeljenja za duševne bolesnike u Koševu (1908), Zemaljski muzej (1910), Viša realka i Zemaljska štamparija (1911).

1901 – 1) Društveni skup na Ilidži u čast prisutnih slušalaca k.k. Tehničke visoke škole u Gracu pod vođstvom gospode profesora Forchheimera i Teischingera; 2) Izlet u Dubrovnik i Kotor; 3) Ekskurzija na Ivan-planinu; 4) Izlet na Trebević.

1902 – 1) Obilazak izvora Mošćanice; 2) Izlet na Pale; 3) Ekskurzija u Mostar; 4) Posjeta zemaljskoj zanatskoj školi sa prigodnim pregledom peći za štednju goriva.

1903 – 1) Ekskurzija u Busovaču i Han-Kompagnie; 2) Izlet na Krf; 3) Obilazak predgrađa Sarajeva u dijelu željezničkog pravca Sarajevo-istočna granica.

1904 – 1) Ekskurzija u Zavidoviće; 2) Obilazak novog željezničkog pravca Pale-Stambolčić; 3) Ekskurzija u Vareš.

1905 – 1) Izlet na sjeverozapadne padine Bjelašnice; 2) Obilazak zgrade glavne željezničke radionice; 3) Izlet novom željezničkom linijom Bistrik-Pale-Stambolčić-Prača.

1906 – 1) Obilazak proširenja zgrade Centralne radionice bos. herc. željeznice; 2) Ekskurzija u Vareš.

1907 – 1) Ekskurzija u Višegrad i Rudo; 2) Ekskurzija u Zenicu; 3) Studijsko putovanje u Konstantinopolj (Sarajevo-Beograd-Dunav-Bukurešt-Crno more-Konstantinopolj-Sofija-Beograd-Sarajevo).

1908 – 1) Obilazak Hrasnog; 2) Ekskurzija u Višegrad; 3) Izlet u Bistricu; 4) Obilazak Pala, Bistrice, Kasindola i Kobiljdola; 5) Izlet u Jajce; 6) Ekskurzija u Usoru i Bos. Brod; 7) Ekskurzija u Brezu i Semizovac; 8) Obilazak novih paviljona vojne bolnice u Sarajevu; 9) Obilazak odjeljenja za duševne bolesnike u Koševu.

1909 – 1) Ekskurzija u Travnik i Dolac; 2) Ekskurzija u Teslić, Blatnicu i Nemilu; 3) Ekskurzija u Zenicu, Kreku i Tuzlu.

1910 – 1) Obilazak Hrasnog i Metkovića; 2) Obilazak sarajevskog mlina; 3) Izlet na Igman i u Hrasnicu; 4) Posjeta tvornici žice, eksera i željeznih proizvoda braće Carla i Fritza Rachera u Sarajevu; 5) Posjeta novosagrađenom Zemaljskom muzeju za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.

1911 – 1) Posjeta tvornici sapuna “Vila” na Alipašinom mostu; 2) Posjeta Višoj realci u Sarajevu; 3) Posjeta Zemaljskoj štampariji u Sarajevu; 4) Obilazak ugljenokopa u Kaknju.

¹²⁶ Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo V, Sarajevo 1902, 7, 26.

Tehnički klub bio je mjesto u kojem su se predstavljala ostvarenja graditeljstva tog perioda u BiH putem predavanja i obilazaka objekata, ali su se incirale i nove teme bitne za arhitekturu i urbanizam tog perioda, npr. kroz predavanja arhitekta Josefa (Josipa) Pospisila.

Pařikova prisutnost u opštoj aktivnosti kluba je evidentna, ali se ne može preciznije odrediti intenzitet i značaj njegovog učešća u radu kluba. S druge strane, može se pretpostaviti da je klub, kao mjesto stjecanja savremenih informacija o umjetnosti i tehnici, razmjene mišljenja u vezi novih pojava u području arhitekture i urbanizma, neformalnih susreta mlađih i starijih kolega, projektanata i graditelja, imao uticaja na Pařikov dalji projektantski razvoj.

1897

Početak 1897.g. krenuo je za Pařika, u prvi mah, uobičajenim tokom – odlaskom na službeno putovanje u Bihać, ali taj službeni put prekinut je već 9. januara telegramom Zemaljske vlade sa pozivom da se hitno vrati u Sarajevo.¹²⁷ Već 10. januara dobio je putni nalog za službeni put u Skadar (Skutari) u Albaniji u vezi restauracije tamošnje katoličke crkve.¹²⁸

22 – RESTAURACIJA I DOGRADNJA KATOLIČKE CRKVE U SKADRU

U putnom nalogu od 10.I 1897.g. naređeno je Pařiku da odmah krene u Skadar i da se po prispjeću javi generalnom konzulu.¹²⁹ O njegovom odlasku 16. januara¹³⁰, kao i o dolasku u Skadar 30. januara 1897.g.¹³¹, obaviješten je ZMF u Beču. Istom ministarstvu upućena je 23.III 1897.g. molba za povećanje dnevnica Pařiku i isplatu u zlatu troškova puta u Skadar sa obrazloženjem da “stranci na Orijentu moraju za hranu, smještaj i prevoz platiti izuzetno visoke cijene”.¹³² Dakle, u martu 1897.g. Pařik je bio ponovo u Sarajevu.

Nastavak njegovih poslova u vezi sa crkvom u Skadru može se dokumentovati nalogom za službeni put u Hadžiće 15.III 1898.g. radi “preuzimanja drvene građe za crkvu u Skadru”.¹³³ Također, 8.III 1898.g. Pařik je podnio zahtjev za naplatu putnih troškova za put u Beč¹³⁴, a može se pretpostaviti da je ovo putovanje bilo u vezi sa angažovanjem bečke firme “Albert Milde i comp.” za radove u Skadru, jer je 6.VI 1898.g. evidentiran dopis ove firme u kojem se pita “kada treba poslati montere u Skadar i kako će se taj posao platiti.”¹³⁵

Pařik je ponovo putovao u Skadar po nalogu od 29.VIII 1898.g., a putni troškovi obračunati su 29.XI 1898.g.¹³⁶ Firma Albert Milde i comp. izvršila je “montažu krovne konstrukcije katedrale u Skadru” i poslala fakturu koja je knjižena 12.X 1898.g.¹³⁷ Zatim, postoji dokument o tome da je Pařik dobio 16.X 1898.g. “putni predujam od 300 guldena za put u Cetinje i Skadar radi završetka radova i obračuna.”¹³⁸

¹²⁷ ABH, ZVS-opšta građa, 1897., br. 2836, š. 121-299.

¹²⁸ ABH, ZVS-opšta građa, 1897., br. 3697, š. 121-229/2.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ ABH, ZVS-opšta građa, 1897., br. 3933, š. 121-229/3.

¹³¹ ABH, ZVS-opšta građa, 1897., br. 13966, š. 121-229/5.

¹³² ABH, ZVS-opšta građa, 1897., br. 31329, š. 121-229/6.

¹³³ ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 39902, š. 121-233/6.

¹³⁴ ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 35560, š. 121-233/9.

¹³⁵ ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 93449, š. 121-233/11.

¹³⁶ ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 142125, š. 121-233/14.

¹³⁷ ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 146677, š. 121-233/15.

¹³⁸ ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 148156, š. 121-233/16.

Iz svih navedenih dokumenata zaključuje se da je u januaru i februaru 1897.g. Paržik boravio službeno u Skadru radi restauracije tamošnje katedrale. U toku 1898.g. katedrala je restaurirana, a za krovnu konstrukciju upotrijebljena je drvena građa iz Hadžića. Montažu krovne konstrukcije izvršila je firma “Albert Milde i comp.” iz Beča u septembru 1898.g. Montažne radove nadzirao je Karlo Paržik, a izvršio je i konačan obračun radova u oktobru 1898.g.

Tadašnji austrougarski konzul u Skadru Theodor Ippen navodi da je Karlo Paržik restaurirao 1898.g. trobrodnu katedralu u Skadru (1856) i da joj je dogradio zvonik.¹³⁹ Nažalost, bliži podaci o Paržikovoj projektantskoj intervenciji na prvobitnom objektu, kao i o samom objektu, i pored svih nastojanja, zasad nisu prikupljeni osim starih fotografija Skadra na kojima se vidi i katedrala (Sl. 22.a, 22.b).

Na razumljivo pitanje o razlozima tako brze akcije na obnovi katedrale u Skadru odgovor se može pronaći u literaturi o austrougarskim političkim planovima u vezi sa Albanijom. Austro-Ugarska je po konvenciji zaključenoj sa Turskom u aprilu 1879.g. dobila pravo da drži svoje garnizone na području Novopazarskog Sandžaka (u slivu Lima, u Bijelom Polju, Prijepolju i Priboju).¹⁴⁰ Vrhunac političke krize u Turskoj bio je 1896.g. (zbog Armenije i Krita) i očekivao se brzi raspad Turske.¹⁴¹ U savjetovanjima u vezi sa programom nove politike na Balkanu u slučaju raspada Turske učestvovao je i ministar Kállay¹⁴², a njegova uloga i uticaj u tom političkom trenutku bili su, zbog graničnog položaja BiH, vrlo značajni.¹⁴³

Pošto se očekivalo širenje Srbije i Bugarske nakon pada Turske, Austro-Ugarska se pribojavala njihovog, a i mogućeg italijanskog širenja prema istočnim obalama Jadrana, što bi zatvorilo izlaz Austro-Ugarske iz Jadrana u Sredozemno more.¹⁴⁴ Stoga je područje Albanije bilo od velike važnosti za Austro-Ugarsku u tom trenutku, a planovi su se kretali u okviru zagovaranja samostalnosti Albanije, eventualno pod austrougarskim protektoratom, te se nastojala ojačati konzularna mreža, revidirati austrougarska vjerska politika i pojačati subvencioniranje.¹⁴⁵ U tom smislu, računalo se na simpatije katolika Albanaca¹⁴⁶, a to je usmjeravalo pažnju na sjevernu Albaniju gdje je bilo najviše katolika.¹⁴⁷

Sve ove političke smjernice određene su u decembru 1896.g., a ZMF za BiH imalo je odlučujuću i izvršnu ulogu.¹⁴⁸ Dakle, pomenuti nalog za službeni put u Skadar izdat 10.I 1897.g. arhitekti Karlu Paržiku radi obnove katoličke katedrale bio je u direktnoj vezi sa navedenim političkim ciljevima, a svjedoče o brzini akcije.

¹³⁹ T. A. Ippen, *Skutari und die nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo 1907, 39-40.

¹⁴⁰ H. Kapidžić, *Priprema za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz Novopazarskog Sandžaka*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, VI, Sarajevo 1971, 415.

¹⁴¹ F. Hauptman, *Uloga Zajedničkog ministarstva finansija u formiranju austrougarske politike prema Albaniji uoči kretske krize*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, IV, Sarajevo 1967, 35.

¹⁴² Isto, 36.

¹⁴³ Isto, 38.

¹⁴⁴ Isto, 39.

¹⁴⁵ Isto, 39.

¹⁴⁶ Isto, 41.

¹⁴⁷ Isto, 43.

¹⁴⁸ Isto, 44.

UČEŠĆE KARLA PARŽIKA U IZGRADNJI ZGRADE AUSTROUGARSKOG POSLANSTVA U CETINJU

Lidija Tanasijević, unuka Karla Paržik, sjeća se da su se u kući njenog djede u Sarajevu na istaknutom mjestu nalazile kubura, poklon crnogorskog kneza Nikole I Petrovića, i fotografija kraljevske porodice.¹⁴⁹

Dokumenti iz Arhiva BiH potvrđuju da je Paržik boravio u nekoliko navrata u Cetinju u vezi sa izgradnjom zgrade austrougarske misije. Zemaljska vlada dostavila je 14.XII 1897.g. misiji u Cetinju obračun putnih troškova “za službeni put u Cetinje u vezi sa izgradnjom nove zgrade misije”.¹⁵⁰ Da je Paržikova uloga u izgradnji ovog objekta bila važna, potvrđuje i telegram misije iz Cetinja od 14.I 1898.g. kojim se od barona Kutschera traži “da hitno dozvoli Paržik dolazak, inače zgrada ne može biti gotova do jeseni”, međutim, Kutschera je odgovorio da Paržik ne može doći zbog drugih hitnih poslova.¹⁵¹ Ipak, Paržik je dobio putni predujam u iznosu od 150 guldena 26.I 1898.g., pa iako nije navedeno gdje je putovao, iznod predujma upućuje na pretpostavku o dužem putovanju, tj. o mogućem putovanju u Cetinje.¹⁵² Put u Cetinje pominje se i u dokumentu od 16.X 1898.g.¹⁵³

Iz navedenih dokumenata zaključuje se da je Paržik bio u Cetinju krajem 1897.g., početkom 1898.g. i u oktobru 1898.g. radi poslova u vezi sa izgradnjom zgrade austrougarske diplomatske misije. Ova zgrada građena je 1897.g. po projektu Josipa Sladea, a završena je početkom 1898.g. (Sl. XXIV.a, XXIV.b).¹⁵⁴ Može se pretpostaviti da je Paržik učestvovao u nadzoru nad izgradnjom ovog objekta, a da li je imao nekog većeg učešća – odgovor bi trebalo potražiti u cetinjskim arhivima.

23 – NAJAMNA STAMBENA ZGRADA ZEMALJSKE BANKE U SARAJEVU¹⁵⁵

U martu 1897.g. Paržik je uradio projekt za dogradnju zgrade Zemaljske banke u Sarajevu, a ova dogradnja sadržala je stanove za iznajmljivanje (Sl. 23). Sačuvan je samo nacrt temelja, te se u osnovi sagledava da se dogradnjom formira zatvoreni blok oko unutarnjeg dvorišta.

Dogradnja je izvršena tako da se, u cjelini i u detaljima, u potpunosti podudara sa prvobitnim neorenesansnim izgledom Zemaljske banke.

24 – SRPSKOPRAVOSLAVNA ŠKOLA U SARAJEVU¹⁵⁶

Projektovanje i izgradnja zgrade Srpskopравoslavne škole u Sarajevu vremenski se podudara sa počecima borbe Srba u BiH za crkvenoškolsku autonomiju u periodu 1896-1905¹⁵⁷, tj. za samostalnost u pogledu organizacije crkve i školstva pod austrougarskom upravom.

¹⁴⁹ Navedeno u razgovoru sa Lidijom Tanasijević.

¹⁵⁰ ABH, ZVS-opšta građa, 1897.g., br. 159731, š. 121-229/12.

¹⁵¹ ABH, ZVS-opšta građa, 1898.g., br. 6864, š. 121-233.

¹⁵² ABH, ZVS-opšta građa, 1898.g., br. 13202, š. 121-233/2.

¹⁵³ ABH, ZVS-opšta građa, 1898.g., br. 148156, š. 121-233/16.

¹⁵⁴ D. Martinović i U. Martinović, *Spomenici arhitekture*, Cetinje 1980, 83.

¹⁵⁵ Karl Pařik, Plan für ein Zinshaus des Privat Landes-bank für B u. H, osnova temelja (III/1897). (AZPRGS).

¹⁵⁶ Karl Pařik, Projekt für eine orient. Orth. Schule in Sarajevo, osnove, presjek, fasade (V/1897); Karl Pařik i Ludwig Huber, isto, izvedbeni nacrti (VI/1898). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 65.)

¹⁵⁷ M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo 1972, 161.

Paržik je potpisao idejni projekt za Srpskopравoslavnu školu u Sarajevu u maju 1897.g., a u izradi izvedbenih nacрта učestvovao je i arhitekt Ludwig Huber. U oktobru 1897.g. počela je izgradnja.¹⁵⁸ Izvođenjem je rukovodio građevinski nadsavjetnik Johann Kellner, a izvođači su bili poduzetnici Wohlgemuth i Jungwirth.¹⁵⁹ Građevina je završena 1898.g., a 2. decembra iste godine počela je nastava.¹⁶⁰

Oblik osnove, približno pravougaon, prilagođen je konturama parcele koja je ograničena današnjom Ulicom Vase Miskina i Trgom Oslobođenja, te susjednim objektom (**Sl. 24. a, 24.b**). Na ovako ograničenoj lokaciji Pařík je postavio glavni ulaz iz Ulice Vase Miskina. Učenički ulaz bio je predviđen iz prolaza između škole i ograde pretovarne željezničke stanice koja se tada tu nalazila. Postojao je i južni ulaz za dvoranu za priredbe sa pristupom iz dvorišta susjedne pravoslavne crkve.

Desno i lijevo od glavnog ulaza bili su predviđeni trgovački lokali uz jednu od tadašnjih trgovačkih ulica. Glavni ulaz vodi do predvorja koje je povezano sa atriјem. Atrij je riješen kao mali unutarnji park sa niskim rastinјem koje je raspoređeno u pravilnoj geometrijskoј šemi. Na bočnim stranama hola nalaze se stepenice koje vode na sprat. Duž istočnog i zapadnog ruba osnove pružaju se hodnici koji vode do učionica. Učionice su osvijetljene iz atriја, osim dvije na krajnjem južnom dijelu zgrade koje su okrenute prema crkvenom dvorištu. Ovakvom postavkom učionica izbjegnuta je buka sa obližnje stanice, a za istočni dio zgrade nije ni postojala druga mogućnost pošto je taj dio bio ugrađen.

Iz prostranog predvorja na prvom spratu pristupa se biblioteci, kancelariјama i salama za sastanke, a hodnici vode do učionica i kabineta u krilima objekta. Na južnom dijelu istočnog krila nalazi se trosoban stan, vjerovatno za direktora škole.

Iz presjeka se vidi da je svečana dvorana, na južnom dijelu prizemlja, imala galeriju, te da je visinom i dekoracijom bio postignut reprezentativan izgled (**Sl. 24.e**). Dvorana je, također, bila povezana sa atriјem.

Sjeverno i zapadno krilo imali su prizemlje i dva sprata, a istočno prizemlje i sprat. Južna strana otvarala je put svjetlosti ka atriју tako što je središnja, svečana dvorana bila prizemna i niža od bočnih krila (**Sl. 24. c, 24.d, 24.f**). Visine volumena su stepenovane, a duže fasade su raščlanjene bočnim, višim rizalitima.

Neorenesansni stil fasada ima antičku rimsku gradaciju stilskih redova po etažama: lezene dorskog reda su u prizemlju, jonskog reda na prvom spratu i korinskog reda na drugom spratu rizalita (**Sl. 24.g**). Kompozicija fasada svečane dvorane sa trougaonim timpanonom koji je ukrašen skulpturama asocira na koncepciju fasade “templum in antis” (**Sl. 24.d**).

Ritam prozorskih osovina na pojedinim fasadama usklađen je sa unutarnјim sadržajima – gušći je tamo gdje se nalaze učionice, sale biblioteka, a rjeđe na središnjem dijelu zapadne fasade iza koje su hodnici (**Sl. 24. h, 24.i, 24.j**).

Analiza tkocrtne dispozicije sadržaja pokazuje da je, s obzirom na ograničenja lokacije za koju je objekat projektovan i na zahtjeve projektnog programa, Pařík dao vrlo zadovoljavajuće rješenje, obezbjeđivši učionicama izolaciju od buke i dovoljno prirodnog svjetla. Pri tome, postavka i uređenje unutarnjeg atriја ostvarili su poseban intimitet. Također, postavka i oblikovanje svečane dvorane predstavljaju kvalitet ovog projekta.

¹⁵⁸ Osveštenje kamena-temelјca nove istočno-pravoslavne muške i ženske škole u Sarajevu, *Nada*, 21, 20.X 1897., 417.

¹⁵⁹ *Spomenica prilikom osvećenja temelја nove srpsko-pravoslavne osnovne muške i ženske kao i više djevojačke škole u Sarajevu 22. septembra (4. oktobra) 1897.*, Bosansk-hercegovački istočnik, 10, 1897., 399.

¹⁶⁰ *Nova školska zgrada srpsko-pravoslavne crkvene opštine u Sarajevu*, Kalendar Bošnjak, XVIII, 1900., 63.

Rješenje fasada, mada u osnovi stilsko, podređeno je zahtjevima unutarnjih sadržaja, što je izraženo različitim ritmom prozorskih osovina i različitim odnosom puno-prazno na pojedinim fasadama. Ovaj projekat je dobar primjer teoretskih postulata strogog istoricizma da se odabrani istorijski stil primijeni dosljedno u skladu sa potrebama različitih novih namjena.

Na objektu su samo djelimično sačuvane prvobitne unutarnje i vanjske karakteristike (Sl. 24. h, 24.i, 24.j) nakon adaptacije i dogradnje za Tehnički fakultet 1949.g.¹⁶¹

25 – DRUŠTVENI DOM U SARAJEVU¹⁶²

Društveni dom u Sarajevu projektovan je i služio je kao objekat za različite kulturne i društvene namjene, obezbjeđujući prostor za pozorišne i druge predstave, te za klubove, prvenstveno višeg društvenog sloja pridošlih austrougarskih činovnika, Gospodski klub (Herren-Klub) i Tehnički klub.

Ovakva koncepcija sadržaja, nastala u skladu sa aktuelnim društvenim i kulturnim potrebama, može se tumačiti i kao posredan dokaz kulturne politike koja je favorizovala potrebe vrlo određene društvene grupe, izolujući i kontrolišući pozorište od mogućeg jačeg uticaja domaćeg stanovništva i njegovih kulturno-prosvjetnih društava.

Prvo sarajevsko pozorište bilo je izgrađeno prema projektu Hansa Niemeczeka 1881.g.¹⁶³, a nalazilo se na lokaciji istočno od Katedrale. Srušeno je 1892.g. radi izgradnje novog stambenoposlovnog objekta.¹⁶⁴

Zemaljska vlada uputila je 8.IV 1890.g. dopis ZMF-u u kojem navodi da je Dimitrije M. Eftanović (Jeftanović) odlučio graditi pozorište u Sarajevu na zemljištu između Obale i Koturove ulice, ali da su arhitekti Fellner i Helmer, u februaru 1889.g., dali primjedbu da je lokacija malena.¹⁶⁵ Međutim, Zemaljska vlada je namjeravala dozvoliti izgradnju na ovoj lokaciji, smatrajući da je mjesto pogodno jer se nalazi u centru grada, a u tom području su i druge građevinske parcele bile malene.¹⁶⁶ U ovom dopisu istaknuto je da nacrt označen sa “A”, Jeftanovićev, u odnosu na nacrt “B”, Fellnerov i Helmerov, zahtijeva mnogo manje sredstava.¹⁶⁷

Dakle, arhitekti Fellner i Helmer uradili su 1889.g. idejni projekt za novo pozorište u Sarajevu, dajući negativno mišljenje o predloženoj lokaciji. Do ovog vremena projektni atelje Fellnera i Helmera već je realizovao 17 pozorišnih zgrada u raznim evropskim gradovima, a među njima i pozorišta u Varaždinu (1870-73) i Rijeci (1883-85), a kasnije u Zagrebu (1894-95), te još 30 drugih pozorišnih zgrada do 1910.g.¹⁶⁸

Tzv. Jeftanovićev projekt, koji se pominje i opisuje u navedenom dopisu Zemaljske vlade, bio je Vancašev projekt čiji je opis dat i u tadašnjoj štampi.¹⁶⁹ Dopisom od 24.VI 1890.g. Zemaljska vlada obavijestila je ZMF da je Dimitrije Jeftanović umro, a da su njegovi nasljednici odusatli od realizacije projekta za pozorište.¹⁷⁰

¹⁶¹ Adaptacija zgrade bogoslovije za Tehnički fakultet u Sarajevu. (IAS, K. 36/3.)

¹⁶² Karl Pařík, *Bau des Clubhauses*, izvedbeni nacrti (VI-XII/1897). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 57; AZPRGS.)

¹⁶³ Hans Niemeczek, *Plan zur Adaptierung des Theatres in Sarajevo* (1881). (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 37, 38, 111.)

¹⁶⁴ J. Vancaš, *O kazalištima u državi Srba, Hrvata i Slovenaca*, *Novosti*, 29, Zagreb, 29. siječnja 1929., 7.

¹⁶⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1890., br. 3057.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ H. C. Hoffman, *Die Theaterbauten von Fellner und Helmer*, München 1966, 86.

¹⁶⁹ *Gradnja novog pozorišta u Sarajevu*, *Sarajevski list*, 34. 20.III 1890.

¹⁷⁰ ABH, ZNF-opšta građa, 1890., br. 5315.

Inicijativa za gradnju pozorišta bila je pokrenuta ponovo 1896.g. kada je gradska uprava izabrala odbor na čelu sa gradonačelnikom Petrom Petrovićem, a odbor se tada složio sa prijedlogom da lokacija novog pozorišta bude u tzv. “narodnoj bašči”.¹⁷¹

Međutim, projektni program i naziv projekta “Clubhaus”, koji je Karlo Paržik izradio u toku 1897.g., svjedoče o namjeri da to ne bude isključivo pozorišna zgrada već tzv. Društveni dom, kako je po izgradnji objekat i nazvan. Graditelj je bio poduzetnik Josef Martinek¹⁷², a izgradnja je završena 1898.g.

Glavni ulaz bio je sa južne strane, a riješen je reprezentativnim arkadnim trijemom (Sl. 25.a). Poređenje fotografije ove fasade (Sl. 25.j), sa ulazom u Hansenovu Berzu u Beču (Sl. XII, XIII), ukazuje odmah na oblikovne uzore. Sporedni ulaz vodio je u vrt na istočnoj strani parcele. Sjeverna strana građevine bila je ograničena postojećim objektima.

Oba ulaza vodila su do prostranih predvorja iz kojih se ulazi u dvoranu. Glavna dvorana imala je pozornicu, a na spratu su bile uske bočne galerije i širi prostor za orkestar nasuprot pozornice (Sl. 25.b, 25.c, 25.g).

U jugozapadnom i sjeverozapadnom uglu prizemlja bili su klupski prostori (Sl. 25.a), a na spratu su se nalazili razni društveni prostori, saloni, sala za bilijar i drugi pomoćni prostori (Sl. 25.b).

Oblik osnove i izgled fasada pokazuju da sjeverni dio građevine nije bio do kraja arhitektonski definisan, odnosno da se predviđala dogradnja tog dijela objekta. Ova dogradnja izvršena je dvadesetih godina ovog stoljeća kada je zgrada adaptirana prvenstveno za pozorišnu namjenu.¹⁷³ U ovoj adaptaciji i dogradnji učestvovao je i Karlo Paržik, ugrađivši u dvoranu lože u dva nivoa, a parter je dobio nagib. Također, izgrađena su dva nova stubišta, prošireni su foajei, pozornica i garderobe, uvedeno centralno grijanje, a spremišta su smještena u podrumu.¹⁷⁴ Ova dogradnja usklađena je potpuno sa prvobitnim neorenesansnim stilom objekta.

Prostorna artikulacija volumena zgrade podređena je discipliniranoj kompoziciji, a pri tome je svaka fasada drugačije riješena. Primarno raščlanjenje postignuto je središnjim ili bočnim rizalitima i stepenovanjem visina (Sl. 25.d, 25.e, 25.h, 25.i, 25.j, 25.k, 25.l, 25.m, 25.n)

Oblikovni elementi visoke renesanse, preuzeti iz antičkih uzora, primijenjeni su u skladu sa metodama strogog historicizma, kao npr. na Hansenovom projektu za narodnu skupštinu (1865) ili na Berzi u Beču (1871-77).

DOLAZAK U SARAJEVO ARHITEKTE RUDOLFA TÖNNIESA, PARŽIKOVOG SARADNIKA U PERIODU 1898-1911

Od 1. oktobra 1897.g. arhitekt Rudolf Tönnies počeo je raditi kao honorarni službenik Građevinskog odjeljenja ZVS-a.¹⁷⁵ Njegova saradnja sa Paržikom može se ilustrovati nizom nacрта koji slijede u periodu 1898-1911, ali i jednim, do sada neobjavljenim dokumentom, tj. dopisom Zemaljske vlade od 24.II 1917.g. sa prijedlogom za dodjelu titule građevinskog savjetnika arhitekti Rudolfu Tönniesu, u kojem je priložena njegova biografija sa pregledom najznačajnijih radova.¹⁷⁶

¹⁷¹ *Pozorišna zgrada u Sarajevu*, Bosanska vila, 13, 1890., 214.

¹⁷² Jahresbericht des Technischen Klub, XI, Sarajevo 1908, 65.

¹⁷³ J. Vancas, *O kazalištima u državi Srba, Hrvata i Slovenaca*, Novosti, 29, Zagreb, 29. siječnja 1929., 7.; isto, 30, 30. siječnja 1929., 9.

¹⁷⁴ Isto, 30, 40. siječnja 1929., 9.

¹⁷⁵ ABH, ZMF-opšta grada, 1917., br. 3269, š.8.3.

¹⁷⁶ Isto.

Pored ostalih zanimljivih podataka o njegovom radu, sadržaj dokumenta baca novo svjetlo na saradnju Paržika i Tönniesa, njen obim i vrstu, međusobne uticaje i, po svemu sudeći, potpuni razlaz. Pošto se radi o posebno talentovanom arhitekti, koji se pojavio u Sarajevu 1897.g. i koji je, do svog odlaska iz Sarajeva 1918.g.¹⁷⁷, realizovao značajan broj objekata koji su donosili secesijske uticaje ili tragali za “bosanskim slogom”, analiza njegove saradnje sa Paržikom dopunjava sliku o djelatnosti obojice arhitekata.

U vrijeme dolaska u Sarajevo 1897.g. Rudolf Tönnies je već imao određena projektantska i izvođačka iskustva, te predispozicije za dalji uspješan razvoj. Rođen je u Ljubljani 1869.g. kao sin građevinskog poduzetnika i tvorničara Gustava Tönniesa, te je svoje ferije, počevši od 1886.g., koristio za praktičan rad u građevinarstvu.¹⁷⁸ Završio je nižu realku u Ljubljani, zatim državnu zanatsku školu u Gracu (Staatsgewerbeschule), a u periodu 1.X 1890 – 22.VII 1893 studirao je na Specijalnoj školi za arhitekturu kod profesora Karla Hasenauera na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču.¹⁷⁹ Kao priznanje za svoj odličan rad dobio je od Akademije polugodišnju stipendiju za studijsko putovanje po Italiji, a tamo je primio poziv da se zaposli u Budimpešti, u dioničarskom društvu za izgradnju hotela u Crikvenici.¹⁸⁰ Nakon završetka projekta za jednu vilu u Hrastniku, konkursni rad za Narodni dom u Ljubljani (II nagrada) i za Kursalon u Veldesu (I nagrada) počeo je da radi u Budimpešti na izvedbenim nacrtima za hotele u periodu april-novembar 1894, a zatim je rukovodio njihovom izgradnjom u Crikvenici (hotel sa 150 soba, paviljon i drugi objekti na plaži u ukupnoj vrijednosti od 850.000 guldena) do 15.IX 1895.g.¹⁸¹ U Crikvenici je projektovao i izgradio devet privatnih kuća i vila.¹⁸²

U jesen 1895.g. građevinski nadsavjetnik Augustin pozvao ga je da radi za hrvatsku Zemaljsku vladu u Zagrebu i tu je radio, prije svega, na projektu za bolnicu u Pakracu i žandarmerijsku kasarnu u Zagrebu, te je za ove radove primio priznanje Građevinskog odjeljenja.¹⁸³ Ipak, Tönnies nije bio zadovoljan svojim položajem u državnoj službi, te je od 1. X 1896.g. prihvatio poziv građevinskog savjetnika K. Weidmanna u Zagrebu da sa njim radi na dva velika konkursna rada za Mauer Ohling (psihijatrijska bolnica kod Beča) i za psihijatrijsku bolnicu u Trstu.¹⁸⁴ Istovremeno je izradio projekte i za nekoliko stambenih zgrada u Zagrebu i učestvovao na konkursima za Palatu šumarstva u Zagrebu i Vijećnicu u Idriju, ali bez uspjeha.¹⁸⁵

Od 1. oktobra 1897.g. počeo je da radi za Građevinsko odjeljenje u Sarajevu, a dobio je i pravo da može samostalno projekovati privatne zgrade i voditi njihovu izgradnju.¹⁸⁶ Prvi radovi koji su mu povjereni “probudili su njegovo veliko interesovanje”: arhitektonsko snimanje Begove džamije u Sarajevu i medrese u Travniku, te pravljenje modela u mjerilu 1:66 Begove džamije, Šerijatske sudačke škole i Vijećnice u Sarajevu i medrese u Travniku.¹⁸⁷ Nacrti Begove džamije i okolnih objekata u njenom dvorištu sa Tönniesovim potpisom i datumom iz novembra 1897.g. su sačuvani.¹⁸⁸ Jedna sačuvana razglednica u izdanju “Bosanske pošte” prikazuje maketu Begove džamije, njenog dvorišta i okolnih objekata, te se može pretpostaviti da je to upravo snimak

¹⁷⁷ N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 26.

¹⁷⁸ ABH, ZMF-opšta građ., 1917., br. 3269, š.8.3.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Rudolf Tönnies, *Begova Džamija Ausnahme (XI/1897)*. (ABH, ZVS-zbirka nacrta, K. 64.)

modela koji je radio Rudolf Tönnies (**Sl.T**).¹⁸⁹ Šerijatska sudačka škola bila je završena 1888.g. po Pařikovom projektu, ali nalazimo i nacрте sa datumom iz januara 1898.g. koje je potpisao Tönnies¹⁹⁰, a vjerovatno su bili urađeni za potrebe izrade makete. Može se pretpostaviti da je izrada maketa bila povezana sa pripremama za neku izložbu, npr. za izložbu u Parizu 1900.g.

U ovom periodu Tönnies je uradio i brojne skice i studije bosanskih kuća i njihove unutrašnjosti.¹⁹¹

Dakle, prvi Tönniesovi poslovi u Građevinskom odjeljenju nisu bili projektantski, ali mu je pružena mogućnost da pokaže svoje crtačke sposobnosti i da se upozna sa lokalnom arhitekturom i ostvarenjima njegovih kolega.

Od 1.XI 1897.g. Tönnies se učlanio u Tehnički klub u Sarajevu i postao jedan od njegovih najaktivnijih članova.¹⁹²

Njegova saradnja sa Paržikom od ovog vremena biće prikazani hronološki u sklopu prikaza Paržikovih projekata.

1898

U toku 1898.g. Paržik je bio dosta angažovan na završavanju pojedinih objekata koje je projektovao ili rukovodio njihovom izgradnjom ili nadzirao pojedine faze izgradnje: dogradnja zgrade političkih ureda u Sarajevu, restauracija katedrale u Skadru, nadzor pojedinih faza izgradnje austrougarskog poslanstva u Cetinju, izgradnja Društvenog doma u Sarajevu. Iz ove godine poznat je samo jedan novi projekt – za Evangelističku crkvu sa župnim stanom i školom.

25 – EVANGELISTIČKA CRKVA ZA ŽUPNOM KUĆOM I ŠKOLOM U SARAJEVU¹⁹³

Evangelistička vjeroispovijest pojavila se u BiH nakon austrougarske okupacije, a u Sarajevu je osnovana evangelistička opština (augsbuřska i helvetska) 1893.g.¹⁹⁴

Idejni projekt za evangelističku crkvu sa župnom kućom i školom u Sarajevu Paržik je izradio, vjerovatno, 1898/99, kao cjelovit kompleks, a prvo je izgrađena crkva u toku 1899.g.¹⁹⁵ (**Sl. 26.b**). Odmah su bile izgrađene i bočne arkade na koje su kasnije dograđeni krilni objekti, istočni za župni stan i kancelariju (**Sl. 26. a, 26.d**) i zapadni za školu.

Zbog nedostatka sredstava objekat je građen u tri etape (**Sl. 26.e, 26.f**) nakon završetka crkve 1899.g., u periodu do 1905.g. izgrađen je župni stan, a 1905.g. Zemaljska vlada poklonila je zemljište zapadno od crkve za izgradnju škole¹⁹⁶ (**Sl. 26.g, 26.h**).

Crkvu je izgradio građevinski poduzetnik Albert Wohlgemuth.¹⁹⁷ Oltarsku sliku, visine 5,8 m i širine 3,4 m, sa temom “Krist na Brdu maslina” uradila je slikarka Ivana Kobilica.¹⁹⁸

¹⁸⁹ IAS, Zbirka fotografija, br. 1579.

¹⁹⁰ Rudolf Tönnies, Scherjats-Richter-Schule (I/1898). (AZPRGS).

¹⁹¹ ABH, ZMF-opšta građ, 1917., br. 3269, š. 8.3.

¹⁹² Jahresberichte des Technischen Klub in Sarajevo, III-XV.

¹⁹³ Karl Pařik, Evangelischer Pfarrhaus in Sarajevo, osnove i fasada lijevog krila građevine (nedatirano). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 64; AZPRGS.)

¹⁹⁴ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 132.

¹⁹⁵ *Nova jevangelićka crkva u Sarajevu*, Sarajevski list, 138, 10.XI 1899.

¹⁹⁶ Bericht der evangelischer Kirchengemeinde A. u. H.C. in Sarajevo (Bosnien), Sarajevo 1906, 4.

¹⁹⁷ Jahresbericht des Technischen Club in Sarajevo, IV, 55.

¹⁹⁸ Bericht der evangelischer Kirchengemeinde..., 4.

Zasada su pronađeni samo nacrti župnog stana (osnove podruma i prizemlja, sjeverna fasada) sa Paržikovim potpisom u lijevom uglu, nedatirano, a Rudolf Tönnies navodi da je u periodu 1897-1904 radio i na nacrtima za crkvu¹⁹⁹, vjerovatno, kao saradnik na izradi izvedbenih nacrti.

Radeći na ovom projektu Paržik je opet tražio oblikovne uzore u projektima Theophila Hansena i našao ih na kapeli evangelističkog groblja u Beču (1859) i kapeli u Lavovu (1855-59) (Sl. VIII), na projektu za crkvu u Késmarku (1873) (Sl. IX), na Grčkoj neujedinjenoj crkvi u Beču (1858) (Sl. VII). Također, prauzor se vidi i na Semperovom projektu za evangelističku crkvu u Hamburgu (1845, sl. III).

Prostorno rješenje crkve sa upisanim križem i kupolom nad križištem uočava se na oba projekta Hasenovih kapela, ali je Paržik izbjegao upisivanje križa, odnosno projektovana je crkva sa osnovom u obliku slobodnog križa. Ugaona ojačanja križa sa tornjićima u vrhu prisutna su u Hansenovim projektima za kapele, kao i na Paržikovom projektu. Oblik tornjića sličniji je onima sa Hansenove bečke kapele. Dvovodni krovovi i polukružne arkadice ispod krovnog vijenca pojavljuju se na sva tri objekta. Tambur kupole sa tornjićima podsjeća na tambur kapele u Lavovu, ali je sveden na osmougonaonu formu kao na Hansenovoj Grčkoj neujedinjenoj crkvi ili na Semperovoj evangelističkoj crkvi za Hamburgu. Kupolu sa naglašenim vanjskim rebrima nalazimo na Semperovom projektu za hamburšku crkvu i na Hansenovoj Grčkoj neujedinjenoj crkvi – a još ranije na Brunelleschievoj firentinskoj kupoli. Rješenje portala slično Paržikovom zapaža se na Hansenovom projektu crkve u Késmarku. Arkade između crkve i krilnih objekata podsjećaju na Hansenovo rješenje za kapelu u Lavovu, ali se oblik lukova razlikuje. Paržik je preuzeo ovu osnovnu ideju i prilagodio je svojoj kompoziciji tako da se završni vijenac arkada spaja sa parapetnom zonom prvog sprata bočnih krila.

Na fasadama krila primijenjeni su i dalje varirani osnovni stilski elementi koji su upotrijebljeni za oblikovanje crkve. Volumeni bočnih objekata i kompozicije njihovih gotovo identičnih fasada ostvaruju uravnotežen i stilski jedinstven ansambl sa crkvom. I pored uočenih sličnosti sa navedenim uzorima, Paržikov projekt se ne spušta na nivo kopije, već daje “varijaciju na temu”. Pri tome, osnovne forme i detalji iz vizantijske, romaničke, gotičke, pa i renesansne umjetnosti su pojednostavljeni.

Pošto je građevina nakon II svjetskog rata bila napuštena i propadala, izvršena je izmjena namjene (Likovna akademija) tako da su od prvobitnog objekta zadržane samo sjeverna fasada i kupola (Sl. 26. i, 26.j, 26.k, 26.l) .²⁰⁰

1899

Za sada nije pronađen neki Paržikov projekt sa datumom iz 1899.g. Početkom 1899.g. Paržiku je bio ukinut dodatak za vođenje izgradnje Društvenog doma nakon završetka njegove izgradnje.²⁰¹

U decembru 1899.g. Paržik je odlikovan viteškim krstom ordena Franza Josefa.²⁰²

¹⁹⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š. 8.3.

²⁰⁰ Zahvaljujem arhitekti Nedeljku Rosiću na ustupanju nacrti za ovaj rad.

²⁰¹ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

²⁰² Isto.

Sačuvan je samo jedan nacrt ovog projekta, detaljno razrađen nacrt dijela fasade sa presjekom kroz fasadni zid, datiran u martu 1900.g. (Sl. 27.a). Identifikaciji ovog objekta u kojem je živio dr Grunfeld²⁰⁴ pomogle su stare fotografije (Sl. 27.b, 27.c), jer je današnji izgled građevine znatno izmijenjen u odnosu na prvobitno stanje (Sl. 27.d). Zgrada je vjerovatno izgrađena 1901.g., a njena fotografija objavljena je 1902.g.²⁰⁵ Graditelj je bio poduzetnik Josef Martinek.²⁰⁶

Zgrada je ugrađena sa dvije strane, a reprezentativna fasada prema Obali ima simetričnu kompoziciju obogaćenu plastičnom dekoracijom iz repertoara visoke renesanse. Motiv potkrovnice atike, gabl, ovdje se prvi put pojavljuje, a kasnije je bio često i različito variran motiv na Paržikovim projektima. Paržikova naklonost ka primjeni dekorativne, slobodnostojeće ili bareljefne, skulpture na ovom objektu je našla mjesto u frizu nad prvim spratom, na međuprozorskim površinama drugog sprata i u nišama atike.

Primarna raščlanjenost fasade postignuta je plitkom središnjim rizalitom sa tri prozorske osi i superponiranim osovinskim rizalitom u prizemlju i na prvom spratu. Superponiranje rizalita na fasadi javlja se ovdje prvi put, a kasnije je također često primijenjeno u Paržikovim projektima. Horizontale su naglašene dekorativnim frizovima i profilisanim vijencima iznad prizemlja, prvog i drugog sprata.

Površina zidova u prizemlju bila je pokrivena dubokom kvaderskom rustikom sa radijalnim spojnicama nad lukovima. Tjeme lukova naglašeno je zaglavnim kamenom. Lučni nadvoj nad ulazom bio je uokviren dekorisanom trakom i upisan u dekorisano pravougaono polje. Zidne površine spratova imale su plitku horizontalnu rustiku.

Središnja os objekta bila je naglašena na prvom spratu prozorom koji je uokviren polustupovima na postamentu. Donja trećina stabla polustupova je dekorisana, a kapiteli imaju jonske elemente. Nad polustupovima je profilirani grednik, a iznad njega skulpture dječaka podržavaju kartuš.

Redukcija originalne dekoracije fasada i neadekvatna dogradnja u potpunosti su degradirali ovaj objekat (Sl. 27.d).

Nakon nekoliko projekata u kojima se bavio problemima kompozicije nesimetričnih volumena, ostavljajući u drugom planu stilske forme i dekoraciju, a prije nego što je počeo učestvovati u razradi secesijske varijante Filipovićeve kasarne, Paržik se na ovom projektu vrlo izrazito okreće istoricizmu u trenutku kada je secesija već objavila raskid sa istoricizmom, kada je u Beču već realizovala svoje prve objekte i kada je prodirala u Sarajevo. Ovaj primjer ilustruje Paržikovo neprihvatanje secesije koje je uticalo na to da traga za vlastitim projektantskim rješenjima.

²⁰³ Karl Pařík, Bau Dr. Grunfeld, izvedbeni nacrt južne fasade (III/1900). (ABH, ZVS-zbirka nacrta, K. 66.)

²⁰⁴ Dr Grunfeld je bio policijski ljekar, a zatim ljekar banjskog lječilišta u Ilidži. (Bosnischer Bote 1898-1918.)

²⁰⁵ Nada, 1902., 248.

²⁰⁶ Jahresberichte des Technischen Klub, XI, Sarajevo 1908, 65.

28 – PRERADA PROJEKTA FRANZA BLAŽKA ZA FILIPOVIĆEVU (FRANZ JOSEFOVU) KASARNU U SARAJEVU²⁰⁷

Od 1898.g. bio je odobren veliki kredit od 2.000.000 guldena za izgradnju vojnih objekata, a za superviziju realizacije ovog kredita bio je zadužen rukovodilac Odsjeka za visokogradnju Građevinskog odjeljenja Johann Kellner.²⁰⁸ Na projektima koji su se realizovali u te svrhe učestvovali su Franz Blažek, Ludwig Huber, Karlo Paržik i Rudolf Tönnies. Rad na ovim projektima počeo je 1898.g., a nastavljen je tokom 1899.g. i 1900.g.

Na situaciji koju je u decembru 1897.g. izradilo c. i kr. vojno građevinsko odjeljenje u Sarajevu ucrtana je stara turska kasarna na Bistriku i označena je slovom “a”, a iza nje su naznačeni tamnijom bojom planirani novi objekti, obilježeni brojkama 1-4, (Sl. 28.a).²⁰⁹ Stara kasarna bila je bliže obali Miljacke od današnje.

Arhitekt Franz Blažek uradio je 1898.g. idejne nacрте za fasade kasarne, prema Filipovićevom trgu na sjevernoj strani i prema tzv. Kasarnskom trgu sa istočne strane (Sl. 28.b, 28.c).²¹⁰ U toku 1900. i 1901.g. izvršena je prerada Blažekovog projekta, a na novim, izvedbenim nacртima pojavljuju se potpisi Ludwiga Hubera i Karla Paržik (Sl. 28. d, 28.e, 28.f). Paržik je u periodu 17.VI 1900 – 4.XII 1901 primao dodatak od 200 K za rukovođenje izgradnjom ovog objekta.²¹¹ Na izradi temelja nove kasarne i na rušenju stare radio je Rudolf Tönnies od 1.VI 1900.²¹²

Ako se uporede nacрти fasada koje su potpisali Paržik i Huber sa onima koje je potpisao Blažek, vidi se da je osnovna kompozicija ostala ista, ali da je istoricistički dekorativni repertoar zamijenjen modernom, geometrijskom secesijskom plastikom. Kod ovog projekta nailazimo na sličnu situaciju kao kod projekta za Vijećnicu u Sarajevu, tj. prvobitni koncept idejnog projekta je zadržan, a sekundarna dekorativna plastika je izmijenjena. Da li su u ovom slučaju Huber i Paržik bili, poput Witteka i Ivekovića na Vijećnici, samo realizatori uputa iz ZMF-a, odnosno Kállaya? Značaj građevine upućuje na tu mogućnost, a poruka odabranog stila može se “čitati” kao izraz “modernosti”, savremenosti vlasti i njenih vojnih snaga. O vjerovatnoći pretpostavke o Kállayevom uticaju svjedoči i dokument u vezi sa regulacijom Filipovićevog trga u kojem Kállay izričito traži da se definitivni regulacioni plan dostavi lično njemu na uvid i odobrenje.²¹³ Prema tome, projekt za kasarnu je, vjerovatno, prošao isti postupak odobrenja.

Ipak, postavlja se pitanje koji je arhitekt, Huber ili Paržik, bitno uticao na realizaciju secesijske varijante projekta. Dotadašnji projekti, dvije godine mlađeg, Ludwiga Hubera nisu izlazili svojim kvalitetom iz prosjeka istoricističke produkcije u BiH. Po dolasku u Sarajevo i nakon zapošljavanja u Građevinskom odjeljenju Zemaljske vlade 1890.g.²¹⁴ u statusu honorarnog službenika, Huber je realizovao niz projekata koji imaju jednostavniji neorenesansni stil, kao npr. zgrada finansijske straže u Sarajevu (1891)²¹⁵ ili projekt za bolnicu u Banjaluci (1891)²¹⁶. Sa

²⁰⁷ Karl Pařik i Ludwig Huber, Philippovickaserne in Sarajevo, izvedbeni nacрти (1898-1900). (AZPRGS; ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 10.)

²⁰⁸ ABH, Personalni list J. Kellnera.

²⁰⁹ Situations-Plan der grossen Infanterie-Kaserne sammt Umgebung in Sarajevo (XII/1897). (AZPRGS).

²¹⁰ Franz Blažek, Façade zu der am Philippović-Platz in Sarajevo zu erbaunden Kaserne (XI, XII/1898). (AZPRGS.)

²¹¹ ABH, ZVS-opšta građa, 1900., br. 93058, š. 121-236/4; ABH, ZVS-opšta građa, 1900., br. 192563, š. 121-258/7.

²¹² ABH, ZMF- opšta građa, 1917., br. 3269, š.8.3.

²¹³ ABH, ZVS-opšta građa, 1903., br. 192213, š. 23-20/4.

²¹⁴ N. Kurto, *Arhitektura Secesije u Sarajevo, Prilog II*, 6.

²¹⁵ Ludwig Huber, Zoll u. Finanz-Wach-Kaserne in Sarajevo (VII/1891). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 54.)

²¹⁶ Ludwig Huber, Gemeinde-Spital in Banja Luka (I/1891). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 35.)

Paržikom je već sarađivao na projektu za Srpskopравoslavnu školu u Sarajevu, a njegov projekt za župnu kuću evangelističke crkvene opštine u Banjaluci (1895) pokazuje uticaje Paržikovog načina stepenovanja volumena i oblikovanja fasada u renesansnom stilu.²¹⁷ Zasad nije pronađen nijedan njegov nacrt koji bi ukazao na njegovo bavljenje secesijom prije učešća u radu na projektu Filipovićeve kasarne. Međutim, njegovi kasniji projekti, kao npr. kuća Đorđa Vasiljevića u Sarajevu (1902)²¹⁸ ili kuća dr Fischera u Sarajevu (1909)²¹⁹, pokazuje prelaz od istoricističko-secesijskih kombinacija ka izrazito secesijskim rješenjima.

Ni Paržikovi projekti do ovog perioda nisu imali secesijske odlike, a njegovi kasniji radovi samo su u rijetkim primjerima u dosluhu sa secesijom. No, i on je, kao i Huber imao mogućnost da preko stručnih časopisa i odlascima u Beč upozna secesiju koja se tada već bila pojavila i na Vančaševim projektima u Sarajevu. Stoga sam sklona pretpostavci da su secesijski uticaji na fasadi Filipovićeve kasarne rezultat zajedničkog nastojanja Paržika i Hubera da artikuliraju ovaj novi umjetnički izraz, kojem se Huber kasnije priklonio, a Paržik krenuo drugim, individualističkim pravcem u traganju za autorskim izrazom.

Kao što se projekt za Vijećnicu sagledava kao rezultat sukcesivnog rada Paržika, Witteka i Ivekovića u realizaciji instrukcija iz Beča, tako je i projekt za Filipovićevu kasarnu, koja je nakon izgradnje nazvana Franz Josefovom, bio rezultat zajedničkog rada Hubera i Paržika na preradi Blažekovog projekta, vjerovatno, ponovo po Kállayevim zahtjevima.

29 – PROJEKT ZA DOGRADNJU HOTELA U JAJCU²²⁰

U aprilu i maju 1900.g. Paržik je bio na službenom putu u Jajcu²²¹, a u junu je izradio idejne skice za proširenje zemaljskog (državnog) hotela u Jajcu. Postojeći hotel imao je prizemlje i sprat, dugu fasadu sa središnjim rizalitima i “lastavicom” nad njim, te skromnu neorenesansnu profilaciju okvira prozora i vijenaca. Mada Paržikovo predloženo rješenje nije ostvareno, s obzirom na procijenjene visoke troškove²²², analiza projekta dogradnje pokazuje njegov pristup ovom problemu (**Sl. 29.a**).

Nova kompozicija, tj. povezivanje horizontalom višeg i nižeg volumena, odmah podsjeća na sličnu kompoziciju gostionice na Ilidži koja je kasnije varirana i na projektu za kazino u Travniku. Centralni rizalit postojećeg objekta ostao je naznačen kao niži volumen, a dograđeni su viši volumen sa strmim krovom, koji ponavlja linije krovova jajačkih kuća, i bočno krilo sa stilskim karakteristikama postojeće građevine. Na višem, dograđenom dijelu pojavljuje se plitki erker u zoni prvog i drugog sprata – element koji se kasnije često ponavlja na Paržikovim projektima.

Radi povećanja kapaciteta hotela, Paržik predlaže i adaptaciju potkrovlja, te se na krovu nalaze mansardni prozori.

Da bi dogradnja bila što manje uočljiva i da bi nova kompozicija djelovala kao cjelina, Pařik interveniše na lijevom krilu postojećeg objekta tako što mijenja oblike prozora u prizemlju,

²¹⁷ Ludwig Huber, Entwurf für ein neu evangelischer Pfarrhaus in Banja Luka (IX/1895). (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K. 60)

²¹⁸ Ludwig Huber, Bau des Herrn Dr Djordjo R. Vasiljević in Sarajevo (VII-XI, 1902). (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K. 60.)

²¹⁹ Ludwig Huber, *Schul-und Klubhaus Dr. Fischer in Sarajevo*, Wiener Bauindustrie-Zeitung XXVIII, 39, 24. VI 1910, 279.

²²⁰ Karl Pařik, Plan für die Erweiterung des l. ä. Hotels in Jajce (VI/1900). (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K. 52.)

²²¹ ABH, ZVS-opšta građa, 1900., br. 65813, š. 121-236/3.

²²² ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 4869.

uspostavlja ritam ležena i ubacuje novi dekorativni motiv na parapetima prozora prvog sprata. Zatim, na rizalit postojećeg objekta postavlja laganu drvenu konstrukciju balkona na prvom spratu i u potkrovlju.

Sve ove intervencije imale su za cilj da asimetričnom kompozicijom, složenijom primarnom i sekundarnom plastikom fasada, te strmim krovom visokog rizalita uspostave bliži odnos sa slikovitom pozadinom Jajca nego što ga je imao postojeći objekt. Međutim, u strukturi malih kubusa jajačkih kuća sa strmim krovovima, lokacija ovog velikog longitudinalnog volumena u prvom planu jedinstvene panorame Jajca bila je primarna pogreška.

Na planu Jajca (**Sl. 29.b**), koji je nastao prije izgradnje hotela, uočavaju se u okviru jajačke tvrđave slobodne parcele označene slovima “B” i “C” na atraktivnoj poziciji iznad Vrbasa, te je parcela “C” bila odabrana za izgradnju hotela. Nacrte za prvobitni hotel potpisali su 1895.g. Kneschaurek i Swoboda iz Okružnog ureda u Travniku²²³, a njihov projekt predstavlja tadašnje, gotovo tipsko, rješenje volumena i fasada koje je primjenjivano za razne namjene, od bolnica do kotarskih ureda.

Dalja dogradnja ovakvog objekta bila je nepoželjna u okviru istorijskog jezgra Jajca, ali je Paržik uložio dosta truda da je učini prihvatljivom. Ako bi se njegovo rješenje analiziralo van konteksta izloženog istorijata objekta i poznavanja lokaliteta postojale bi nedoumice oko razumijevanja i definisanja primijenjenih oblikovnih elemenata, ali u ovim poznatim okvirima, Paržikov projekt dogradnje sagledava se kao pokušaj prilagođavanja okruženju objekta.

U martu 1906.g. ZMF je uputio ZVS-u dopis u vezi sa dogradnjom hotela u Jajcu²²⁴, a treba zapaziti da ZMF u tom dopisu opet postavlja vrlo određene zahtjeve u pogledu nekih elemenata projektovanja dogradnje. U odgovoru Zemaljske vlade pomenut je projekt dogradnje iz 1900.g. i navedeno je da ga je upravo ZMF odgodio za kasnije, a zatim je istaknuto da će se prilikom proširenja voditi računa, osim o povećanju broja soba i proširenju društvenih prostorija, o servisnim prostorima (kuhinja, ostave) koji su do tada bili smješteni pored hotela i nisu odgovarali namjeni.²²⁵

Međutim, tek 1908.g. dostavljen je ZMF-u projekt proširenja (**Sl. 29.c**), sa tehničkim opisom.²²⁶

²²³ ABH, ZVS-zbirka nacrt, K. 52.

²²⁴ “Kako vam je poznato, radi porasta turizma postojeći državni hotel u Jajcu postao je premalen. S obzirom na to da nema izgleda da se putem privatne inicijative gradi novi hotel, hitno je potrebno proširenje postojećeg hotela. Nalažemo Zemaljskoj vladi da hitno pristupi izradi projekta, te da ga zajedno sa predračunom troškova dostavi nama na odobrenje. Istodobno treba javiti koliko se može povećati zakupnina za proširenje hotela da bi se djelimično mogli nadoknaditi troškovi dogradnje. S obzirom da smo saznali da se parcela pored hotela može povoljno kupiti, preporučujemo da se ne pravi još jedan kat nego da se hotel proširi na tu parcelu, pa prema tom zahtjevu treba izraditi projekt,” (ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 3169.)

²²⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 4969.

²²⁶ “S obzirom na to da se želi proći što jeftinije, dva sprata će biti izgrađena od čatme dok će parter i mezanin biti od sedre radi boljeg prilagođavanja dokolini... U novom dijelu zgrade predviđena je soba za bilijar, a postojeći dućan biće premješten na dio koji gleda prema gradu. Također, stubište se premješta tako da se dobije novi vezni hodnik između postojećeg objekta i projektovanog ljetnjeg dijela hotela. Prema tome, predviđa se sljedeći unutarnji raspored: zapadno krilo partera sadrži, u nastavku gospodarskog dvorišta, kuhinju i pomoćne prostorije; u postojećem središnjem dijelu nalazi se restoran; u novom istočnom krilu (ljetnji hotel) nalaze se stubište, soba za bilijar, soba za konverzaciju i četiri spavaće sobe sa potrebnim klozetima. U prvom katu nalazi se ukupno sedam soba, jedno kupatilo sa dvije kade koje su odvojene zastorom, potrebni klozeti i dvije manje prostorije za poslugu. Drugi kat ljetnjeg hotela ima sedam soba, klozete i prostoriju za sobaricu. Sve sobe povezane su hodnikom na južnoj strani zgrade. Osim toga, sobe su međusobno povezane tapaciranim duplim vratima da bi se, u slučaju potrebe, mogao dobiti veći apartman... Vanjština je projektovana na najjednostavniji i najjeftiniji način, a osim gradnje

Usporedba nacrtu fasada i opisa projekta dogradnje sa fotografijom izvedenog objekta – (Sl. 29.e, 29.f) pokazuje da je u konačnoj izvedbi “ljetnji” hotel ipak izgrađen zapadno od postojećeg objekta, a ne, kako je to u projektu bilo predviđeno, istočno od njega.

Kako se na sačuvanom nacrtu fasade²²⁷ nalazi Paržikov potpis u desnom uglu, a u lijevom uglu nema potpisa, treba razmotriti pitanje da li je u ovom slučaju on bio projektant. Rudolf Tönnies navodi da je u periodu nakon 1906.g. uradio projekt dogradnje hotela u Jajcu.²²⁸ Način na koji je projektovana ova dogradnja, kako po projektantskom pristupu problemu dogradnje, tako i po detaljima, potpuno se razlikuje od Paržikovog projekta iz 1900.g. – dok Paržik u svojim dogradnjama nastoji da ostvari novu, jedinstvenu cjelinu, ova dogradnja upravo kontrastira postojećem objektu, a oblikovanje vidljive bondruk-konstrukcije i krovova, također, nije karakterističan za Paržikove projekte. Stoga, iako Tönniesov potpis nije na ovom nacrtu, njegova tvrdnja da je autor projekta dogradnje hotela u Jajcu (1908) nije sporna.

Hotel u Jajcu je, vjerovatno, dograđen 1909.g., a u međuvremenu je srušen. Svakako, njegov preveliki volumen narušavali su sliku starog Jajca.

30 – PROJEKT ZA STAMBENU KUĆU ZA LJEKARA NA ILIDŽI²²⁹

U oktobru 1900.g. Paržik je boravio službeno na Ilidži.²³⁰ U decembru iste godine nastao je projekat za stambenu kuću za ljekara na Ilidži, bez potpisa projektanta, ali je već ukazano na mogućnost da se ovaj projekat može pripisati Paržiku (Sl. 30.a, 30.b).²³¹

Ako se uporedi ovaj projekat sa dotadašnjim Paržikovim projektima, zapaža se da se i na projektu kuće za ljekara pojavljuje asimetrična kompozicija kubičnih volumena koji imaju različite visine. Najviši kubus ima visoko potkrovlje, što se opet čini kao formalističko rješenje, već viđeno na projektu gostionice na Ilidži. Zatim, primijenjena jednostavna neorenesansna varijanta fasada u kombinaciji sa laganim drvenim konstrukcijama ograde balkona, ulaza i pergole nad terasom, kao i neki drugi detalji koji su česti u Paržikovim projektima (npr. vaze), podržavaju pretpostavku da se radi o Paržikovom projektu.

Nije poznato zašto ovaj projekt nije izveden, ali možda se može dovesti u vezu sa izgradnjom kuće banjskog ljekara dr Grunfelda u Sarajevu, koju je Paržik projektovao, također, 1900.g., što je mogao biti uzrok odustajanja od izgradnje kuće na Ilidži.

1901

U toku 1901.g. Paržik je radio na izradi detaljnih nacrtu za Filipovićevu kasarnu, odnosno rukovodio njenom izgradnjom. Dodatak na platu za ove poslove ukinut mu je tek u decembru 1901.g.²³²

čatmom, koja je čisto konstruktivna i zahtjeva jaku strehu, odustalo se od bilo kakvog ukrasa, što još pojeftinjuje izgradnju.” (ABH, ZMF-opšta građa, 1980., br. 1871, š. 8.3.)

²²⁷ Erweiterung des landesärarar. Hotels in Jajce. Vorderansicht. (VI/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacrtu, K. 52.)

²²⁸ ABH, ZMF-opšta građ, 1917., br. 3269, š. 8.3.

²²⁹ Projekt für ein Wohnhaus des Curarztes in Ilidže (XII/1900). (AZPRGS).

²³⁰ ABH, ZVS-opšta građa, 1900., br. 174393, š. 121-236/8.

²³¹ B. Božović, nav. djelo, 292.

²³² ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

31 – SKICA ZA TEHNIČKU SREDNJU ŠKOLU U SARAJEVU²³³

Pošto Tehnička srednja škola, osnovana 1889.g., nije imala svoju zgradu i 1901.g. se nalazila u jednoj iznajmljenoj kući na uglu današnje Ulice Vase Miskina i Jelićeve²³⁴, urađen je idejni projekt, predviđen za lokaciju iza Vladine zgrade II.

Parcela je sa tri strane ograničena ulicama, a na četvrtoj strani bilo je potrebno obezbijediti dovoljnu udaljenost od Vladine zgrade II, te su oblik osnove i njene dimenzije bili time definisani (Sl. 31.a, 31.b, 31.c). Na ovako ograničenom prostoru trebalo je da bude izgrađen objekat čiji je projektni program vrlo obiman.

Paržik je predvidio korisne prostore u suterenu, visokom parteru i na dva sprata. Centralno postavljen ulaz vodi, preko par stepenica, do nivoa visokog prizemlja u kojem se razvija hodnik oko dva svjetlarnika i centralno postavljenog stepeništa. Na ovom nivou nalaze se kancelarije direktora škole, sala za sastanke, biblioteka i veća dvorana. U južnoj polovini suterena bile su predviđene radionice. Na spratovima, duž ruba osnove, nižu se učionice. Slična dispozicija primijenjena je ranije na projektu za Višu gimnaziju u Sarajevu.

Pošto se u susjedstvu bile reprezentativne ranorenesansne fasade vladinih zgrada I i II, Paržik je fasadama škole dao odmjerenu varijantu visoke renesanse. Glavna fasada raščlanjena je centralnim rizalitom i superponiranim rizalitom koji ima pet prozorskih osi, a njihovu završnicu naglašava visoka, profilirana horizontalna atika koja je akcentirana skulpturama, vazama i kartušima (Sl. 31.d, 31.e). Dakle, nakon varijante sa superponiranim rizalitom u donjoj zoni fasade (kuća dr Grunfelda, 1900) i varijante sa superponiranim rizalitom u gornjoj zoni fasade (dogradnja hotela u Jajcu, 1900), pojavljuje se široki superponirani rizalit duž cijele fasade.

Ostale fasade imaju bočne rizalite sa trostrukim prozorima, kakvi su već bili primijenjeni na Srpskopравoslavnoj školi u Sarajevu. Također, sličnost sa ovom školom nalazi se i nakon usporedbe ritma prozorskih osi, pozicije i oblika vijenca, oblika otvora, itd.

Na ovom projektu Paržik je uspješno savladao veliki projektni zadatak na maloj lokaciji, primjenjujući ranije upotrijebljeno, ali nešto sažeto dispoziciono rješenje za Višu gimnaziju u Sarajevu. Kompozicija i neki elementi fasada podsjećaju na rješenje sa Srpskopравoslavne škole, a novost u odnosu na prethodne projekte predstavlja raščlanjivanje fasade širokim superponiranim rizalitom. Svakako, treba primjetiti da Paržik ponovo, nakon učešća u secesijskoj varijanti projekta za Filipovićevu kasarnu, insistira na istoricističkom konceptu, tragajući za inovacijama u okviru primarnog raščlanjenja fasadnog platna.

32 – PRERADA PROJEKTA WILHEMA STIASSNYA ZA AŠKENAŠKU SINAGOGU U SARAJEVU²³⁵

Sefardski Jevreji živjeli su u BiH prije austrougarske okupacije, a aškenaška grupacija doselila se iz Mađarske, te je 1883.g. osnovana u Sarajevu aškenaška opština.²³⁶ Inicijativa za

²³³ Karl Pařík, Skizze für eine technische Mittelschule in Sarajevo (VIII/1901). (AZPRGS).

²³⁴ Spomenica prigodom proslave 40-godišnjice opstanka državne Tehničke srednje škole u Sarajevu (1889-1929), Sarajevo 1929, 27.

²³⁵ Karl Pařík, Synagoge in Sarajevo (II/1902). (ABH, ZVS-opšta građa, 1902., K. 266, š. 123-244.)

²³⁶ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 134.

izgradnju aškenaškog hrama javila se već tada.²³⁷ U septembru 1893.g. kupljeno je zemljište za gradnju hrama u Terzija ulici (današnja Dobrovoljačka ulica) (**Sl. 32.a**).²³⁸

Projekt za novu sinagogu naručen je kod arhitekta Wilhelma Stiassnya²³⁹, a nosi datum od 25.V 1895.g. (**Sl. 32.b, 32.c, 32.d, 32.e, 32.f**).²⁴⁰ Od 1870.g. arhitekt W. Stiassny projektovao je nekoliko objekata čiji su investitori bili Jevreji, a od 1893.g. i sinagogu u Leopoldgasse u Beču, te se može pretpostaviti da je preporuka za ovog projektanta potekla upravo iz bečkih jevrejskih krugova. Sinagoga u Leopoldgasse imala je, kao i druge sinagoge izgrađene u XIX stoljeću u Beču (sinagoga u Templgasse Ludwiga Förstera iz 1853/58, tzv. Turska sinagoga u Zirkusgasse Huga von Wiedenfelda iz 1885/87, sinagoga u Schopenhauerstrasse Jacoba Moderna iz 1888/890 karakteristike “islamskomaurskog” stila.²⁴¹

Stiassny je projektovao sinagogu kao trobrodnu građevinu sa galerijama nad bočnim brodovima i nasuprot svetišta. Galerije se oslanjaju na metalne stupove kružnog presjeka koji su povezani traverzama. Pravougaoni prostor svetišta sa nišom za toru, koja je iznutra polukružna, a izvana osmougaona, uzdignut je za tri stepenika od nivoa naosa. Nasuprot svetišta nalazi se predvorje sa bočnim stepeništem za galeriju. Na spratu, iznad predvorja, predviđena je sala za sastanke.

Kvaderska forma građevine pokrivena je četvorovodnim krovom. Fasade su raščlanjene bočnim rizalitima, lezenama, vijencima između etaža, a u završnici je bogati krovni vijenac. Uglove markiraju lukovičaste kupole. Unutarnja i vanjska dekoracija, zasnovana na maurskim uzorima, vrlo je kitnjasta, a raspoređena je tako da naglasi otvore, svetište i mjestimično pune zidne plohe. Potkovičasti lukovi nad otvorima, dekorativni motivi i oblik kupole ukazuju na direktne uzore iz Alhambre, ali uočavaju se i motivi sa Försterove sinagoge u Templgasse, kao što je i rješenje galerije na željeznim stupovima viđeno u toj sinagogi (**Sl. XV**).

Kada je sarajevska aškenaška opština zatražila od Zemaljske vlade dozvolu za gradnju novog hrama i priložila projekt, Građevinsko odjeljenje je dalo primjedbe na projekt i zatražilo da se urade određene izmjene, a dopis sa ovim primjedbama upućen je i ZMF-u 12.VIII 1896.²⁴²

²³⁷ Spomenica prigodom 50-godišnjice opstanka jevrejske vjeroispovjedne općine aškenaškog obreda u Sarajevu, Sarajevo 1930, 6.

²³⁸ Isto, 8.

²³⁹ Wilhelm Stiassny (Pressburg, 15.X 1842 – Ischl, 1910), arhitekt, c. i kr. građevinski savjetnik, studirao je na Politehnici i Akademiji likovnih umjetnosti u Beču kod Van der Nülla, Sicardsburga, Rösnera i Schmidta. Projektovao, između ostalog: bolnicu jevrejske opštine u Beču (1870/75), Jevrejski institut za slijepe u Beču (1871/72), bolnicu Rothschild u Smyrni (1875/76), sinagogu u Gablonzu u Mađarskoj (1886/87), sinagogu u Leopoldgasse u Beču (1893), sinagogu u Weinbergu kod Praga, dom za jevrejsku siročad u Beču (1902/4), itd. (Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, XXXII, Leipzig 1938, 35.)

²⁴⁰ Wilhelm Stiassny, Architekt un k. k. Baurath, Plan zum Baue einer Synagoge in Sarajevo (Wien, 25.V 1895). (ABH, ZVS-opšta građa, 1901., K. 70, br. 69650, š. 7.3.)

²⁴¹ S. Al-Madhi, nav. djelo, 44, 92, 93, 122, 127, 129, 148.

²⁴² “S obzirom na to da se radi o javnom objektu, potrebno je da se on razlikuje od okolnih kuća i da ima dominirajući položaj. U tu svrhu potrebno je pod, odnosno sokl, podići iznad nivoa ulice. Projekt, međutim, pokazuje suprotno – pod je ispod nivoa ceste. Projekt predviđa da čeonu strana ne gleda prema cesti, kako je to uobičajeno, nego uzdužna strana koja je, uz to, još i nesimetrično oblikovana tako da posmatrač ima utisak da paralelno uz čeonu stranu treba još probiti ulicu.

Bolja opšta slika dobila bi se ako apsida hrama ne bi bila osmerokutna nego, kao i predvorje, četverokutna. Ako bi se nad apsidom uradila dogradnja kao iznad predvorja, onda bi se dobila simetrična fasada prema ulici. Ovo bi imalo prednost zbog toga što apsida ne bi ličila previše na crkvene apside, a osim toga, dobile bi se dodatne prostorije za rabina. Sve ovo bi poskupilo izvedbu za oko 1.000 guldena. Pošto će jevrejska zajednica lako prikupiti taj novac, nema prepreka za izgradnju ovakvog objekta, te se moli ministarstvo da odobri izgradnju uz napomenu da se uvažavaju primjedbe Građevinskog odjeljenja.” (ABH, ZMF-opšta građa, 1896., br. 9570, š. 4.)

Odgovor na ovaj dopis nije pronađen, a primjedbe koje su u njemu iznesene djelimično su uvažene u definitivnom projektu.

Naredni dokument u vezi sa izgradnjom hrama je dopis vladinog komesara za grad Sarajevo upućen 19.II 1901.g. Zemaljskoj vladi.²⁴³ Iz ovog dopisa zaključuje se da je razlog za odlaganje izgradnje bio finansijske prirode, te da je novi projekt bio urađen 1901.g.

Poređenje Paržikovog projekta – **sl. 32.g, 32.h, 32.i, 32.j, 32.k, 32.l, 32.m, 32.n, 32.o, 32.p, 32.r, 32.s, 32.t**, sa projektom Wilhelma Stiassnya pokazuje da su dimenzije tlocrta i dispozicija ostali isti, osim što su stepenice za galeriju u Paržikovom projektu premještene u prostor sjeverno od predvorja. Nije došlo do izmjene niše za toru kako je to predlagalo Građevinsko odjeljenje. Postavka objekta, paralelno Terezija ulici, također je zadržana, kako je navedeno u dopisu vladinog komesara, iz ritualnih razloga. Uvažena je primjedba Građevinsko odjeljenja u vezi sa nivoom poda građevine, pa je postament viši nego u prvom projektu.

Izmjene postoje i u stropnoj konstrukciji – umjesto vidljivih greda oslonjenih na konzole pojavljuje se ravan strop. Međutim, bitne izmjene nastale su u oblikovanju unutarnjeg i vanjskog izgleda građevine. Ritam prozorskih osovina je gušći, izostali su horizontalni vijenci, prozori prizemlja i sprata povezani su dekoracijom u vertikalna polja, a ugaone kule su nadograđene i oblik kupola na njima izmijenjen. Zatim, dekoracija zidova u unutrašnjosti i na fasadama riješena je u strogoj geometrijskoj kompoziciji koja obuhvata i dijeli na segment cjelokupno zidno platno. Osim toga, oblikovni elementi nisu preuzeti iz španske maurske umjetnosti nego iz egipatske i sirijske islamske umjetnosti. Oblik prelomljenog nadvoja i dekoracija nad prozorima prvog sprata gotovo su identični obliku i motivu iznad niša na minaretu grobne džamije Kait-Beja u Kairu²⁴⁴; dvostruka traka koja ograničava dekorativne motive pojavljuje se i na fasadama ove džamije, a služi kao glavni element u razdiobi zidne površine i u likovnoj kompoziciji jednog sebilja u Kairu²⁴⁵; kružna udvojena traka sa prepletima upisana u kvadrat (Paržikov detalj na završnom vijencu) je motiv koji je preuzet sa inkrustacija na fasadama nekih građevina u Damasku²⁴⁶; kriškaste kupole sa dekorativnom trakom na tamburu vrlo su slične kupolama na medresi Sangr el-Gauli u Kairu²⁴⁷; oblik kapitela stupova pod galerijom sličan je kapitelima polustupova uz mihrab gradske džamije Kait-Beja u Kairu.²⁴⁸ Motivi iz Kaira Paržiku su mogli biti dobro poznati iz studija arhitekta Alexandra Witteka, odnosno nakon njihove primjene na Vijećnici čiju je izgradnju Paržik vodio. Druge motive mogao je upoznati iz bečkih časopisa koji su objavljivali originalne detalje sa islamskih građevina.

²⁴³ “Izgradnja ovog hrama u Terezija ulici će, prema predračunu troškova, koštati 61.000 K. Prema izjavi dr Rothkopfa, predsjednika jevrejske opštine (zapisnik od 13.II 1901.g.), oni imaju sada oko 20.000 K na raspolaganju. Građevinski poduzetnik Ludwig Jungwirth izjavio je (prema zapisniku od 28.XII 1900.g.) da je spreman izgraditi hram pod uslovom da mu ova jevrejska opština isplati do završetka izgradnje 20.000 K, a ostatak od 41.000 K u deset godišnjih rata sa kamatom od 6 procenata, što bi iznosilo godišnje 5.570,59 K.

Što se tiče zaštitnog zida uz Miljacku, dr Rothkopf je izjavio da će ga jevrejska opština izgraditi samo ako dobije nalog od vlasti redovnim putem. Suma od 61.000 K već obuhvata troškove za ovaj zaštitni zid.

U priloženom planu zelenom olovkom je nacrtan tlocrt... Kako se vidi iz priloženog, građevinska linija je paralelna sa Terezija ulicom i od nje je udaljena 5 m prema sjeveru. Osa hrama treba da bude prema istoku iz ritualnih razloga. Uz zgradu Komande korpusa i nizvodno od Čumurije mosta postoji već vrlo solidan zid lijeve obale Miljacke koji, međutim, nije još spojen u cjelini. Da bi se on povezo, potrebno je izgraditi zaštitni zid od kamena ispred hrama i to u kirklopskom kamenu i malteru, kao ispred Komande.” (ABH, ZVS-opšta grada, 1901., br. 31381, š. 7-3-11/3.)

²⁴⁴ H. Glück und E. Diez, nav. djelo, 184.

²⁴⁵ Isto, 177.

²⁴⁶ Isto, 188.

²⁴⁷ Isto, 169.

²⁴⁸ Isto, 182.a.

Paržikova kreacija pokazuje nastojanje da se objektu naglasi monumentalnost putem nove likovne kompozicije fasada u kojoj dominiraju vertikalizam i geometrijska organizacija dekorativnih motiva po ugledu na egipatsku islamsku umjetnost. U okviru istih prostornih odrednica koje je imao i Stiasny, Pařikov objekat, zaista, djeluje monumentalnije.

Ovo je jedna od rijetkih sinagoga koja je preživjela stradanja u drugom svjetskom ratu (sve bečke sinagoge su porušene). U međuvremenu, nastala je izmjena u unutrašnjosti građevine podjelom na dvije etaže i uklanjanjem stubova galerije.

1902

33 – ŽANDARMERIJA U KISELJAKU²⁴⁹

Projekt žandarmrije u Kiseljaku je primjer jednog od manjih objekata na kojima su arhitekti austrougarskog perioda primjenjivali gotovo tipsko rješenje fasada bez posebnih stilskih naznaka (**Sl. 33**). Ni Paržik nije odstupio od standardne formule za oblikovanje malih utilitarnih zgrada. Svi prostori su raspoređeni oko koridora u dužoj osovini pravougaone osnove, fasada je glatka, prozorske osi su pravilno raspoređene, a okviri prozora i njihove klupice diskretno naglašeni.

34 – REGULACIONI PLANOVI ZA FILIPOVIĆEV TRG U SARAJEVU

Prva dva regulaciona plana za Filipovićev trg nastala su 1901.g. – jedan je uradio Karl Paržik, a drugi Rudolf Tönnies (**Sl. 34.a, 34.b**), a potom je Tönnies izradio još jednu varijantu 1902.g. (**Sl. 34.c**)²⁵⁰. U dopisu gradonačelnika Sarajeva Zemaljskoj vladi od 17.IX 1902.g. pominje se samo jedan projekt²⁵¹, ali u Kállayevom dopisu od 8.VI 1903.g. pominju se tri projekta.²⁵²

²⁴⁹ Karl Pařik, Gendarmerie Kaserne in Kiseljak (IX/1902). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 32.)

²⁵⁰ ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 10.

²⁵¹ “Želimo da unutar budžeta za 1903.g. prva investicija bude probijanje Ulice Bistrik od Latinske ćuprije i regulacija Filipovićevog trga. Opština je već pripremila planove i želimo da o ovome da mišljenje većina ćlanova opštinskog vijeća. Ako nismo išli propisanim putem, želimo reći da je razlog tome što gore navedeni projekti diraju u mnoge interese, prije svega, u izgradnju školske zgrade i jer smo računali sa ućešćem Zemaljske vlade i, konaćno, jer prije izgradnje detaljnih nacrti moramo uzeti u obzir želje Zemaljske vlade.

Građenjem nove vojne kasarne na Filipovićevom trgu, ukazala se potreba regulacije ovog trga. Stvaranje jednog prostranog, lijepog javnog trga u centru grada je apsolutna nužnost s obzirom na to da postoji veliki nedostatak takvih trgova u cijelom gradu i to treba ostvariti što prije. Kao takav trg, dolazi u obzir samo prostor sadašnjeg Filipovićevog trga, prvo, zbog svog položaja i, drugo, jer neće iziskivati prevelike troškove pošto okolina ovog prostora još nije izgrađena, što se ne može reći za druge centralne dijelove grada.

Uslovi za stvaranje ovog trga su: a) da on bude što prostraniji, b) da se stvori jedan veliki park sa iskljućenjem svakog prometa, bilo cestovnog, bilo tržišnog, a tako da pored aleja ima i velike slobodne površine koje omogućavaju pogled na okolinu.

Sa regulacijom Filipovićevog trga usko je povezano i pitanje proboja nove Bistrik ulice u produžetku Latinskog mosta, jer ova ulica dodiruje trg, a regulacija trga moguća je sa tehniće i estetske strane samo istovremeno sa regulacijom ove ulice. Ovo je utoliko važnije što nova Bistrik ulica predstavlja ujedno prilaznu ulicu do nove željeznićke stanice na liniji Sarajevo – istoćna granica. Prema tome, poželjno je da se ona završi istovremeno sa pušćtanjem nove željeznićke linije.

Priložen i nacrt regulacije traži također i stvaranje drugog trga na istoćnoj strani nove kasarne. Prilaćemo ovaj projekt, a u vezi detaljnih pitanja molimo vaše primjedbe.” (ABH, ZVS-opšća grada, 1903., br. 192213, š. 23-20/4.)

²⁵² “U vezi dopisa od 18.VI o.g. br. 156.800/I iz 1902.g., u pogledu regulacije Filipovićevog trga u Sarajevu, želimo da javimo Zemaljskoj vladi sljedeće:

Kao i mnogi vladari i državnici, prije i poslije njega, Kállay nije odolio vlastitom graditeljskom porivu, pa iako je u početku dopisa naglasio da sarajevsko opštinsko vijeće treba svakako analizirati sve projekte, te da se o tome u vijeću “savjetuje i odlučuje”, odmah potom, on zadržava za sebe pravo definitivnog odlučivanja i odmah upozorava na detalje koje smatra bitnim, kao npr. očuvanje Latinske ćuprije (Principov most) u prvobitnom stanju. U istom dopisu Kállay je isključiv po pitanju izgradnje zgrade za Tehničku srednju školu, a zatim sugerše i izgradnju nekih novih objekata (vatrogasna kasarna, baždarski ured), dakle, djeluje kao suvereni planer u oblasti graditeljstva. Imajući u vidu ovaj primjer, relativno manjih graditeljskih poduhvata, može se pretpostaviti da je u periodu svog ministarskog mandata (1882-1903) imao odlučujuću ulogu u većini značajnijih graditeljskih realizacija u BiH. Regulacija Filipovićevog trga u Sarajevu je njegov posljednji doprinos u tom području – pet dana iza pisanja navedenog dopisa, 13. VI 1903.g., Kállay je umro.

Analiza regulacionih planova za Filipovićev trg koje su radili Pařík i Tönnies pokazuje da se u Tönniesovim nacrtima dio obale Miljacke sa Latinskom ćuprijom zadržava u prvobitnom stanju, a da se u Paržíkovom prijedlogu pojavljuje nova ulica u osovini Latinske ćuprije. Paržík rješava park u strogoj geometrijskoj kompoziciji, a Tönniesove staze imaju mekše linije. Neposredno ispred kasarne Paržík predviđa izgradnju prizemnog objekta čiju je fasadu razradio 1906.g. (Sl. 34.d).²⁵³ Tönnies daje za ovu strmu padinu dvije varijante – prva je predviđala strmu

Potpuno se slažemo sa mišljenjem Zemaljske vlade da postojeća tri regulaciona plana treba prethodno predati opštini za uporednu analizu i da se definitivni projekt sa svim detaljnim nacrtima treba izraditi tek na bazi tako dobivenih konačnih rezultata i da se nakon savjetovanja i odlučivanja u opštinskom vijeću dostave Zemaljskoj vladi na prijedlog.

Ja sam sebi pridržavam pravo odobrenja ovog projekta. Već sada primjećujem da mi se čini da treba apsolutno sačuvati Latinsku ćupriju u njenom današnjem izgledu i prema tome treba odrediti građevinske linije duž Miljacke. Također, izgleda da je preporučljivo da se Terezija ulica vodi do Bistrika da bi ova važna ulica imala dobru vezu sa željeznicom.

Što se tiče zahtjeva iz gore navedenog dopisa želim da primijetim sljedeće:

1) Saglasan sam da opština odmah uđe u pregovore radi otkupa zemljišta za produženje Ćumurija ulice i radi stvaranja jednog velikog građevinskog prostora istočno od ovog produžetka. Ne čini mi se preporučljivo da se tako dobiveni plac dijeli na dvije parcele i prema tome treba savjetovati opštini da otkupi cijeli plac od vakufske uprave, pri čemu će se dobiti veći areal za školsku zgradu koju treba tamo projektovati.

Školsku zgradu treba ograničiti na dvije osnovne škole i ne dolazi u obzir prijedlog opštine da se u ovoj zgradi smjesti tehnička srednja škola. Još jednom želim da podvučem da u slučaju da pregovori sa upravom vakufa ne dovedu do željenog rezultata, treba izgraditi gore navedenu školu neovisno o regulaciji Filipovićevog trga.

2) Zemaljska vlada može odobriti da opština počne pregovore za otkup placu radi probijanja Bistrik ulice u produžetku Latinske ćuprije, kao i radi rušenja zgrada koje se nalaze zapadno od te nove ulice. Ovaj otkup može se vršiti ukoliko za to postoje sredstva.

3) Sasvim je opravdano da regulacija Filipovićevog trga, koja je vezana sa vrlo velikim troškovima za kupovinu zemljišta, treba da bude podijeljena na periode u toku nekoliko godina. Tim više, što Zemaljska vlada nije u stanju da da državnu subvenciju od 120.000 K koju je tražila opština, niti da da opštini jedan kredit, odnosno avans bez kamate za gornji iznos. Umjesto četiri može se planirati šest godina za izgradnju. O tome treba obavijestiti opштinu i upozoriti da Zemaljska vlada svakako vodi veliku brigu o razvoju grada i da je to dokazala znatnim materijalnim žrtvama, kao npr. kod izgradnje tramvaja, regulacije Miljacke, itd.

Treba upozoriti opштinu da je vrlo hitna izgradnja vatrogasne kasarne i da treba da vodi računa o besplatnom obezbjeđenju lokaliteta za baždarski ured, te u tom slučaju opštini se može dati na raspolaganje državna zgrada u kojoj je sada ovaj ured, što bi doprinijelo kupovini zemljišta za Latinsku ulicu.

4) Da bismo pokazali da udovoljavamo njihovim zahtjevima i s obzirom na hitnost izgradnje škole, mi ćemo dati opštini, u slučaju potrebe, kredit od 160.000 K u periodu od 25-30 godina sa 4 procenta kamate, bez obzira da li će se škola graditi na Filipovićevom trgu ili na nekom drugom mjestu.” (ABH, ZVS-opšta grada, 1903., br. 192213, š. 23-20/4.)

²⁵³ Karl Pařík, Skizze für die Regulierung des Philippović-Platzes in Sarajevo (VI/1906). (AZPRGS).

škarpu sa centralno postavljenim trokrakim stepeništem, a druga blažu padinu sa dijagonalnim stazama prema centralnom stepeništu.

Definitivno rješenje, nepotpisano i nedatirano (**Sl. 34.e**), predstavlja upravo simbiozu ideja iz Paržikovog i Tönniesovih nacrtā, te iako nacrt nije potpisan moglo bi na njemu stajati Paržik-Tönnies-Kállay.

Tako je prostor ispred Filipovićeve kasarne, nakon nekoliko godina uobličen u park u čijem je središtu bio postavljen muzički paviljon koji je projektovao Josip Pospišil 1811.g. (**Sl. 34.f**).²⁵⁴ Današnji izgled parka ne odgovara prvobitnom stanju.

1903

35 – GARNIZONSKI SUD U SARAJEVU²⁵⁵

Od polovine decembra 1902.g. Paržik je primao dodatak za vođenje izgradnje zgrade Garnizonskog suda i zatvora (**Sl. 35.c** – zgrada suda označena slovom x; **sl. 35.d** – pogled na garnizon).²⁵⁶ Rudolf Tönnies navodi da je i on radio na ovim poslovima od početka oktobra 1902.g.²⁵⁷ Na sačuvanim nacrtima (**Sl. 35.a, 35.b**), nalazi se samo Paržikov potpis u lijevom uglu.

Kompozicija fasada riješena je kombinacijom nekih ranije upotrijebljenih elemenata. Zidno platno dvije donje etaže obrađeno je jedinstveno, bez podjele horizontalnim vijencima (kao na zgradi Bosanskohercegovačke banke, 1895), ali je sada primijenjena samo duboka horizontalna rustika, a prozori su usječeni u zidnu masu bez okvira. Istaknuti profilisani vijenac pojavljuje se u visini prozorskih klupica drugog sprata, a iznad njega površine zidova su glatke, ali ritmizirane lezenama uz prozore i na rubovima objekta. Zatim, fasada je raščlanjena središnjim rizalitom sa tri porzorske osi, a na središnjoj osi, kao i na krajnjim prozorskim osima objekta, nalaze se plitki erkeri u dvije gornje etaže. Erkeri su markirani u završnici profiliranim trougaonim timpanonom.

Iako je secesija “kucala na vrata”, kao što se vidi na motivu okova vrata sa ovog objekta – (**Sl. 35.b**), Pařik u ovom projektu pokušava da pomoću elemenata istoricizma ostvari originalno rješenje. Stilski elementi dobili su ulogu prepoznatljivog oblikovnog instrumenta u slobodnoj kompoziciji.

U nekoliko narednih projekata Paržik dalje razvija ovakav projektantski pristup koji pokazuje njegovo distanciranje od secesije. Pri tome, Tönnies se pojavljuje kao saradnik ili rukovodilac izgradnje, ali je njegov potpis vrlo rijetko na nacrtima.

36 – VLADINA ZGRADA III U SARAJEVU²⁵⁸

Uredsku zgradu koju je gradila rudarska “bratovština” (Bruderlade) otkupila je Zemaljska vlada nakon završetka izgradnje²⁵⁹, te je nazvana Vladina zgrada III.

Idejnu skicu istočne fasade ovog objekta Paržik je uradio u maju 1903.g. (**Sl. 36.a, 36.a-2**). Ako se uporedi ova skica sa njenom detaljnom razradom u aprilu 1904.g. i izvedenim

²⁵⁴ Josip Pospišil, Staedischer Musikpavillon am Franz-Josefs-Pl. (VII/1911). (IAS, GNO Sarajevo, 240/11.)

²⁵⁵ Karl Pařik, Garisonsgerichts-Gebäude Sarajevo (III-VII/1903).

²⁵⁶ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

²⁵⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š. 8.3.

²⁵⁸ Karl Pařik, ..., Fassade gegen den Park (V/1903). Idejna skica istočne fasade; Karl Pařik, Bruderlade-Gebäude in Sarajevo, osnova i fasada istočnog krila (I-IV/1904), detalji (1904/5). (AZPRGS).

²⁵⁹ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1909, Zagreb 1910, 248.

objektom, uočava se da je primarna raščlanjenost fasada pomoću dva troosovinska rizalita zadržana, ali da je nastalo i novo, detaljnije raščlanjivanje. Pri tome je fasada dobila vrlo bogatu dekoraciju uz veće korištenje stilskih elemenata (Sl. 36. d, 36.i, 36.j, 36.k, 36.l).

Bilo je planirano da se objekat gradi kao blok koji zatvara unutarnje dvorište sa nepravilnim konturama koje su prilagođene obliku parcele, južno od Ali-pašine džamije uz Koševski potok. Izgradnja je podijeljena u tri etape.

Prva etapa obuhvatala je cijelo istočno krilo, pola sjevernog i manje od polovine južnog krila (Sl. 36.b, 36.c, 36.d). Pošto su u aprilu i maju 1904.g. dovršeni izvedbeni nacrti ove etape, Pařík je od decembra rukovodio izgradnjom.²⁶⁰

U aprilu 1905.g. Pařík je izradio nacрте za sjeverozapadni dio građevine (Sl. 36.e, 36.f, 36.g).²⁶¹ Njegov potpis nalazi se na osnovama, ali ga nema na nacrtima fasada koje je potisao samo rukovodilac odsjeka Johann Kellner (Sl. 36.f). Međutim, fasade su razrađene analogno već izgrađenom dijelu objekta, te je Paříkov potpis izostao, vjerovatno, slučajno. Prema odluci ZMF-a od 30.I 1906.g. počela je izgradnja ove druge etape, a završena je u aprilu 1907.g.²⁶²

Na skici osnove cijelog objekta iz aprila 1905.g. (Sl. 36.h), naznačeno je da se na prostoru koji je predviđen za izgradnju treće etape nalazi muslimansko groblje. Vjerovatno je to bio razlog da ovaj dio objekta nije bio tada ni izgrađen nego tek 1947/48²⁶³, ali analogno već izgrađenim dijelovima.

Unutarnja dispozicija riješena je tako da prva etapa ima dva stepeništa na uglovima uz unutarnje dvorište, a druge dvije etape imaju po jedno središnje stepenište. U prvoj etapi hodnik je osvijetljen direktno iz unutrašnjeg dvorišta, a u drugoj i trećoj etapi kancelarije se nižu sa obje strane hodnika koji je osvijetljen samo preko ugaonih svjetlarnika.

Na svim fasadama ponavljaju se primarne horizontale kordonskih vijenaca iznad visokog prizemlja, drugog i trećeg sprata. Raščlanjenost rizalitima drugačija je na svakoj fasadi, a pojavljuju se i superponirani rizaliti. Slojevitost ovog raščlanjivanja upotpunjena je lezenama i dekorativnom plastikom, a akcentirana je na krovnom vijencu vazama i niskim obeliscima. Izlomljena linija horizontalnih vijenaca i konzolica ispod njih potcrtava treperavu sliku centralnih rizalita na istočnoj, južnoj i zapadnoj fasadi.

Zona suterena i visokog partera, obrađena naglašenom horizontalnom rustikom u koju su usječeni pravougaoni prozori bez okvira, čini smirenu osnovicu za razigravanje zidne površine i stilskih elemenata visoke renesanse na prvom i drugom spratu, te za vibrirajuće finale na trećem spratu. Neodoljivo se nameće poređenje sa složenim kompozicijama klasične muzike uz impresiju o autorovoj muzikalnosti.²⁶⁴

Pařík je još jednom demonstrirao da suvereno vlada proporcijama, ritmom, detaljima istoricističke arhitekture, varirajući lako kompoziciju, kao da je još jednom htio ukazati na mogućnost razvoja istoricizma u vrijeme kada je secesija podsticala inventivnost u traganju za

²⁶⁰ ABH, ZVS-Prez., 1916., 3984.

²⁶¹ Karl Pařík, Project für Bruderladegebäude II, osnove (IV/1905); Johann Kellner, Project für Bruderladegebäude II, fasade (IV/1905). (AZPRGS).

²⁶² ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 9276.

²⁶³ B. Bulić, nav. djelo, 78, 83.

²⁶⁴ Lidiya Tanasijević priča da je njen djeda Karlo Pařík volio muziku i da je poznati češki violinista Ondriček, prilikom gostovanja u Sarajevu, bio gost u Paříkovoj kući. Tom prilikom je najstariji Paříkov sin, Karlo, bio tako zadivljen zvukom violine da se posvetio gradnji violina i u tome bio vrlo uspješan, razradivši originalnu oscilacionu teoriju. O tome vidjeti: Dušan Mihalek, *Karlo Pařík i njegova oscilaciona teorija*, Zbornik matice srpske za scensku umjetnost i muziku, Novi Sad 1987, 175-182.

novim oblicima i motivima u arhitekturi i, općenito, u likovnoj umjetnosti. Minimalni secesijski uticaji uočavaju se samo na okviru vrata (**Sl. 36.m, 36.n**).

37 – STAMBENOPOSLOVNA ZGRADA ZADIKA FINCIJA U SARAJEVU (UL. V. PERIĆA-VALTERA 1)²⁶⁵

Mada je nacrt kanalizacije za ovaj objekat datiran u julu 1904.g. (**Sl. 37.a, 37.b**), idejni projekt je mogao nastati ranije što se može pretpostaviti nakon poređenja fasade ove zgrade (**Sl. 37.c**), sa idejnim nacrtom za Vladinu zgradu III iz 1903.g. Prvobitna jednostavnost ove idejne skice realizovana je na kući Z. Fincijsa. Pojavljuje se ista duboka horizontalna rustika sa prozorima koji su usječeni u zidno platno i sa prozorima koji imaju naglašen okvir i klupicu. Ponavlja se i detalj vjenčića iznad prozora.

Kao i na projektu za Garnizonski sud (1903), i ovdje se prvi horizontalni vijenac pojavljuje tek u visini prozorskih klupica na zadnjem spratu čije je zidno platno glatko. Rizaliti više nisu na krajnjim prozorskim osima objekta nego su uvučeni prema sredini za jedno polje. Na rizalite su supreponirani plitki erkeri kroz zadnje dvije etaže.

Dispozicija stanova nije donijela ništa novo u odnosu na poznata Paržikova rješenja.

U novoj kompoziciji i razdiobi fasade Paržik i dalje primjenjuje neke istoricističke dekorativne elemente, ali je očigledno da on, kao dobar poznavalac stilskih kanona, ipak, čini iskorak iz strogog istoricizma.

38 - STAMBENOPOSLOVNA ZGRADA ZADIKA FINCIJA U SARAJEVU (UL. MARŠALA TITA 6)²⁶⁶

Nisu pronađeni nacrti fasada za ovaj objekat, a danas je fasada “očišćena” od bilo kakve sekundarne plastike (**Sl. 38**).

Uočava se da su i ovdje rizaliti postavljeni na pretposljednoj vertikalnoj osi, a na njih su superponirani plitki rizaliti u dvije donje etaže sa naglašenim horizontalnim rubovima duž parapeta na prvom spratu. Nad izlozima se pojavljuju i lučni nadvoji iznad horizontalne grede nad otvorom.

Po ovim sačuvanim primarnim elementima kompozicije fasade vidi se da Paržik dao još jednu novu varijantu za raščlanjivanje zidnog platna.

39 – PROJEKT ZA SRPSKOPRAVOSLAVNU ŠKOLU U ZENICI²⁶⁷

Mala prizemna zgrada za srpskopravoslavnu školu u Zenici sadrži po jednu učionicu za dječake i djevojčice sa posebnim ulazima, sobu za sastanke, kabinet i prateće sanitarije (**Sl. 39**).

Glavna fasada riješena je simetrično sa naglaskom na ulazu koji se nalazi u osovini. Portal je uokviren lezenama, a one pokrivaju i međuspratne stupce. Arhitravna zona iznad prozora uokvirena je uskom linijom zaobljenih uglova. Jedino ovaj posljednji detalj odstupa iz odabranog skromnog neorenesansnog dekorativnog repertoara.

²⁶⁵ Karl Pařík, Bau Zadik S. Finzi, Mustajbeggasse, plan kanalizacije (VII/1904), osnova podruma (nedatirano). (AZPRGS).

²⁶⁶ Karl Pařík, Bau Zadik Finzi, Gornja Hiseta Gasse 11, plan kanalizacije (1904). (AZPRGS).

²⁶⁷ Karl Pařík, Bau der orienth. orth. Schule in Zenica (VI/1903). (AZPRGS).

Ovom malom, racionalnom objektu ne može se poreći dostojanstven izraz u poređenju sa sličnim objektima, ali u razvojnoj liniji Paržikove projektantske djelatnosti, on ne donosi ništa novo.

1904-1905

U toku 1904.g. Paržik je razrađivao detaljne nacрте za Vladinu zgradu III, nacрте za kuće Zadika Fizija, a zasad nisu pronađeni neki drugi njegovi nacрти iz ove godine.

U maju 1905.g. Johann Kellenr je upisao u Paržikov personalni list vrlo pozitivne ocjene i predložio ga za unapređenje.²⁶⁸ Kellner je penzionisan u septembru iste godine, te od tada Paržik, kao njegov dotadašnji zamjenik, potpisuje nacрте i ispred Odsjeka za visokogradnju.

40 – HOTEL U FOČI²⁶⁹

Projekt hotela za Foču Paržik je radio u septembru 1905.g. (Sl. 40.a, 40.b, 40.c), a u dopisu Zemaljske vlade koji je upućen 18.II 1906.g. ZMF-u nalaze se bitne informacije o nastanku projekta.²⁷⁰ Na mjestu starog hotela, čiji je vlasnik bio Samuel Gerstel, izgrađen je novi, a brojevi nacрта koji se navode u dopisu Zemaljske vlade odgovaraju onima koje je potpisao Karl Paržik.

Pravougaona tlocrtna forma prosječena je hodnikom po dužoj osovini, a duž hodnika nižu se sadržaji, ne ostvarujući posebno uspješne veze pojedinih funkcija (npr. veza kuhinje i gostionice preko hodnika).

Kompozicija glavne fasade pokazuje da se Paržik ponovo vratio asimetriji, ovaj put, eliminišući bilo kakav stilski detalj. Troosovinski rizalit, sa superponiranim plitkim erkerom i stepenovanom, raščlanjenom atikom, postavljen na lijevoj strani građevine, uravnotežen je plitkim erkerom i grupisanjem tri prozora ispod njega na desnoj strani fasade.

Fasadno platno je potpuno glatko; nadprozornici su konstruktivno naglašeni; uski prozorski okviri naznačeni su u dvije gornje trećine prozora; krovni vijenac presječen je atikama erкера.

Oblikivanje vanjštine objekta, u cjelini i u detalju, pokazuje potpuno odvajanje od historicističkog prosede, ali se u dispoziciji sadržaja ne primjećuje napredak. Ipak, ovo je prvi jasan Paržikov odgovor na secesijski zahtjev za raskid sa historicizmom. Međutim, taj odgovor je vrlo individualistički, što ne znači da je i revolucionaran. Paržik ne poseže za poznatim floralnim,

²⁶⁸ “Ranije kvalifikacije ostaju nepromijenjene. Paržik odlično izvršava sve povjerene mu zadatke na projektovanju i izvođenju gradnji. Naročite zasluge ima za Milenijsku izložbu u Budimpešti, za izgradnju zgrade političkih službi, Društvenog doma, Franz-Josefove kasarne, garnizonskog suda sa zatvorom i Vladine zgrade III. Također je odlično ovladao administrativnim dijelom poslova u ovom odsjeku, te je dolepotpisanog često uspješno zamjenjivao po nekoliko nedjelja. U svakom pogledu zaslužuje eventualno unapređenje.” (ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.)

²⁶⁹ Karl Pařik, Hotel in Foča (IX/1905). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 51)

²⁷⁰ “Naredbom od 30.III 1905.g. Zajedničko ministarstvo finansija tražilo je da se izradi projekt za manji državni hotel u Foči i pronađe odgovarajuća lokacija... Dok su regionalne vlasti u Foči tražile odgovarajući teren, javio se tamošnji ugostitelj Samuel Gerstel sa ponudom da renovira i dogradi svoj postojeći hotel ako mu vlasti odobre kredit. S obzirom na to da je lokacija dobra, a i da bi njegova egzistencija bila ugrožena izgradnjom novog hotela, njegovoj molbi se izašlo u susret, a Zemaljska vlada je izradila projekt (crteži br. 3724, 3725 i 3726). Projekt predviđa 11 soba za goste, jedno kupatilo, dvije prostorije za gostionicu, jednu sobu za berbernicu i pomoćne prostorije: kuhinju, praonicu posuđa, ostavu, portimicu, kancelariju, podrum i prostorije za osoblje u potkrovlju. Od sadašnjih zgrada ostala bi samo kuća za stanovanje vlasnika, veranda, kuglana i sjenica u bašti. Sve ostalo treba da se sruši zbog trošnog stanja...” (ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 2300.)

vegetabilnim, linearnim ili geometrijskim secesijskim motivima koji su već krasili fasade brojnih privatnih kuća u Sarajevu. Na ovom projektu on odbacuje bilo kakav ornament, eksperimentišući sa novom kompozicijom fasade jednog racionalnog kvadarskog volumena.

REVIZIJA PROJEKTA ZA NAJAMNU STAMBENU ZGRADU GRADSKE OPŠTINE U CAZINU²⁷¹

U novembru 1905.g. Paržik se potpisao na nacrt za manju, najamnu stambenu zgradu za Cazin koja je imala četiri dvosobna stana (**Sl. XXV**).

Pošto pored Paržikovog potpisa nema potpisa projektanta, ovaj projekt prvi put otvara dilemu oko značenja Paržikovog potpisa, tj. da li se potpisao kao projektant ili kao revident ispred Odsjeka za visokogradnju. Na fasadi, koja ima skromnu secesijsku dekoraciju, najzanimljivije je rješenje portala. Međim, nijedan element kompozicije ili primijenjenih detalja ne nalazimo na Paržikovim prethodnim ili narednim projektima, te je stoga ovaj projekt evidentiran kao Paržikova revizija.

KOTARSKE UREDSKE I SUDSKE ZGRADE

Do 1885.g. za kotarske urede adaptirani su razni postojeći objekti.²⁷² Kotarski uredi obavljali su od 1882.g. i sudske poslove, a od 1884.g. u kotarskim uredima djeluju i gruntovna povjerenstva za sklapanje ugovora o kupovini i za druge transakcije sa nekretninama.²⁷³ Čuvanje gruntovnih knjiga zahtijevalo je odgovarajuće prostore sigurne od vatre, te se od 1885.g. počinju graditi nove zgrade za kotarske urede.²⁷⁴ Za ove potrebe bili su izrađeni tipski projekti objekata koji su imali prizemlje i sprat, a razlikovali su se po površini: tip I (sa stanom za kotarskog predstojnika) – 573 m², tip II – 370 m², tip III – 497 m², tip IV – 498 m².²⁷⁵

Nacrti za tipove kotarskih zgrada (konaka) III i IV dostavljeni su u aprilu 1890.g. ZMF-u na odobrenje, nepotpisani i nedatirani.²⁷⁶ Oba projekta predviđala su građevine sa prizemljem i spratom, te sa neorenesansnim fasadama (**Sl. XXVI.a**). Razlike se pojavljuju u organizaciji tlocrta – tip III ima osnovu u obliku razvučenog slova U, a tip IV gotovo kvadratičnu osnovu.

Od 1895.g. pojavljuju se isti tipovi objekata, ali sa neomaurskom dekoracijom na fasadama.²⁷⁷ Takav primjer je jedna nedatirana skica za uredsku zgradu u Travniku na kojoj je naznačeno da je urađena prema idejnoj skici Ćirila Ivekovića (**Sl. XXVI.b**).²⁷⁸

Ove dvije varijante fasada, neorenesansna i neomaurska, primijenjene su na različitim tipovima kotarskih zgrada u BiH.

Bitna promjena u organizaciji najnižih sudova nastupila je od 1.VII 1906.g. zbog naredbe Zemaljske vlade od 1.II 1906.g. o uspostavljanju samostalnih kotarskih sudova koji preuzimaju sve sudske poslove (i šerijatsko sudstvo) i gruntovne poslove koji su do tada bili u nadležnosti

²⁷¹ Plan für ein Zinshaus der Stadtgemeinde in Cazin (XI/1905). (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K. 30 i K. 56.)

²⁷² Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 570.

²⁷³ Isto, 463.

²⁷⁴ Isto, 570.

²⁷⁵ Isto, 570.

²⁷⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1890., br. 3431.

²⁷⁷ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 570.

²⁷⁸ Neubau des Konaks in Travnik. Nach Einem Skizze d. Arch. Iveković (nedatirano). (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K. 31.)

kotarskih ureda.²⁷⁹ Do 1906.g. u BiH osnovano je 45 gruntovnica, a nedostajale su samo još u Bileći, Gacku, Ljubinju, Trebinju i Foči.²⁸⁰

Navedeno razdvajanje kotarskih ureda i sudova u 1906.g. zahtijevalo je adaptacije i dogradnje postojećih kotarskih zgrada ili izgradnju novih sudskih zgrada. Od 1906.g. urađen je niz projekata dogradnji i adaptacija kotarskih zgrada na kojima su potpisani: Alois Erlach (Žepče, Bugojno, Gračanica, Glamoč, Gradačac, Bos. Gradiška, Ključ, Konjic, Kotor-Varoš, Livno, Ljubuški, Bos. Novi, Mrkonjić Grad, Visoko, Vlasenica, Zvornik, Županjac – sve 1906, Bihać – 1907, Nevesinje – 1908), Josef Čžerny (Tuzla – 1909), Josef Greger (Derventa – 1906), a Pařikov potpis na svim projektima može se smatrati revidentskim potpisom.²⁸¹

Pařik je od 1906.g. vjerovatno dosta vremena proveo i u obilascima ovakvih objekata, kao npr. u junu 1906.g. kada je bio u Stocu radi uvida u stanje kotarskih zgrada i izvještaja o potrebnoj adaptaciji.²⁸²

Međutim, prije svih ovih projekata koji su rađeni 1906.g., urađen je krajem 1905.g. prvi nacrt, povezan sa navedenim zakonskim promjenama.

41 – SUD U FOČI²⁸³

Početkom decembra 1905.g. Pařik je potpisao nacрте za projekt suda i zatvora u Foči. U prizemlju objekta smještene su prostorije za gruntovnicu, evidenciju, registraturu i šerijatskog sudiju, a na spratu su prostorije za ostale sudije i kancelarije (**Sl. 41.a, 41.b**).

Glavna fasada raščlanjena je plitkim bočnim rizalitima na koje su, kao i iznad ulaza, postavljeni plitki erkeri sa naglašenom atikom (**Sl. 41.c**). Prozori su oblikovani kao vertikalni pravougaonici bez okvira, a parapeti su malo uvućeni u odnosu na površine zidova koje su obrađene horizontalnom rustikom.

Ovi elementi oblikovanja poznati su sa prethodnih Pařikovih projekata (Garnizonski sud, kuća Zadika Fincija), a primijenjeni su sa malim izmjenama u detaljima i u kompoziciji. Pri tome, pošto se radi o nižem objektu, izostala je bilo kakva podjela profiliranim vijencima, te je zgrada ipak dobila drugačiji izgled od prethodnih sličnih primjera – nadvladava opšti dojam dinamičnog linearizma dubokih fuga preko plitko raščlanjenih, pokrenutih fasadnih površina.

Objekat je građen tokom 1909.g., a izgradnjom je rukovodio inženjer Domeniko Karković.²⁸⁴ U izvedbi je izostala sekundarna plastika koja je bila naznačena u projektu (kartuši na erkerima, vaze), a nije izveden ni visoki krovni vijenac.

1906

Pored već pomenutih brojnih poslova na adaptacijama i dogradnjama postojećih kotarskih zgrada, u toku 1906.g. Građevinsko odjeljenje je radilo na projektu za nove paviljone bolničkog kompleksa na Koševu u Sarajevu.

²⁷⁹ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 464.

²⁸⁰ Isto, 486.

²⁸¹ ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 20-26.

²⁸² ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 7034.

²⁸³ Karl Pařik, Gerichtsdebaude in Foča (XII/1905). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 21)

²⁸⁴ ABH, Personalni list Domenika Karkovića.

IZGRADNJA BOLNICA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1886-1906

Od početka austrougarske okupacije pa do 1906.g. izgrađene su u BiH sljedeće bolnice:

- 1886.g. – opšte bolnice u Tuzli (30-37 postelja), Prijedoru (13-18 postelja), Brčkom (16-20 postelja),
- 1887.g. – opšta bolnica u Mostaru (42-45 postelja),
- 1889.g. – opšta bolnica u Konjicu (14-20 postelja),
- 1892.g. – opšta bolnica i psihijatrijsko odjeljenje u Banjaluci (64-70 postelja),
- 1896.g. – opšta bolnica u Višegradu (11-17 postelja),
- 1898.g. – paviljon za zarazne bolesti u Mostaru,
- 1899.g. – opšta bolnica u Travniku (52-56 postelja),
- 1900.g. – opšta bolnica u Bijeljini (27-36 postelja), Prnjavoru (20 postelja), Bos. Novom (20 postelja), Derventi (32 postelje), Trebinju (u iznajmljenoj kući 12-20 postelja), Foči (u iznajmljenoj kući 6-11 postelja).²⁸⁵

Kotarske bolnice u Kotor-Varošu, Kladnju, Srebrenici, Cazinu, Livnu, Varešu, Gacku, Ključu i Goraždu izgrađene su prema tipskom projektu (2 bolesničke sobe sa 18 postelja za muškarce, 2 sobe sa po 6 postelja za žene, 1 ambulanta, 1 operaciona soba, 1 apoteka, 2 čekaonice, kuhinja, smočnica, magaza, kupatilo i klozeti, te u sporednoj zgradi – soba za izolaciju, praonica sa sušionicom, prostorija za dezinfekciju, mrtvačnica, a uz bolnicu zgrada za ekonomiju i stan za ljekara.²⁸⁶

Sačuvani su brojni nacrti za ove bolnice (Banjaluka, Bihać, Bijeljina, Brčko, Cazin, Gacko, Goražde, Gračnica, Kladanj, Ključ, Livno, Mostar, Bos. Novi, Travnik, Tuzla, Vareš), kao i za tipske bolnice.²⁸⁷ To su bili prizemni ili jednospratni objekti sa jednostavnom dispozicijom sadržaja, te sa skromnim arhitektonskim kvalitetima – najčešće sa naznakom neorenesansnih, a kasnije i secesijskih dekorativnih elemenata.

Opšta zemaljska bolnica u Sarajevu građena je u periodu 1892-1897 u paviljonskom sistemu na površini od 9 hektara, sa četiri odjeljenja (interno, hirurško-okulističko, dermatološko i ginekološko) i sa ukupno 325 postelja, te sa nizom pomoćnih objekata (Sl. XXVII).²⁸⁸ Projektantsko-graditeljske poslove izvršilo je Građevinsko odjeljenje na čelu sa Edmundom Stixom.

PSIHIJATRIJSKO ODJELJENJE ZEMALJSKE BOLNICE U SARAJEVU

U toku izgradnje bolničkog kompleksa na Koševu, stara vakufska bolnica preuređena je kao psihijatrijski zavod za privremeni smještaj bolesnika koji su, zatim, bili prebacivani u druge bolnice u Monarhiji, te je postajala potreba za se izgradi odgovarajuća bolnica u Sarajevu.²⁸⁹

Dr Johann Kellner i prim. Dr Bayer dobili su nalog 1905.g. da izrade projektni program i projekt za psihijatrijsko odjeljenje Zemaljske bolnice, te su u tu svrhu obavili studijsko putovanje i završili projektni program i prvu varijantu projekta koja je označena slovom “A”.²⁹⁰ S obzirom

²⁸⁵ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 84.

²⁸⁶ Isto, 86. Detaljnije o ovome u: Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina 1878-1901, Sarajevo 1903.

²⁸⁷ ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 35 i K. 36.

²⁸⁸ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 86-89. Detaljnije o ovome: Baubeschreibung des bosnisch-herzeg. Landesspitals in Sarajevo, Wien 1898.

²⁸⁹ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 90.

²⁹⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 4379.

na velike troškove koje je zahtijevalo izvođenje projekta “A”, građevinski nadsavjetnik Rada i dr Bayer reducirali su kapacitet na ukupno 100 kreveta u tri paviljona, te je ovaj projekt “B” dostavljen Zemaljskom savjetu za zdravstvo na uvid.²⁹¹ Uvažavajući primjedbe ovog savjeta Građevinsko odjeljenje izradilo je projekt “C” koji predstavlja kompromis između projekata “A” i “B”, a predviđao je ukupno 108 kreveta “u svijetlim i prozračnim prostorijama sa terasama i sa posebnim vrtovima za muškarce i žene”, te je ovaj projekt dostavljen ZMF-u na odobrenje.²⁹² Odobrenje ZMF-a odnosilo se na izgradnju zajedničkog paviljona za 20 muškaraca i 14 žena pod nadzorom, paviljona za 45 mirnijih muških bolesnika, paviljona za 29 mirnih ženskih bolesnika, paviljona za kriminalce – bolesnike, na proširenje zajedničke kuhinje i praonice, te na druge manje radove.²⁹³

U oktobru 1906.g. dostavljen je ZMF-u dinamički plan finansiranja, najavljen početak izgradnje u toku istog mjeseca i navedeno da je u toku projektovanje odjeljenja za duševno oboljele kriminalce.²⁹⁴ Ovaj zadnji projekt sa tehničkim opisom dostavljen je ZMF-u u maju 1907.g. na odobrenje²⁹⁵, a krajem juna 1907.g. Zemaljska vlada obavijestila je ZMF da su Karlo Paržik i Josef Greger posjetili psihijatrijsku bolnicu Mauer-Oehling kraj Beča radi boljeg upoznavanja sa problematikom izgradnje ovakvih objekata.²⁹⁶

Izgradnja je trajala u periodu 1907-1909, tj. svi objekti su predati na korištenje 27.II 1909.g.²⁹⁷ U izvještaju o završenoj izgradnji pohvaljeni su rukovodilac izgradnje Josef Greger i šef računovodstva Jaroslav Merinski, te su predloženi za nagradu.²⁹⁸

Iz navedenih podataka zaključuje se da je projektovanje psihijatrijskog paviljona Zemaljske bolnice u Sarajevu bilo rezultat timskog rada u kojem su učestvovali dr Bayer, ljekar, i inženjeri Kellner (projekt “A”), Rada (projekt “B”) i Paržik (projekt “C”) uz učešće Zemaljskog savjeta za zdravstvo. Prema tome, iako se na nacrtima nalazi samo Paržikov potpis, on je samo koprojektant za završnu varijantu “C” koja je proizašla iz prethodne dvije varijante, nakon primjedbi Zemaljskog savjeta za zdravstvo. Pošto je funkcionalna organizacija sadržaja bila primarni cilj timskog rada, Paržikov doprinos može se prvenstveno analizirati u arhitektonskom oblikovanju.

42 – PAVILJON I PSIHIJATRIJSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE BOLNICE U SARAJEVU²⁹⁹

Paviljon i projektovan je za smještaj i nadzor nad 34 bolesnika (20 muškaraca i 14 žena). Bolesničke sobe su u prizemnom dijelu objekta, a preko natkrivenih trijemova ostvarena je veza sa vrtom (Sl. 42. a, 42.b, 42.c). Na spratovima su smješteni prostori za osoblje.

Dugu horizontalu fasade prekidaju dva dijela objekta sa spratom (Sl. 42.d, 42.e). U asimetričnoj kompoziciji sa bočnim rizalitom i superponiranim plitkim erkerom, čija je atika naglašena, prepoznatljivi su elementi koji su već bili primijenjeni na kompoziciji fasade hotela u

²⁹¹ Isto.

²⁹² Isto.

²⁹³ ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 16639, š. 2.5.

²⁹⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 11766.

²⁹⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 6395.

²⁹⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 8296.

²⁹⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1909, br. 16639, š. 2.5.

²⁹⁸ ABH, ZMF-opšta građa, 1909, br. 16639, š. 2.5.

²⁹⁹ Karl Pařik, Irrenabteilung des Landesspitals. Wach-Pavillon I (II/1907). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 34.)

Foči. Detalji atike imaju istoricističke uzore, a pojavljuju se ponovo i profilisani vijenci na gornjem rubu postamenta, u visini prozorskih klupica i na krovnom vijencu.

Mada je na projektu za hotel u Foči Paržik eliminisao bilo kakve istorizirajuće detalje, sada im se ponovo vraća kao sredstvima za naglašavanje likovne kompozicije. Dakle, kao i na nekadašnjem projektu za vrtlarevu kuću na Ilidži (1892), ovi istoricistički detalji primijenjeni su van kanona strogog istoricizma.

43 - PAVILJON II PSIHIJATRIJSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE BOLNICE U SARAJEVU³⁰⁰

Paviljon II projektovan je za 45 bolesnika (mirnih i polumirnih muškaraca). U prizemlju i na spratu nalaze se četiri veće sobe sa po 10 ležajeva, jednokrevetne sobe za pet bolesnika, kupatilo, klozeti, ordinacija i drugi pomoćni prostori. Treći sprat zaprema polovinu osnove, a sadrži prostorije za osoblje i pomoćne prostore (**Sl. 43.a, 43.b**).

Kompozicija volumena je asimetrična, a viši volumen ima asimetrično postavljen bočni rizalit sa superponiranim plitkim rizalitom u ozi ulaza. Atika nad rizalitom je naglašena.

44 - PAVILJON III PSIHIJATRIJSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE BOLNICE U SARAJEVU³⁰¹

Paviljon III projektovan je za 29 bolesnika (mirnih i polumirnih žena). Dispozicija sadržaja slična je kao i za paviljon II, ali nešto sažeta (**Sl. 44.a, 44.b**). Sažimanje je prisutno i u kompoziciji koje je, ponovo, asimetrična. I ostali oblikovni elementi i elementi kompozicije analogni su sa onim na prethodno prikazanim paviljonima (**Sl. 44.c**). Atika rizalita rastvorena je biforom sa polukružnim nadvojima i kartušem u vrhu. Ugaone stupce atike akcentiraju vaze, a vrh je presječen horizontalnom profilacijom i naglašen dekorativnim kopljem. Prema vrtu, objekat se otvara drvenim ugaonim trijemom i verandom iznad njega.

45 - PAVILJON IV PSIHIJATRIJSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE BOLNICE U SARAJEVU³⁰²

Paviljon IV projektovan je za psihičko oboljele kriminalce. Riješen je simetrično – u jednom krilu prizemlja smješteni su muškarci, a u drugom žene (**Sl. 45.a, 45.b**). Na spratu su prostori za osoblje i pomoćni prostori.

Elementi oblikovanja su isti kao i na drugim paviljonima, ali u simetričnoj kompoziciji volumena (**Sl. 45.c**).

³⁰⁰ Karl Pařík, Irrenabteilung des Landesspitals. Pavillon II (nedatirano). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 34.)

³⁰¹ Karl Pařík, Irrenabteilung des Landesspitals. Pavillon III (II/1907). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 34.)

³⁰² Irrenabteilung des Landesspitals. Pavillon IV (III/1907). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 34.)

Organizovanje gruntovnice na području kotara Gacko počelo je od avgusta 1902.g., a Okružni ured iz Mostara dostavio je skice za zgradu u kojoj je trebalo da se smjeste gruntovnica, poreska služba i sud na površini od 292 m², sa predviđenim troškovima of 42.000 K.³⁰⁴ Građevinsko odjeljenje imalo je primjedbe na ovaj projekt i uradilo je novi “koji bi trebalo da zadovolji potrebe kotarskog suda, poreskog ureda i evidencije za mnoge godine”, ali sa troškovima izgradnje od 95.000 K, te je ovaj projekt dostavljen ZMF-u na odobrenje 7.V 1907.g. (Sl. 46.a, 46.b).³⁰⁵

Ovaj projekt nije bio odobren, te je u septembru 1907.g. urađena jedna skromnija varijanta (Sl. 46.c, 46.d), ali je odobrenje dobio tek najskromniji projekt iz marta 1908.g. (Sl. 46.e, 46.f, 46.g, 46.h) odlukom ZMF-a od 26.V 1908.g.³⁰⁶ Objekat je završen 1911.g., a tada su zatražena sredstva za izgradnju zatvora.³⁰⁷ Izvođači radova bili su Mijo Kukrika i Mitar Prco, koji su nakon završetka izgradnje podnijeli zahtjev za odštetu u visini od 15.000 K sa obrazloženjem da su radi aneksione krize morali prekinuti radove, a u međuvremenu je došlo do velikog skoka cijena.³⁰⁸

Sve tri varijante predviđale su samostalne zgrade suda i zatvora. Poređenje dimenzija tlocrta pokazuje da posljednja varijanta ima najmanju površinu. U prvoj varijanti osnova sudske zgrade imala je dimenzije 25,8x17 m, a u trećoj varijanti 24x15,5 m. Zatvorska zgrada imala je u prvoj varijanti dimenzije 27,6x15,2 m, a u trećoj varijanti 18,8x8,2 m.

Razlike se uočavaju i u tlocrtnim rješenjima. Sažeta dispozicija u posljednjoj varijanti uspješnije rješava oblik i prirodnu rasvjetu prostora za stranke. Sa jedne strane ovog prostora smješten je poreski ured, a sa druge strane gruntovnica. Iza centralno postavljenog stepeništa nalazi se evidencija i soba za šerijatskog sudiju, a na spratu za ostale sudije, sobe za rasprave, arhiv, protokol i ekspeditura.

Oblikovanje vanjskog izgleda objekta pretrpilo je najveću redukciju. U prvom projektu glavna fasada bile je raščlanjena centralnim rizalitom sa superponiranim plitkim erkerom, a na bočnoj fasadi bio je, također, plitki erker. Bila je predviđena horizontalna rustika na fasadi; parapeti su bili naglašeni; uglovi objekta akcentirani vazama; krovna površina bila je raščlanjena.

U drugoj varijanti tlocrt nije bio izmijenjen, ali su sva raščlanjivanja i dekoracije uklonjeni, osim novih “rustičnih” nadprozornika.

U konačnom rješenju, na nešto širim prozorima glavne fasade i na manjim prozorima bočne fasade ponovljen je isti detalj nadprozornika. Ovaj primjer ilustruje uticaje finansijskih ograničenja na redukciju oblikovanja pojedinih objekata u ovom periodu.

³⁰³ Nacrti su naslovljeni dvojako – jednom kao uredska zgrada (Amtsgebäude), drugi put kao sudska zgrada (Gerichtsgebäude), ali se iz analize tlocrta zaključuje da se radi o istoj namjeni, tj. o tri varijante projekta za sud. Karl Pařík, Amtsgebäude in Gacko (VIII/1906); Karl Pařík, Gerichtsgebäude in Gacko (IX/1907); Karl Pařík, Gerichtsgebäude in Gacko (III/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 21.)

³⁰⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1905., br. 4563.

³⁰⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 6245.

³⁰⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 10688, š. 8.3.

³⁰⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 10667, š. 8.3.

³⁰⁸ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 19783, š. 3.1.

Prvi projekt za uredsku i sudsku zgradu u Bos. Dubici uradio je arhitekt Rudolf Tönnies u avgustu 1906.g. (Sl. 47.a, 47.b). Objekat je bio predviđen za lokaciju uz blagu krivinu ulice, te je građevinska linija prilagođena toj krivini (Sl. 47.c).

Odmah se zapaža da način raščlanjivanja duge glavne fasade podsjeća na poznata Parikova rješenja (rizaliti sa superponiranim erkerima). Na projektima koje je radio izvan Građevinskog odjeljenja za privatne investitore, Tönnies nije nikada upotrijebio oblikovne elemente koji su primijenjeni na projektu za ovu uredsku i sudsku zgradu u Bos. Dubici, te je pretpostavka da je ovaj projekt, kao i neki drugi koje je radio za Građevinsko odjeljenje, nastao prema Parikovim zahtjevima.

Tönniesov projekt sa predračunom troškova od 170.000 K dostavljen je ZMF-u u avgustu 1907.g.³¹⁰

U junu 1908.g. Zemaljska vlada dostavila je nove nacрте ministarstvu uz obrazloženje da je osa objekta ostala ista, ali da se odustalo od tlocrtnog oblika sa tupim uglovima “jer se dobiju nepravilne prostorije koje se teško koriste“, te da će zgrada biti dvospratna sa mogućnošću dogradnje okomitih krila.³¹¹ U istom dopisu ističe se da je građevinski savjetnik Paržik išao nekoliko puta na lice mjesta i da se uvjerio da je postavka objekta najpovoljnija kako je predviđeno u ovom projektu, jer će se ispred zgrade ostvariti slobodan prostor do raskrsnice. Nije bilo bez značaja ni to da su troškovi izgradnje smanjeni na 121.400 K.³¹² Zatim, u dopisu je objašnjeno da će skice koje je uradilo Građevinsko odjeljenje biti date “jednom poduzetniku“, a da će izgradnju nadzirati tehnička služba Okružnog ureda u Banjaluci.³¹³ Opis oblika osnove odgovara skici koju je potpisao samo Karlo Paržik (Sl. 47.d, 47.e).

Detaljni nacrti izrađeni su u Banjaluci u avgustu 1908.g., a potpisao ih je inženjer Blažeković i ovjerio Miloš Komadina (Sl. 47.f).

Prema ovoj dokumentaciji zaključuje se da je Paržik imao udjela u konačnom rješenju tlocrta, ali je moguće da je detalje fasada razradio inženjer Blažeković, jer je u Paržikovom opusu nepoznat sličan primjer, kako po izboru scesijskih detalja, tako i po načinu njihove primjene na fasadi (Sl. 47.g, 47.h). Danas je ova zgrada bez ikakvih prvobitnih dekorativnih detalja (Sl. 47.i).

PROJEKT ARHITEKTE RUDOLFA TÖNNIESA ZA UREDSKU ZGRADU U ČAJNIČU³¹⁴

Potrebno je skrenuti pažnju na još jedan Tönniesov projekt, rađen u septembru 1906.g. za uredsku zgradu u Čajniču (Sl. XXVIII.a, XXVIII.b). Asimetrična kompozicija fasada, ekscentrično postavljen rizalit, plitki erkeri – poznati elementi iz Paržikovih radova, ponovo ukazuje na Tönniesovo priklanjanje Parikovom projektantskom pristupu u kompoziciji i izboru detalja.

³⁰⁹ I na ovim nacrtima nalazi se naziv uredska zgrada (Amtsgebäude), mada su bili predviđeni i prostori za sud. Rudolf Tönnies, Amtsgebäude in Bos. Dubica (VIII/1906); Karl Pařík, Amtsgebäude in Bos. Dubica (XII/1907); J. Blažeković, Amtsgebäude in Bos. Dubica (VIII/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 20.)

³¹⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 10441.

³¹¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 7765, š. 3.1.

³¹² Isto.

³¹³ Isto.

³¹⁴ Rudolf Tönnies, Amtsgebäude Čajnica (IX/1906). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 30.)

48 – DJEVOJAČKA ŠKOLA U ZENICI³¹⁵

U martu 1906.g. Paržik je potpisao nacrt osnova za djevojačku školu u Zenici. Nacrti fasada nisu pronađeni. Analiza osnove pokazuje da je riječ o neobičnoj kompoziciji fasada. Osnovni oblik tlocrta je bio u obliku slova L sa bočno izbačenim stepeništem i sanitarijama. U prizemlju su dvije učionice, kancelarija i soba za sastanke, te mali stan sa posebnim ulazom. Na spratu su još dvije učionice i sala za ručni rad (Sl. 48).

Duža fasada ima bočni rizalit sa prozorom samo na spratu, a u nastavku se niže osam prozora u pravilnim razmacima. Na okomitom krilu uočava se pet prozora u prizemlju, a sedam na spratu. Nedostatak nacrtu fasada onemogućava precizniju analizu ove izrazito asimetrične i aritmične kompozicije.

49 – TIPOVI SEOSKIH ŠKOLA - BRVNARA³¹⁶

Prvi tipski projekti za seoske škole rađeni su 1886.g. (četiri tipa)³¹⁷, a novi tipski projekti urađeni su 1894.g.³¹⁸ Ovi tipski projekti bili su namijenjeni izgradnji jednorazrednih osnovnih škola, tj. onih u kojem se nastava odvijala za sva godišta u jednoj učionici.³¹⁹

Dva tipska projekta, koja je Paržik potpisao u maju 1906.g., predviđala su da se kao materijal za izgradnju upotrijebe drvene oblice, vjerovatno, radi smanjenja troškova za izgradnju. Svaka škola ima po jednu učionicu i dvosoban stan za učitelja – u jednom projektu svi sadržaji su u prizemlju, a u drugom je stan na spratu (Sl. 49.a, 49.b).

Osim škole, ovakvi projekti su obuhvatali i rješenje cijele školske parcele sa dvorištem, oglednim vrtom i pomoćnim objektima. Iako nisu bile atraktivno riješene, niti su imale elemenata autohtone seoske arhitekture, moguće je da su se ovakve zgrade uklapale u seoski ambijent zbog odabranog građevinskog materijala.

50 – DOGRADNJA RIMOKATOLIČKOG SAMOSTANA U TUZLI³²⁰

Ova građevina više ne postoji. Projektovana dogradnja sadržavala je po dvije učionice na svakoj etaži. Pošto nije priložen nacrt prvobitnog izgleda objekta, ne može se dati sud o uspješnosti ove dogradnje u pogledu kompozicije volumena. Međutim, iz priloženog nacrtu dijela fasade postojeće zgrade vidi se da je imala skromne naznake neorenesanse u zoni prvog sprata (Sl. 50).

Dograđena fasada kontrastira postojećoj zbog obrade zidne plohe horizontalnom rustikom, zbog gušćih prozorskih osovina i zbog naglašene atike u krovu. U izboru oblikovnih elemenata prepoznaje se tadašnji Paržikov manir – koji je i Tönnies znao primijeniti kada je projektovao za Građevinsko odjeljenje.

³¹⁵ Karl Pařík, Mädchenschule Zenica (III/1906). (ABH, ZVS-zbirka nacrtu, K. 71.)

³¹⁶ Karl Pařík, Dorfschulhaustype aus Blockwänden (V/1906). (ABH, ZVS-zbirka nacrtu, K. 72.)

³¹⁷ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 576.

³¹⁸ Isto, 150.

³¹⁹ Isto, 150.

³²⁰ Karl Pařík, Projekt für den Zubau des rom. Kath. Klosters zur "Rosenkranzkonigin" in D. Tuzla (IV/1906). (ABH, ZVS-zbirka nacrtu, K. 63.)

Pored nastavka rada na projektima koji su započeti u toku 1906.g. (paviljoni Zemaljske bolnice, sud u Gacku), Paržik je u ovoj godini radio na novim projektima koji ponovo odražavaju njegove dileme u vrijeme uzmicanja istoricizma.

51 – VIŠA REALKA U SARAJEVU³²¹

Prva državna realka počela je sa radom 1895/96 u Banjaluci.³²² Državna niža realka u Sarajevu otvorena je 1905/06 i bila je smještena u prostorijama Tehničke srednje škole koja je te godine ukinuta.³²³

U martu 1907.g. urađeni su tlocrti za zgradu više realke u Sarajevu (**Sl. 51. a, 51.b, 51.c, 51.d, 51.e**), a u novembru i decembru iste godine vođena je prepiska između Zemaljske vlade i ZMF-a u vezi finansiranja izgradnje i pitanjem opravdanosti otvaranja još jedne realke s obzirom na postojeću u Banjaluci.³²⁴ Ipak, odlukom od 16.X 1908.g. odobrena je izgradnja i određen rok završetka do kraja avgusta 1909.g.³²⁵ Ali, tek u decembru 1909.g. odobren je kredit u iznosu od 445.000 K.³²⁶ Izgradnja Više realke završena je krajem septembra 1910.g.³²⁷ Izgradnjom je rukovodio inženjer Karl Kneschaurek, te je bilo predloženo³²⁸ da se nagradi zbog ostvarenih ušteda i uspješnog rukovođenja.

Na ovom projektu sa Paržikom je sarađivao Rudolf Tönnies.³²⁹ Za rješenje “rasporeda prostora” Tönnies je bio nagrađen.³³⁰ U poređenju sa do tada projektovanim srednjoškolskim objektima u BiH, tlocrtno rješenje ove škole je razuđenije.

Ako je Tönnies iamo odlučujuću ulogu u dispoziciji osnove, Paržikov uticaj se vidi na oblikivanju vanjštine zgrade (**Sl. 51.f**). U primarnom i sekundarnom raščlanjenju fasada, obradi njihove površine i mjestimičnoj aplikaciji istoricističke dekoracije prepoznaje se tadašnji Paržikov projektantski pristup. Ritam prozorskih osovina je neujednačen, kao i dimenzije prozora. Linearna, geometrijska struktura dominira kompozicijom skice fasade, ali ipak nisu izostavljeni dekorativni akcenti na nekim parapetima, plastika između prozora drugog sprata, kartuš nad ulazom i na atici (**Sl. 51.g**) većina ovih detalja uklonjena je prilikom adaptacije ulazne fasade (**Sl. 51.h, 51.i**).

Poređenje fasada ove škole sa fasadama Više gimnazije i Srpskopравoslavne škole u Sarajevu pokazuje jasno distance spram istoricizma, ali ne i radikalne rezove, te se ovakav Paržikov pristup može definisati kao pokušaj ostvarivanja kontinuiteta u razvoju arhitektonskih formi nakon istoricizma. Traganje za novim izrazom je evidentno, ali sa osloncem na prethodnu fazu razvoja arhitekture, bez apriorne težnje ka “originalnom” koju je nametnula secesija kao jedan od primarnih elemenata valorizacije umjetničke kreativnosti.

³²¹ Karl Pařík, Oberrealschule – Sarajevo, situacija, osnove, presjek (III/1907), fasada (VI/1909). (AZPRGS; ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 66.)

³²² Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 189.

³²³ Isto, 191.

³²⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 14568.

³²⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 899, š.5.

³²⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 15115, š.5.

³²⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 9303.

³²⁸ Isto.

³²⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š. 8.3.

³³⁰ N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu*, 82.

Briga oko zaštite kulturnog blaga BiH u austrougarskom periodu započela je privatnom inicijativom dr Julija Makaneca³³², tj. štampanjem poziva za osnivanje muzejskog društva, objavljenom u “Bosnische Postu” 20.IX 1884., a dozvolom iz Beča Zemaljski muzej proglašen je državnom ustanovom i otvoren 1.II 1888.g.³³³ Kállay se lično angažovao oko osnivanja muzeja, iako je smatrao da je ideja bila preuranjena, ali kad je već bila pokrenuta, želio je da je ima pod svojom kontrolom.³³⁴ Nakon konsultacije sa Isom Kršnjavijem, već početkom 1886.g. po Kállayevom nalogu došao je u Sarajevo Ćiro Truhelka kao prvi kustos muzeja u osnivanju.³³⁵

Muzejske zbirke našle su svoj prvi smještaj od 1.II 1888.g. u zgradi Penzionog fonda pored Katedrale, a kako su se i dalje povećavale, početkom 1895.g. iznajmljene su u Salomovoj kući u Štrosmajerovoj ulici prostorije za preistorijsku zbirku.³³⁶ Već tada se razmišljalo o izgradnji posebne muzejske zgrade, te je na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.g. bio izložen i projekt za takvu zgradu.³³⁷ Iz opisa eksponata zaključuje se da je bilo izloženo 11 nacrti, te da je muzejska zgrada trebala biti višespratna i oblikovana u neorenesansi. Ime projektanta nije navedeno u katalogu izložbe, a ovi nacrti nisu pronađeni, ali je moguće da je to bio Pařikov projekt za zanatsku školu sa umjetničkim ateljeima (1894, sl. 15.a-g) u kojoj su bile predviđene i prostorije za muzej.

U svom napisu o Zemaljskom muzeju, objavljenom u “Allgemeine Bauzeitung” 1918.g. Paržik tvrdi da je po Kállayevom nalogu, dakle do 1903.g., izradio dvije varijante muzeja kao paviljonskog kompleksa, ali da do realizacije nije došlo iako su projekti bili povoljno ocijenjeni.³³⁸

³³¹ Karl Pařik, Landesmuseum in Sarajevo (III, VII 1907; IV-VIII 1910). (Arhiv Zemaljskog muzeja; AZPRGS.)

³³² Dr Julije Makanec (Zagreb, 1853 – Džida, 31.VII 1891), ljekar koji je došao u Sarajevo iz Zagreba 1879.g. i stupio u službu gradskog fizikata kao prvi općinski i policijski ljekar. Osnovao je prvu privatnu štampariju u Sarajevu. (H. Kreševljaković, Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave 1878-1918, 13, 47, 118.)

³³³ Dr M. Mandić, *Historijat Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije u Sarajevu*, Spomenica u proslavu 50-godišnjeg opstanka Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije u Sarajevu 1888-1938, Sarajevo 1938, 9, 10.

³³⁴ Ć. Truhelka, *Uspomene jednog pionira*, Zagreb 1942, 27, 28.

³³⁵ Isto, 26-28.

³³⁶ H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave 1878-1918*, 47, 48.

³³⁷ “Projekt zemaljskog muzeja u Sarajevu. Tlocrti br. 53 (1-4) odgovaraju zadanom programu; položaj pojedinih prostorija jasan je i pregledan, tlocrt je prema odabranom stilu italijanske renesanse izrađen i odgovara raspoložaju – br. 53 (5). Uz bogato predvorje dolazi pokriven dvor sa arkadama, svećane stepenice i stepenice za komunikaciju. U svakom spratu može se neposredno dolaziti iz jedne dvorane u drugu, a dvorane na čoškovima namijenjene su za radionice činovnicima muzeja. Sve sobe za radnje i spremanje neizloženih predmeta nalaze se u podzemlju. Fasada – br. 53 (10 i 11), nacrtana olovkom, izrađena je uz neke promjene po motivima Farnezove palače.” (Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti godine 1896, 235.)

³³⁸ “...Ministar finansija von Kállay dao mi je zadatak da izradim projekt muzeja i prema njegovoj zamisli to je trebalo da bude građevina u stilu visoke renesanse, a kao program izgradnje služili su nacrti na slici I i na tablama br. 21 i 22. Prema ovom programu trebalo je izgraditi: 1) po jedan paviljon za (a) preistorijsko odjeljenje, (b) antičko, (c) prirodnjačko (zbirke kičmenjaka i beskičmenjaka, geološka i botanička zbirka) i (d) etnografsko odjeljenje. U svakom paviljonu trebalo je predvidjeti neophodne radne prostorije i depoe. Također, trebalo je voditi računa o veličini postojećih zbirki i o proširenju u roku od narednih 30 godina. U preistorijskom paviljonu trebalo je predvidjeti veliku salu za preistorijsku barku dugu 10 m. Također, trebalo je predvidjeti vrlo veliki lapidarium, kancelarije za upravu i biblioteku; 2) botanički vrt.

U projektu I (tabla br. 21) zadatak je riješen na sljedeći način: pored paviljona koji su predviđeni programom, trebalo je predvidjeti ulazni foaje i poseban paviljon za upravu u kojem se, osim kancelarije za direktora i biblioteke, planirao stan za upravnika i sala za predavanja. Paviljoni ostvaruju jedinstvenu simetričnu kompoziciju. Međusobno

Ova Paržikova tvrdnja je u kontradikciji sa onim što Ćiro Truhelka piše u svojim memoarima, navodeći da je 1906.g. učestvovao na sastanku koji je organizovao dr L. Thalloczy, referent za prosvjetne ustanove, a kojem su prisustvovali i Kosta Hörman, predstojnik Administrativnog odsjeka, i Fridrich Passini, predstojnik Građevinskog odsjeka, te je na tom sastanku odbijen “jedan raniji, prerađeni projekt monumentalne građevine za muzej” i ostalo se pri tome da se muzej izgradi u paviljonskom sistemu.³³⁹

Treba zapaziti da Ćiro Truhelka, pišući o zgradi muzeja, nijednom ne pominje projektanta Karla Paržika sa kojim je neposredno sarađivao, kao i drugi kustosi, na projektu za muzej – stoga se može posumnati u objektivnost njegove tvrdnje u vezi vremena donošenja odluke o tipu građevine za muzej.

Na drugom mjestu, opet, nailazi se na podatak da je 1905.g. pokrenuta ideja o gradnji muzeja po sistemu paviljona.³⁴⁰ No, bez obzira kada i ko je odlučio o paviljonskoj izgradnji muzeja, Paržikovi nacrti sa datumom iz marta 1907.g. dostavljeni su 25.IV 1907.g. ZMF-u na uvid.³⁴¹ Iz prpratnog dopisa saznaje se da su bile dostavljene dvije varijante projekta za muzej, prva sa orijentacijom glavne fasade prema sjeveru, a druga prema istoku. Ovu varijantu sa glavnom fasadom prema istoku Paržik je smatrao povoljnijom u pogledu izolacije od uličnog saobraćaja.³⁴² U dopisu Zemaljske vlade preporučena je, ipak, varijanta sa glavnom fasadom prema sjeveru, kako zbog povoljnijeg sagledavanja glavne fasade, tako i zbog toga što bi varijanta sa fasadom prema istoku zahtijevala otkup još jedne parcele.³⁴³ Također, istaknuto je da

su povezani terasama, te spojeni sa botaničkim vrtom preko unutarnje terase. Kroz glavni ulaz, preko foajea, stiže se u dva paviljona i to s jedne strane u preistorijski, a s druge strane u antički. Osim toga, kroz ulazni hol dolazi se do unutrašnje terase i preko nje do ostalih paviljona, kao i u botanički vrt.

S obzirom na to da znamo iz iskustva da svaki muzej zahtijeva nakon izvjesnog vremena proširenje, koje je često vrlo komplikovano kod zatvorenog sklopa zgrada, za takvo proširenje smo se pobrinuli, kako je predviđeno alternativnim projektom II (tabla br. 22), i to tako da se pojedinačni paviljoni povežu terasama koje su zatvorene arkadama. Zatim proširenje će biti moguće polukružnom dogradnjom duž srednje osovine prirodnjačkog paviljona.

Botanički vrt je u odnosu na unutarnje terase niži za dva metra, tako da je omogućen lijep pregled cijelog parka.

Oba ova alternativna projekta svidjela su se ministru i mjerodavnim faktorima, međutim, nisu mogli doći do izvedbe zbog visokih troškova. Ministar je odgodio izgradnju muzeja za kasnije, međutim, do njegove smrti nije došlo do toga...” (Karl Pařik, *Das Landesmuseum in Sarajevo*, Allgemeine Bauzeitung, Wien, X/1918, 40.)

³³⁹ Ć. Truhelka, nav. djelo, 105-106.

³⁴⁰ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 604.

³⁴¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 5337.

³⁴² “Projektant je išao za tim, kako se može vidjeti iz situacije I iz parterskih nacrtu prvog projekta, da stvori pred novim muzejom monumentalnu osnovu, koju ne bi doticao promet glavne ulice, a da se prema muzeju, na istočnoj strani podigne druga monumentalna zgrada mjesto onog starog, napuštenog groblja. Novi muzej dobio bi po tom projektu neprocjenjivu korist odvojenosti od prometa glavne ulice, a ta bi odvojenost odgovarala njegovoj svrsi...” (Karl Pařik, *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1914, 35.)

³⁴³ “...Zemaljska vlada dostavlja generalni projekt za izgradnju bosanskohercegovačkog zemaljskog muzeja sa malim prekoračenjem roka, jer je bilo potrebno određeno vrijeme za okončanje pitanja finansiranja. Kako je poznato, dugo smo se bavili obezbjeđenjem odgovarajućeg zemljišta. To smo konačno riješili i u tu svrhu smo dobili parcelu iz zemaljskog arara koja se nalazi između Stanićne ulice, Kállayevog keja i potoka Sušice, što se vidi u priloženoj situacionoj skici pod katastarskim brojem 101, 102, 109, 209, 247 u ukupnoj površini od 26.919 m².

Kako se vidi iz priloženog zapisnika od 5.XII 1905.g. sa sastanka kojem je prisustvovao predstojnik Thalloczy, kao i iz zapisnika od 16.VII 1906.g., ovaj plac u potpunosti odgovara za planiranu namjenu. Nema većeg značaja to što nije u centru grada jer se proširenje grada svakako predviđa u pravcu vojnog logora i željezničke stanice. Zadnjih dana, u finansijskom odboru opštine pojavili su se glasovi da bi bilo potrebno da se muzej gradi u centru grada, međutim, to nije opravdano, jer se nigdje u svijetu muzeji ne nalaze baš u centru, pošto je on rezervisan za trgovinu. S druge strane, ovdje u Sarajevu zemljište u centru grada je toliko skupo da to uopšte ne dolazi u obzir...

je prijekt rađen tako da se predvide i neophodna buduća proširenja, ali da do tog proširenja neće doći u narednih nekoliko decenija.

Zanimljivo je da Paržik ovo obrazloženje izgradnje u dvije faze, ustvari, nije prihvatao, odnosno da je smatrao da prva, izgrađena faza predstavlja samo “arhitektonski skelet jedne onemogućene arhitektonske ideje, ...te se s toga stanovišta projekt treba prosuđivati.”³⁴⁴

U odgovoru ZMF-a na dopis Zemaljske vlade data je saglasnost za lokaciju muzeja i postavku glavne fasade prema Staničnoj ulici, ali je upozoreno da je projekt preobiman i da arhitekt, u saradnji sa kustosima, treba da reducira površine izložbenih prostora i dekorativne elemente na fasadama da bi se troškovi smanjili.³⁴⁵

Zemaljska vlada obratila se profesoru Georgu Niemannu sa Akademije likovnih umjetnosti u Beču i dvorskom savjetniku Josefu Hampelu iz Budimpešte za stručno mišljenje o projektu muzeja u Sarajevu. Profesor Niemann dao je vrlo povoljno mišljenje o projektu u oktobru 1907.g., a pošto je Građevinsko odjeljenje, u međuvremenu, uradilo reducirani predračun

U prilogu vam dostavljamo generalni projekt, izrađen na osnovu temeljitih studija, a u posebnoj mapi je tehnički izvještaj sa aproksimativnim predračunom troškova, izrađen na osnovu podataka koje su nam dostavili rukovodioci pojedinih odjeljenja muzeja.

Kako se vidi, u projektu je primijenjen paviljonski sistem i to u dvije alternative. Alternativa I, koju preferiramo i koju preporučujemo, ima glavnu frontu prema Staničnoj ulici, što će ostvariti vrlo upečatljivu i cjelovitu sliku i bolja je nego kod alternative II koja je orijentisana prema istoku, a za koju bi trebalo otkupiti još jednu parcelu, što bi poskupilo projekt za oko 170.000 K.

Tehnička strana projekta je u izvještaju dovoljno objašnjena, zato želimo ovdje skrenuti pažnju na još nekoliko tačaka: troškovi za varijantu i iznose oko 1.630.000 K, ali u daljoj razradi mogla bi ta suma biti još smanjena.

Za sadašnje zbirke muzeja, uključujući i one zbirke koje su zbog nedostatka prostora u depoima, projekt I je dovoljan i može zadovoljiti u sljedećih 20-30 godina, tako da arkade koje su predviđene između četiri paviljona neće biti potrebne, vjerovatno, još nekoliko decenija. Apsolutno je velika prednost projekta da postoji mogućnost proširenja. Iz iskustva kod izgradnje muzeja u zadnjih 50 godina, u raznim manjim i većim gradovima, pokazalo se, već nakon relativno kratkog vremena, da su bili premaleni, a s obzirom na to da prvobitni projekti nizu predviđali proširenje, dolazilo je do velikih šteta i rušenja ugleda cijelog projekta. U tom smislu, želimo da navedemo primjer British Museuma u Londonu kao iznimku koja ja za pohvalu, jer je izveden u kolosalnim dimenzijama i pruža mogućnost proširenja u budućnosti.

Naredna prednost našeg projekta I je ta da između četiri paviljona i oko njih postoje velike površine za botanički vrt, koji je, također, važan za sve škole u Sarajevu i za nastavu botanike.

Što se tiče vremena potrebnog za izgradnju ovog objekta, mislimo da projekt treba podijeliti na dva perioda izgradnje. U prvom periodu izgradili bi se prostori za prihvrat preistorijske i rimske arheološke zbirke, kao i etnografski paviljon, a u drugom periodu prirodnjački i upravni paviljon...” (ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br 5337.)

³⁴⁴ Karl Pařík, *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1914, 35.

³⁴⁵ “...Smatramo da paviljonski sistem odgovara, međutim, projekt je u cjelini preobiman sa puno pompeznih detalja, te u ovom obliku nema izgleda da se može realizovati i treba ga svesti na odgovarajuću mjeru. Cilj projektovanog muzeja je da, s jedne strane, obuhvati već postojeće eksponate, kao i one koji su zbog nedostatka prostora pohranjeni u spremištu, te da, s druge strane, predvidi i rezerve za budućnost. Ovo sve arhitekt treba da planira uz saglasnost kustosa muzeja. Izgleda da arhitekt nije harmonično sarađivao sa kustosima, jer smatram da su izložbeni prostori veliki i da, općenito, cjelokupan projekt u svojim dimenzijama ne odgovara našim uslovima.

Prema tome, vraćam projekt sa priložima sa zahtjevom da kustosi muzeja, pridržavajući se strogo gornjeg stanovišta, izrade precizan i detaljan prijedlog. Što se tiče finansiranja projekta, odluka se može donijeti tek tada kada vidimo koji paviljoni su neophodni i u kojem obimu. Upozoravamo da svako suvišno kićenje, kao npr. različite skulpture na fasadi, treba da izostane.

Nije nam jasno kako ste mogli navesti da će za unutarnje uređenje biti potrebni neznatni troškovi. Naprotiv! Prije nego što se mogu izjasniti o ukupnim troškovima izgradnje potrebno je da imam potpuno jasnu sliku o unutrašnjem uređenju i neophodnim troškovima. Prema tome, potrebno je da kustosi i rukovodilac muzeja tačno razjasne projekt sa stručnog stanovišta i da zajedno sa arhitektom, zadržavajući paviljonski sistem, smanje izložbene površine i daju tačne podatke o troškovima unutarnjeg uređenja.” (ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 5337.)

troškova, Niemann je imao uvid u predložena smanjenja i smatrao je da nisu opravdana kod ovakvog projekta.³⁴⁶

Stučno mišljenje prof. Hampela nije pronađeno uz dokument kojim zemaljska vlada zahvaljuje na datoj stručnoj ocjeni.³⁴⁷

Situacioni plan iz marta 1907.g. (Sl. 52.a), pokazuje projektnu varijantu i u cjelosti, tj. sa planiranim budućim dogradnjama trijemova koji povezuju paviljone. Iz osnove prizemlja sa istim datumom (III/1907), za prvu fazu izgradnje (Sl. 52.b), i za drugu fazu izgradnje varijante I (Sl. 52.c), sagledava se da se na terasama između paviljona predviđaju u drugoj fazi izgradnje trijemovi i novi izložbeni prostori, a na južnoj strani polukružna dogradnja prirodničkog paviljona.

Ako se ove osnove uporede sa definitivnim rješenjem (Sl. 52.d), uočavaju se razlike u dispoziciji prostora unutar etnografskog i upravnog paviljona, u konstruktivnom sistemu, u obliku i veličini izložbenih dvorana preistorijskog i antičkog paviljona, kao i u veličini i konstruktivnom rješenju ulaznog hola. Neke od ovih izmjena nastale su u skladu sa zahtjevima za racionalizaciju, a druge se mogu obrazložiti daljim projektantskim razrađivanjem idejnog projekta.

Zanimljive razlike zapažaju se i kod usporedbe fasada idejnog projekta (Sl. 52.e, 52.f) i fasada izvedbenog projekta (Sl. 52.j, 52.k, 52.l, 52.m, 52.n). Na idejnom nacrtu (III/1907) fasade paviljona su riješene u tada aktuelnom Pařikovom maniru (horizontalna rustika zidnog platna, neujednačene dimenzije prozora, isključivo pravougaoni oblici otvora, plitko raščlanjenje fasada rizalitima, mjestimični plastični detalji – skulpture u nišama, vaze na krovnom vijencu, itd.). Smirenom izgledu doprinosi horizontala veznih traktova između paviljona. Ujednačen ritam stubova i velikih pravougaonih zastakljenih površina, uokviren glatkim postamentom i visokim vijencem, bazira se na istorijskom obrascu ritma i kompozicije trijema, ali je ta ideja ovdje prenesena na ostakljenu fasadu izložbenih prostora.

U toku 1908.g. počela je izrada izvedbenih nacрта nakon odobrenja projekta.³⁴⁸ U to vrijeme nastalo je novo rješenje, prikazano na perspektivnoj skici muzejskog kompleksa (Sl. 52.h). Ova skica pokazuje drugačije rješenje fasada u odnosu na idejni projekt, ali usporedba sa

³⁴⁶ “Kao odgovor na nalog predstojnika Ludwiga von Thalloczya iz Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade u Sarajevu da dam svoje stručno mišljenje o projektu muzeja, ja sam prilikom mog boravka od tri dana na licu mjesta podrobno pregledao građevinski projekt, građevinsku parcelu i jedan dio tamošnjih zbirki.

Prvo moram izraziti svoje uvjerenje da ideju da se zbirke ne smjeste u višespratnoj palači, nego da se u tu svrhu izgradi grupa paviljona koji su spojeni veznim objektima, smatram kao vrlo sretno rješenje. Također, smatram da je odabrano mjesto vrlo povoljno. Bez ulaženje u raspored pojedinih paviljona, njihovu veličinu i tlocrte, jer to treba riješiti u dogovoru sa kustosima pojedinih odjeljenja, želim da istaknem činjenicu da će se zbog slobodnog položaja svih pet glavnih zgrada i zbog rasporeda trijemova koji ih međusobno povezuju udovoljiti glavnom zahtjevu svakog muzeja da se omogući neometan pristup i dobro osvjetljenje svih prostorija, te neometane i jednostavne komunikacije kroz cijeli kompleks, o čemu se ovdje strogo vodilo računa.

Ova prednost će tek doći do izražaja nakon završetka cjelokupnog projekta. Također, moram priznati da sam impresioniran jednostavnošću i dostojanstvenošću arhitektonskog rješenja. U ovom pogledu je, bez sumnje, zbog svoje monumentalnosti, prvi projekt bolji nego drugi. Naročito je u prvom projektu glavna fasada za pohvalu (sa dva velika građevinska korpusa između kojih je smješten ulazni paviljon)... Drugi predračun troškova koji je dalo Građevinsko odjeljenje pokazuje uštedu od 300.000 K u poređenju sa prethodnim. Međutim, ako se uzme u obzir da se time smanjuje izgrađena površina za cca 400 m², onda je stvarna ušteda samo 120.000 K. Prema tome, mišljenja sam da ova ušteda utiče na smanjenje arhitektonske vrijednosti, što je posebno važno kod jedne zgrade koja će imati znatan uticaj na buduću arhitektonski razvoj grada, te takve uštede ne treba uzeti u obzir kada se radi o tako značajnim građevinama. Oktobra 1907, G. Niemann.” (ABH, ZMF-opšta grada, 1907., br. 14415.)

³⁴⁷ ABH, ZMF-opšta grada, 1907., br. 15912.

³⁴⁸ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908, Zagreb 1909, 287.

izvedenim stanjem pokazuje brojne razlike u raščlanjenju fasada, pojedinim dimenzijama, oblicima otvora i njihovom rasporedu. Dakle, razrada projekta sa izmjenama trajala je i nakon 1908.g., odnosno paralelno za izgradnjom objekta.

Pripremni radovi za izvođenje počeli su 14.IX 1908.g.³⁴⁹, a sama izgradnja u julu 1909.g.³⁵⁰ U toku 1909.g. preistorijski paviljon bio je izgrađen do postamenta, a za druge paviljone gradili su se temelji.³⁵¹

U martu 1910.g. Zemaljska vlada obavijestila je ZMF da Paržik ide na službeni put (16-18 dana) radi upoznavanja sa uređenjem muzeja u Beču i Budimpešti.³⁵² Svi izvedbeni nacrti za građevinu završeni su do proljeća 1910.g., tj. nose datum iz aprila 1910.g. kada su kopirani.³⁵³ Ovi nacrti su identični izvedenom objektu, osim što je došlo do redukcije skulptura na svim fasadama.

Prostorna kompozicija paviljona (**Sl. 52. i**), ostvarena je simetričnim rasporedom dva duža volumena na sjevernoj i južnoj strani pravougaone parcele i dva manja na istočnoj i zapadnoj strani. Svi paviljoni imaju suteran, prizemlje i sprat. Izložbeni i radni prostori su logično razdvojeni, komunikacije su jasne i pregledne, a najreprezentativnije su riješene izložbene dvorane sa bogatim bočnim i zenitalnim prirodnim osvjetljenjem (**Sl. 52.o**).

Kretanje posjetioca kroz muzejski kompleks jeste dinamična komponenta, bitna za uspješnost ove vrste objekta. U Paržikovom projektu ono je raznoliko i obogaćeno zanimljivim vizurama sa različitih nivoa unutar i izvan objekta, oplemenjeno ljepotom botaničkog vrta, te ovaj razmjerno mali muzej u odnosu na svjetske muzeje pruža ugodan i jedinstven doživljaj.

U odnosu na idejni projekt, Paržik se u konačnom rješenju fasada radikalnije priklonio historicističkom prosedeu, te su elementi visoke renesanse dobili dominantnu ulogu. Još jednom je dobio priliku da ukaže na svoje superiorno poznavanje svih elemenata ovog stila i na mogućnost njegove primjene u nestandardnim kombinacijama u kompoziciji fasade, npr. sa gustim nizom pravougaonih prozora u gornjoj zoni. Također, odnos puno-prazno u različitim, neuobičajenim omjerima predstavlja na Paržikovim historicističkim projektima, pa tako i na ovom, bitno kreativno sredstvo u kompoziciji fasada.

Potrebno je, ponovo, podsjetiti na Theophila Hansena i njegov projekt za dvorske muzeje (1866, **sl. XIV**). Hansenov projekt je, također, predviđao paviljonski sistem povezan dugim, uskim dvoranama i trijemovima. Zatim, u presjeku se zapažaju zenitalno osvijetljene dvorane, kao i denivelacija terena uz objekat. Naravno, Paržik je ove osnovne ideje razradio u skladu sa projektnim programom i lokacijom Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a u arhitektonskom oblikovanju dao svoju kreaciju baziranu na istorijskim predlošcima.

Do kraja 1910.g. planiralo se pokrivanje objekta, a Paržik i kustosi su dobili zadatak da rade na projektu unutarnjeg uređenja i u tu svrhu su obišli nekoliko evropskih muzeja radi informisanja o savremenoj muzejskoj opremi za izlaganje zbirki.³⁵⁴

³⁴⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 5276, š.9.f.

³⁵⁰ Karl Pařík, *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1914, 41.

³⁵¹ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1909, Zagreb 1910,

³⁵² ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 3539, š.9.f.

³⁵³ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 5314, š.9.f.

³⁵⁴ Fragment dopisa Zemaljske vlade ZMF-u od 12.IV 1910.g.:

“Kako je poznato gradnja muzeja dospjela je do prvog sprata te kompleks zgrada treba biti pod krovom do kasne jeseni. Detaljni planovi već su izrađeni, te ćemo ih poslati nakon primitka kopija koje radi bečka firma Sandner. Ovi detaljni planovi određuju cijeli kompleks zgrada na takav način da veće izmjene nizu više moguće.

Oformljen je odbor za gradnju muzeja pod predsjedništvom intendanta Muzeja Koste Hörmanna, a stalni članovi su građevinski nadsavjetnik Karl Pařík, projektant objekta, zatim, dr Ćiro Truhelka, rukovodilac Muzeja, i kustosi Othmar Reiser, Viktor Apfelbeck i dr Karl Patsch. Zadatak intendanta Muzeja je da saziva odbor na svoju inicijativu

Na početku građevinske sezone 1911.g. Paržik je dostavio ZMF-u detaljan dinamički plan izgradnje, predviđajući završetak svih radova u proljeće 1912.g. “ukoliko ne bude radničkih štrajkova i ako se pitanja koja rukovodstvo izgradnje treba da riješi sa upravom Muzeja budu brzo rješavala, jer do sada nisu riješena sva pitanja koja su postavljena upravi.”³⁵⁵ Uz ovaj dopis bio je dostavljen i tlocrt sa rasporedom vitrina za izlaganje za koje je firma Kühnscherf iz Drezdenu dala ponudu, a nacrti su bili dostavljeni i Josefu Škorpilu u Pilsen da bi i on dao prijedlog svojih vitrina.

U junu 1911.g. vanjski članovi odbora za izgradnju muzeja, Josef Hampel iz Budimpešte i Szombathy iz Beča, dostavili su svoja stručna mišljenja o pojedinim pitanjima unutarnjeg i vanjskog uređenja nakon posjete Sarajevu u septembru 1910.g.³⁵⁶ Hampel je bio saglasan da se vitrine za zbirke rade od drveta, a u vezi skulptura na fasadi istakao je da je arhitekt u pravu što ih traži, ali se složio i sa tvrdnjom dr Truhelke da su to teško podnošljivi troškovi.³⁵⁷ Szombathy je dao pozitivno mišljenje o izboru podova i upozorio na neka pitanja u vezi sa protupožarnom zaštitom.³⁵⁸

Nakon pribavljanja ovih mišljenja, Zemaljska vlada obavijestila je ZMF da su skulptorski radovi povjereni vajarima Jungu i Russu iz Beča u ukupnoj vrijednosti od 80.000 K (manje izložene skulpture radile su se u bijelom cementu, izloženije u portland cementu, a na donjim dijelovima fasade rađene su od umjetnog kamena).³⁵⁹

U avgustu 1911.g. dostavljeni su projekti za centralno grijanje, a radilo se i na projektu za “bogumilsko groblje” ispred etnografskog paviljona.³⁶⁰ Centralno grijanje bilo je odobreno za sve paviljone osim za upravni.³⁶¹

ili u dogovoru sa arhitektom Pařikom radi dogovora o tekućim pitanjima. Predlažu se i dva vanjska člana odbora: direktor Mađarskog nacionalnog muzeja Josef Hampel iz Budimpešte i rukovodilca preistorijskog odjeljenja dvorskog muzeja u Beču Josef Szombathy, kao cijenjeni stručnjaci. Oni će biti pozvani ove jeseni radi savjetovanja o unutarnjem uređenju, a po potrebi i kasnije. Osim toga, postoji mogućnost da se zatraže savjeti i drugih stručnjaka po pitanju uređenja muzeja. Kako je poznato, Udruženje austrijskih muzeja umjetnih zanata održaće svoju ovogodišnju skupštinu u Sarajevu, te se može računati sa dolaskom dr. E. Schwedeler-Meyera, direktora Muzeja umjetnih zanata sjeverne Češke u Reichenbergu i J. Škropila, direktora Muzeja umjetnih zanata u Pilsenu. ...U vezi pitanja unutarnjeg uređenja obavještavamo vas da se, na osnovu odluke muzejske konferencije od 8. marta o.g. predmetnim studijama bave rukovodioci zbirki i građevinski nadsavjetnik Pařik. Pařik je prošlog mjeseca bio u Beču radi studije raznih građevinskih instalacija, te se informisao, također, i o unutarnjem uređenju tamošnjih muzeja. Također, četiri kustosa Muzeja bili su na službenom putu radi prikupljanja istih informacija.

S obzirom na to da su se u zadnjih 20 godina napravile velike inovacije u pogledu smještaja muzejskih zbirki, trebalo bi da se i nadalje informišemo o najmodernijim principima za uređenje muzeja i to u Njemačkoj, a posebno u Magdeburgu i Manheimu, te da se posjeti firma Augusta Kühnscherfa u Drezdenu, jer su njihove vitrine od metala i stakla najbolje što se sada može naći, ali i vrlo skupe.

U obilazak zoološkog i etnografskog odjeljenja u Dresdenu, germanskog muzeja u Nürnbergu, muzeja u Pilsenu i Reichenbergu trebalo bi da idu intendant Muzeja i građevinski nadsavjetnik Pařik. Bilo bi svrsishodno da rukovodilac Muzeja dr Truhelka prouči uređenje Muzeja naroda u Berlinu, te da njihova iskustva primijeni na naš etnografski paviljon. Također, kustos Reiser bi trebalo da obiđe Prirodoslovni muzej u Berlinu, a kustos Apfelbeck muzeje u Beču i u Berlinu, a kustos dr Patsch muzeje u Beču i Budimpešti...“ (ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 5314, š. 9.f.)

³⁵⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 6861, š. 9.f.

³⁵⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 8466, š. 9.f.

³⁵⁷ Isto.

³⁵⁸ Isto.

³⁵⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 12065, š.9.f.

³⁶⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 13577, š.9.f.

³⁶¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 15334, š.9.f.

Odobreni kredit u zinosu od 1.212.000 K bio je nedovoljan za troškove unutarnje opreme i uređenja, za uređenje bašte i terasa, te su u novembru 1911.g. zatražena dodatna sredstva od 349.000K.³⁶² U cilju smanjenja troškova za unjtnije uređenje, već su bile učinjene neke redukcije – umjesto oblaganja stubova umjetnim mermerom na njih je lijepljen gips, izostavljeni su svi štuko ukrasi, a i bojenje je maksimalno smanjeno.³⁶³ Istovremeno, bilo je odlučeno da se vitrine za zbirke rade po projektu J. Škorpila iz Pilsena, a da izvođač radova bude firma Kühnscherf iz Drezdena.³⁶⁴

U januaru 1912.g. J. Škorpil je poslao mape sa crtežima vitrina.³⁶⁵ Na muzejskoj konferenciji, održanoj 6.II 1912.g., analizirani su Škorpilov projekt za drvene vitrine i ponuda firme Kühnscherf za željezne vitrine.³⁶⁶ Paržik je bio spriječen da prisustvuje ovom sastanku, ali ga je zastupao Ludwig Huber iznoseći mišljenje da bi željezne vitrine djelovale hladno i strogo, te je predložio Škorpilov projekt za drvene vitrine.³⁶⁷ Međutim, zbog nedostataka sredstava, kompromisno je odlučeno da se prema Škorpilovom projektu urade vitrine za vez i za geme u antičkoj zbirci, a sve ostale da budu željezne.

Pored ograničenih materijalnih sredstava, Paržik se sretao i sa drugim vrstama problema u toku izgradnje muzejske zgrade, te ih je izložio u jednom pismu upućenom ministru 22.V 1912.g., žaleći se, uglavnom, na loše međuljudske odnose u Građevinskom odjeljenju.³⁶⁸

Ukupni troškovi već izgrađenog objekta i predviđeni troškovi opremanja dostigli su početkom 1912.g. iznos od 2.200.000 K, što je razmatrano na sjednici Sabora od 2.II 1912.g. i pošto su poslanici bili protiv pokrivanja novih troškova iz opšteg investicionog programa, Zemaljska vlada zatražila je upute iz Beča.³⁶⁹ U junu 1912.g. u Sarajevo je došao Erich Kühnscherf iz Drezdena radi izrade preciznog predračuna troškova za vitrine.³⁷⁰ Za metalne vitrine troškovi su iznosili 241.884 K, a za vitrine od drveta i drugu opermu, koju su radile

³⁶² ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 18632, š.9.f.

³⁶³ Isto.

³⁶⁴ Isto.

³⁶⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br.15222.

³⁶⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 4387.

³⁶⁷ Isto.

³⁶⁸ "Vaša Ekselencijo!

Upravo čitam u *Sarajevoer Tagblatt* da se u Zemaljskom muzeju desilo rušenje plafona. Da se Vaša Ekselencija ne bi iznenadila, želim da to objasnim. Ova vijest je zlonamjerna i sa priličnom sigurnošću znam da je uzrok jedan arhitekt koji mi je dodijeljen u ured.

Stvarno se dogodilo da je u predvorju lapidarija, gdje je glatki cementni malter na plafonu bio previše debelo nanesen, otpao dio maltera u površini od cca 2 m². Takvi mali nedostaci se često dešavaju i nijednom objektivnom stručnjaku ne bi palo na um da o tome uopšte priča. Odmah sam dao nalog da se malter solidno obnovi. Uzrok padanja maltera nije nesolidna izvedba nego se to dogodilo stoga što su radnici bacali daske sa skele i prouzrokovali vibracije.

Vaša Ekselencija može biti sasvim mirna u pogledu solidnosti zgrade jer se do sada nisu pokazali ni najmanji nedostaci. Moja sumnja da ova obavijest potiče od arhitekta Knopfmachera zasniva se na telefonskom razgovoru koji je ovaj gospodin vodio prije dva dana sa jednim višim činovnikom i kome je pričao da se u Zemaljskom muzeju srušio jedan plafon i da će to prijaviti.

Uzgred rečeno, ovaj čovjek mi duguje zahvalnost, međutim, on se žalio predstojniku da mu činim nepravde. Iz toga Vaša Ekselencija može da zaključi kakvo stanje ovdje vlada. Knopfamcher je najbolji prijatelj dr Fodora, te dobija od visokih činovnika, mimo Građevinskog odjeljenja, narudžbe koje nam i ne prijavi i stoji na stanovištu da je on neovisan od svog pretpostavljenog. Takva nedisciplina ovdje vlada!

O svemu sam obavijestio gospodina intendanta i on je, također, ogorčen da takve pakosne vijesti dolaze iz redova vlade do novina. O ovome je data ispravka za novine..." (ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 4387.)

³⁶⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 4665.

³⁷⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 8784, š.9.f.

domaće firme, još 51.710 K.³⁷¹ Za pokrivanje svih ovih troškova ipak je morao biti izrađen poseban zakon kojim se pokriva iznos troškova do 2.000.000 K, a car ga je odobrio 2.X 1912.g.³⁷²

U septembru i oktobru 1912.g. arhitekt Josip Pospíšil izradio je nacрте za unutarnje uređenje etnografskog odjeljenja sa motivima iz domaće drvorezbarske tradicije u stambenoj arhitekturi (Sl. 52.s, 52.t, 52.u). Sačuvani nacрти sa njegovim potpisom primjer su visokog nivoa likovne kulture i crtačke vještine ovog arhitekta. Ubrzo potom, u januaru 1913.g., on je bio primljen u službu Odsjeka visokogradnje Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade, u vrijeme kada je Paržik rukovodio ovim odjelkom. Može se pretpostaviti da je Paržik uticao na to da Pospíšil bude primljen u državnu službu, odnosno da ga je posebno cijenio.

Nakon četiri godine i tri mjeseca, 4.X 1913.g., zgrada Zemaljskog muzeja bila je predana na upotrebu (Sl. 52.v, 52.z, 52.x, 52.y, 52.w).³⁷³ Nakon svih materijalnih i drugih problema oko izgradnje ovog objekta, i pored Pařikovog mišljenja o necjelovitosti projekta i nezadovoljstvu zbog nedovršavanja svih detalja onako kako ih je on bio zamislo, kao “Gesamtkunstwerk“, Sarajevo je dobilo vrijedan muzejski kompleks.

Za razumijevanje ovako kasne pojave istoricizma treba imati na umu i pomenutu Paržikovu tvrdnju da je paviljonski koncept muzeja u neorenesansnom stilu bio zamišljen još u Kállayevo vrijeme. Prva, idejna varijanta projekta koju je Paržik dao u martu 1907.g. nije imala karakteristike strogog istoricizma nego je bila bliža oblikovanju npr. Više realke, ali u daljoj razradi projekt je dobio izraženije karakteristike istoricizma koji je Paržiku, ipak, bio najbliži i u čijim je okvirima razvio kreativan projektantski pristup.

53 – PROJEKT ZA KOTARSKU ISPOSTAVU U DOBOJU³⁷⁴

U martu 1907.g. Paržik je potpisao nacрте za zgradu kotarske izpostave u Doboju (Sl. 53.a, 53.b) ali nije poznato zašto ovaj objekt nije bio izveden prema projektu (Sl. 53.c).³⁷⁵

Zgrada ispostave imala je lokaciju uz ulicu pored koje teren naglo pada, te je nagib riješen kao škarpa. Glavni ulaz, sa nivoa ulice, vodi u visoki parter u kojem su prostor za stranke, kancelarija načelnika, soba za veterinara i za pisara. Poseban, bočni ulaz vodi do stepeništa i stana za načelnika na spratu. U niski parter silazi se stepenicama iz prostora za stranke, a obezbijeđen je i vanjski ulaz sa nižeg nivoa terena. Na ovom nivou bili su prostori za ekonomistu i policiju, te prostor za stranke.

U oblikovanju jednostavnog kvaderskog volumena primijenjeni su elementi koji su poznati sa prethodnih projekata – horizontalna rustika, plitki rizaliti i superponirani plitki erkeri, mjestimična dekorativna plastika, itd. Variranjem ovih jednostavnih oblikovnih elemenata Paržik je uspijevaо da malim, racionalnim objektima, za koje nisu izdvajana značajna sredstva, podari dovoljno reprezentativan izgled, prikladan državnim uredskim zgradama.

³⁷¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 9703.

³⁷² ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 14370, š.9.f.

³⁷³ Karl Pařik, *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1914, 41.

³⁷⁴ Karl Pařik, *Expositursgebäude in Doboj (III/1907)*. (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 30.)

³⁷⁵ Ukupne dimenzije i raspored sadržaja po etažama izvedenog objekta slični su Paržikovom projektu, ali fasada nema nikakvih sličnosti.

54 – PROJEKT ZA SUD I ZATVOR U ZENICI³⁷⁶

ZMF je ovlastio Zemaljsku vladu, odlukom od 26.III 1906.g., da nađe novi smještaj za kotarski sud u Zenici, pošto dotadašnji smještaj u starom konaku i u jednoj iznajmljenoj zgradi više nije bio dovoljan.³⁷⁷ Pošto je kupljeno zemljište i urađen projekt, raspisana je licitacija na kojoj je bila najpovoljnija ponuda firme Horvath i Scheidig iz Sarajeva, te je o tome izvješteno ministarstvo u junu 1907.g.³⁷⁸

Sačuvana su dva projekta za sud u Zenici, oba samo sa Paržikovim potpisom, prvi datiran u aprilu 1907.g. (Sl. 54.a, 54.b, 54.c), i drugi datiran u novembru 1907.g. (Sl. 54.d, 54.e, 54.f) Arhitekt Rudolf Tönnies navodi da je i on radio projekt suda u Zenici.³⁷⁹

Prema prvom projektu bilo je predviđeno da prizemna zgrada zatvora bude smještena iza suda, a u drugom projektu zatvor je manjih dimenzija i smješten je pored zgrade suda. Osnove suda su u oba projekta iste – kroz centralno postavljen ulaz dolazi se do izduženog pravougaonog prostora za stranke, te pristupa prostoriji za šerijatskog sudiju i dvjema prostorijama za druge sudije. U prizemlju su još i gruntovnica i arhiv, a na spratu su sobe za dvojicu sudiju, registratura, ekspeditura i sala za rasprave.

Bitne razlike uočavaju se u rješenju fasada – na prvom projektu dominira puna zidna ploha, a u drugom je broj prozora povećan. Osnovna horizontalna i vertikalna podjela kompozicije fasada je ista, ali dok je na prvom projektu prisutna istoricistička dekoracija (niše sa vazama, kartuš, vaze na uglovima atike), na drugom projektu je izostala, a horizontalna rustika iz prizemlja provučena je i na rizalite. Također, krov je raščlanjeniji, a atika drugačije oblikovana. Paržikov projektantski pristup izraženiji je na prvom projektu, te se može pretpostaviti da je Tönnies radio na drugom projektu.

55 – KOTARSKI URED U FOČI³⁸⁰

Početkom maja 1907.g. Zemaljska vlada dostavila je ZMF-u projekte za zgradu kotarske uprave i zatvora u Foči, a u propratnom dopisu navedeno je da će u prizemlju glavne zgrade biti smješteni poreski ured, štamparija, ekonomat, sobe za vojnog pomoćnika i putara, te na spratu prostorije za šumara, dvojicu političkih službenika i načelnika, za registraturu, ekspedituru i za sastanke, uz predviđene troškove od 80.000 K (za obje zgrade).³⁸¹ Opis sadržaja odgovara nacrtima koje je Paržik potpisao u aprilu 1907.g. (Sl. 55.a, 55.b).

Međutim, u dopisu od 21.III 1908.g. navedeno je da će prema odluci od 30.VII 1907.g. zgrada kotarskog ureda biti građena prema nešto izmijenjenim nacrtima u kojima je izvršeno uklanjanje rizalita i ostalih dekorativnih elemenata³⁸², vjerovatno, radi smanjenja troškova izgradnje. Kotarski načelnik iz Foče zatražio je u maju 1908.g. odobrenje ugovora sa

³⁷⁶ Karl Pařík, Gerichtsgebäude in Zenica (IV/1907); Karl Pařík, Gerichtsgebäude – Zenica (XI/1907). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 27.)

³⁷⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 10399.

³⁷⁸ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 8295.

³⁷⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š.8.3.

³⁸⁰ Karl Pařík, Bezirksamtsgebäude in Foča (IV/1907). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 21.)

³⁸¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 5685.

³⁸² ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 3887, š.8.3.

poduzetnikom Ludwigom Jungwirthom za izgradnju kotarskog ureda.³⁸³ Izgradnjom je rukovodio u toku 1909.g. inženjer Domeniko Karković.³⁸⁴

Uz tlocrte zgrade kotarskog ureda postoje dvije varijante fasada sa istim datumom od 5.IV 1907.g. (Sl. 55.b, 55.c). U prvoj varijanti na središnji troosovinski rizalit glavne fasada postavljen je plitki erker nad ulazom, a na stražnjoj fasadi postavljena su dva bočna plitka erkera na četveroosovinski središnji rizalit. Niski obelisci, vaze i kartuši su dekorativni akcenti na atici. Druga varijanta ponavlja ovu kompoziciju, ali bez erkera i sa skromnijom plastičnom dekoracijom. U obe varijante zidne plohe obrađene su dubokom horizontalnom rustikom; prozori u obliku vertikalnih pravougaonika usječeni su u zidno platno; parapeti prozora prvog sprata su uvučeni; horizontale su naglašene postamentom sa uskim profilacijama, zatim, širokim glatkim pojasom između etaža i visokim krovnim vijencem sa uskim profilacijama.

Postojeća zgrada (Sl. 55.d), nekadašnjeg kotarskog ureda u Foči duža je od projektovane, ali se jasno uočavaju fuge između prvobitnog objekta i dograđenih bočnih krila. Ako se upoređi središnji dio objekta, između vertikalnih fuga, sa Paržikovim projektom, uočava se da je izvršena redukcija svih dekorativnih elemenata, osim horizontalne rustike, kako je to navedeno i u dopisu od 21.III 1908.g. Slične redukcije pretrpio je i projekt suda u Foči (1905), a zgrada suda građena je, također, 1909.g.

Linearizam kompozicije fasada potcrtan je savremenim bojenjem, ali je bijeli pojas između etaža izlišan, jer je i u projektu i u izvedbi izbjegnuta naglašena istoricistička razdioba između spratova. Vrlo slične fasade suda (Sl. 41.d, 41.e), autentično odražavaju projektantski koncept kompozicije fasade, a na fasadama kotarskog ureda naglašeni bijeli potez unosi disharmoniju, odnosno sugerise istoricistički koncept kompozicije na objektu na kojem su jasno naznačene distance od istoricizma, upravo i ovim detaljem – izostavljanjem profilisanih kordonskih vijenaca, uobičajenih u istoricističkoj kompoziciji.

56 - ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA U SARAJEVU³⁸⁵

Mada su nacrti za zgradu Državne štamparije datirani u periodu februar-juli 1908.g., iz dopisa Zemaljske vlade, koji je upućen ZMF-u 6.V 1907.g., saznaje se da je već tada bio dostavljen projekt na odobrenje (pet osnova, jedna fasada, jedna bočna fasada i presjek, situacija) sa predračunom troškova u iznosu od 226.500 K.³⁸⁶ Dakle, ovaj projekt nastao je neposredno nakon završetka projekta za Višu realku (III/1907) koja je na susjednoj parceli na Obali.

Osnova u obliku razvučenog slova U prilagođena je obliku parcele na uglu Obale i Omladinske ulice sa ugrađenim dijelom na istočnoj strani (Sl. 56.a, 56.b, 56.c, 56.d, 56.e, 56.f). Glavni ulaz je sa Obale, a sporedni iz bočne ulice vodi do manipulativnog dvorišta. U zapadnom krilu objekta, uz sporednu ulicu, smještena je hala sa štamparskim mašinama, a njena visina obuhvata prizemlje i mezanin. Uz halu, prema dvorištu, nalaze se prostorija za otpremu i kancelarija za nadzornika. Skladišta papira smještena su u prizemlju istočnog dijela objekta, a knjigoveznica, stan za domara i pomoćni prostori nalaze se u centralnom dijelu prizemlja.

Skladišta boja, litografija, stereotipija, spremište štamparskih ploča i prostorija za otpad planirani su u mezaninu.

³⁸³ ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 7305, š.8.3.

³⁸⁴ ABH, Personalni list D. Karkovića.

³⁸⁵ Karl Pařík, Landesdruckerei in Sarajevo (II-VII/1908). (AZPRGS.)

³⁸⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 6003.

Slovoślagarska sala nalazi se na prvom spratu, direktno nad šlamparijom i sa njom je povezana liftom (Sl. 56.c). Prostorije za glavnog slovoślagara, rukovodioca šlamparije, pisca, računovođu, dnevničare i nadglednika nalaze se, također, na prvom spratu.

Drugi sprat obuhvata samo središnji dio južnog trakta, a zapremaju ga kancelarije za administraciju (Sl. 56.d).

Pogonski, pomoćni i administrativni sadržaji jasno su razdvojeni u zasebna krila ili etaže, a njihove veze su logično uspostavljene u skladu sa funkcionalnim zahtjevima.

Reprezentativna lokacija šlamparije na Obali usloвила je odgovarajuće rješenje fasada (Sl. 56.g, 56.h, 56.i, 56.j, 56.k). Već letimičan pogled na nacrt južne fasade ukazuje na prepoznatljiv, tada uobičajen Paržikov projektantski pristup u rješavanju kompozicija i u izboru oblikovnih elemenata. U kompoziciji se ponovo pojavljuju dva različita kubična volumena koji su povezani nižim horizontalnim potezom – prvi put viđeno na ilidžanskoj gostionici (1893). Raščlanjenje fasadnog platna rizalitima i superponiranim plitkim erkerima vrlo je često u Paržikovim projektima nakon 1903.g., a ponavlja se i na ovom projektu. Također, od te godine uobičajena je horizontalna rustika, prevučena kontinuirano preko cijele fasade do završnog vijenca, bez naglašavanja međuspratnih podjela, osim u završnici. Oblici otvora i njihovo naglašavanje okvirima ili nenaglašavanje, usijecanjem u zidnu masu, ponavljaju se od 1903.g., osim nekih novih varijanti trostrukih prozora. Napokon, mjestimična dekorativna plastika ponavlja se na uobičajenim pozicijama, a omiljeni motivi dekoracije istoricističkog porijekla se ne mijenjaju.

Novina u ovoj kompoziciji sagledava se u različitom ritmu prozorskih osovina, kao i u različitim oblicima otvora na jednoj etaži. Ali, svi ovi elementi imaju vrlo precizno mjesto u strogoj kompoziciji. S druge strane, veličine prozora i njihov raspored u dobroj mjeri su prilagođeni potrebama za prirodnom rasvjetom pojedinih prostora, npr. veliki prozori u prizemlju za šlampariju, knjigoveznicu i skladište papira. Također, vrlo gust ritam prozorskih osovina na zapadnoj fasadi odgovara potrebama rasvjete šlamparije i slovoślagarnice.

U cjelini, kompozicija disciplinirano uravnotežava različite volumene, ritmove i veličine otvora koji su proizašli iz unutarnjih sadržaja, te se može konstatovati da je odnos funkcija-forma kvalitetno uspostavljen. Paržikovo bavljenje asimetričnom kompozicijom, započeto formalističkim potezima na projektu za gostionicu i vrtlarevu kuću na Ilidžu (1893), nastavljeno uspješnije na projektu za kazino u Travniku (1895), varirano i na projektu za dogradnju hotela u Jajcu (1900), naznačeno na projektu za hotel u Foči (1905) i na projektima paviljona Psihijatrijskog odjeljenja Zemaljske bolnice (1906/7), uspješno je finalizirano na projektu za Državnu šlampariju u Sarajevu (1907/8). Ovaj uspjeh čini se još vrijednijim zbog toga što je realiziran na objektu koji ima vrlo složen projektни program i čije je lociranje u centru grada izuzetno delikatan problem za ovakvu namjenu. U ovom pogledu, Paržik je dao doprinos rješavanju funkcionalno-oblikovnih dilema za objekte sa pogonsko-administrativnim sadržajima u centru grada. Preciznije, taj doprinos se ogleda u kvalitetima logičnog raščlanjenja volumena u odnosu na namjene prostora, u prostudiranom odnosu kompozicije različitih volumena i u odgovarajućem izboru elemenata oblikovanja (veličine i oblici otvora, ritam) u odnosu na funkcionalne zahtjeve pojedinih sadržaja. Ovakvim projektantskim pristupom Paržik se približio postulatima moderne arhitekture, odnosno težnji ka skladnoj sprezi sadržaja i forme koja nastaje ravnopravnim tretmanom ovih ishodišnih odrednica graditeljstva.

Ipak, obrada površina punog fasadnog zida horizontalnom rustikom i sklonost ka dekorativnoj plastici ukazuju na Paržikovo oslanjanje na sekundarne istoricističke elemente u finalizaciji obrade fasade. Od vremena pojave secesije Paržik nije, osim učešća u razradi secesijske varijante projekta za Filipovićevu kasarnu, potpisao nijedan svoj projekt na kojem su prisutni secesijski motivi na fasadi. Od 1903.g. fasade njegovih projekata karakteriše, najčešće,

rašćlanjivanje rizalitima i plitkim erkerima, horizontalnom rustikom svih etaža ili sa izuzetkom zadnje etaže, izostavljanje horizontalnih vijenaca osim, eventualno, u završnici, te mjestimična istoricistička dekorativna plastika.

Ovakva struktura bila je prisutna i na idejnom projektu za Zemaljski muzej (IV/1907), a ponovljena je i na Državnoj štampariji. Razrada projekta za Zemaljski muzej sa naglašenim istoricističkim oblikovnim elementima (1908-1910) zaustavila je Paržikova dalja istraživanja novih mogućnosti oblikovanja fasada izvan istoricističkog prosedea u tom trenutku.

Svi dotadašnji Paržikovi projekti imali su masivni konstruktivni sistem od opeke, a prva pojava djelimične željezne konstrukcije zabilježena je na konstrukciji galerije Aškenaške sinagoge (1901/2) gdje je prenesena iz prvobitnog projekta Wilhelma Stiassnya (1895) po uzoru na takvu konstrukciju galerije u bečkoj sinagogi u Tempelgasse Ludwiga von Förstera (1895). Stubovi su bili osmougaoni, a njihovi kapiteli oblikovani su prema uzorima iz egipatske islamske arhitekture. Velike hale za štampariju i slovoslagarnicu u zgradi Državne štamparije zahtijevale su primjenu konstrukcije koja neće ometati raspored strojeva i koja će omogućiti preglednost prostora. Paržik je stoga primijenio cjevaste željezne stubove kružnog presjeka koji su povezani traverzama (**Sl. 56.I**). Kapiteli ovih stubova podsjećaju svojim oblicima na detalje dorskih kapitela, jer imaju kvadratičnu ploču (abakus), zakrivljeni profil ispod nje (ehinus) i uske polukružne profile koji ograničavaju vrat kapitela. Konstruktivni raster nije isti u svim halama koje se nalaze jedna ispod druge, odnosno prilagođen je potrebama postavke strojeva. U prizemlju, u štamparskoj hali, stubovi su raspoređeni po dužoj osovini pravougaone osnove, a na spratu, u slovoslagarnici, oni nose bočne galerije duž dužih stranica osnove. Odabrani konstruktivni sistem omogućio je fleksibilno rješenje u skladu sa namjenama ovih pogonskih dijelova objekta.

Fotografija koja je snimljena u međuratnom periodu (**Sl. 56.m, 56.n**), pokazuje da je projekt bio dosljedno izveden. Na fotografiji koja prikazuje Višu realku i Državnu štampariju (**Sl. 56.o**), uočljiva je analogija u finalnoj obradi fasada.

Kasnija dogradnja proširila je drugi sprat na cijeli objekat, a sva sekundarna plastika je uklonjena, osim rubne rustike i plitkih erkera, te okvira prozora.

57 – PROJEKT ZA MEDRESU U JAJCU³⁸⁷

U maju 1907.g. Paržik je potpisao nacрте za medresu u Jajcu (**Sl. 57.a, 57.b, 57.c**). Prizemlje sadrži pet soba za učenike, sobe za muderiza i za učila, prostoriju za abdest, kuhinju i sanitarije, a na spratu se nalazi velika učionica, još pet soba za učenike, sanitarije i prostorija za abdest. Ovakva dispozicija sadržaja pokazuje odustajanje od domaćih uzora za prostorni koncept medrese.

I kod oblikovanja ovog objekta Paržik insistira na diferencijaciji volumena po horizontali i vertikalni, te na asimetriji kompozicije, što je postignuto neujednačenim dimenzijama rizalita, različitim odnosima puno-prazno i različitim ritmom prozorskih osovina. Ovakav pristup podsjeća na projekt za djevojačku školu u Zenici (1906).

Oblikovanje prozora učionice, sa dekorisanom nadprozorskom površinom koja je završena blago prelomljenim lukom sugerise da je upotrijebljen isti motiv kao i na nekim prozorima sarajevske Vijećnice i Aškenaške sinagoge, odnosno motiv niša sa minareta džamije Kait-Beja u Kairu. I ostali detalji dekoracije upućuju na motive arapske islamske umjetnosti.

³⁸⁷ Karl Pařik, Medresse in Jajce (V/1907). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 70.)

Nije poznato zašto objekat nije izveden, ali da je bio, predstavljao bi jedan od posljednjih primjera uticaja islamske arapske umjetnosti u BiH, pošto su se tada arhitekti opredijelili, ne samo za proučavanje domaće arhitekture osmansko-seldžučkog porijekla nego i za pokušaj kreacije tzv. “bosanskog sloga” koji bi, prihvatajući neke elemente prostornih odnosa i oblikovanja domaće arhitekture, uspostavio kontinuitet arhitektonskog i urbanog razvoja u ovom prostoru.

58 – SKICA ZA POKRIVANJE ATRIJA KURŠUMLI MEDRESE U SARAJEVU³⁸⁸

Sačuvana je skica jedne nerealizovane ideje za pokrivanje atrijskog Kuršumli medrese u Sarajevu staklom na željeznim profilima, tako da se formira dvovodni krov blagih nagiba (Sl. 58).

Zenitalna rasvjeta dvorana, holova i drugih prostora bila je često primjenjivana u istoricističkoj arhitekturi XIX stoljeća. Primjeri upotrebe dvovodnog staklenog krova nalaze se u nekoliko Hansenovih projekata, npr. dvorište palate Ephrussi i palate Epstein u Beču, tzv. peristil Parlamenta u Beču, izložbene dvorane u projektu za dvorske muzeje, itd.³⁸⁹

Vjerovatno su klimatski uslovi Sarajeva bili razlog da se predloži ovakvo rješenje nad atrijskim čiji su otvoreni prostor i trijem iz kojeg se direktno ulazi u sobe učenika primjereniji južnim podnebljima iz kojih je ovakav arhitektonski koncept prenesen.

59 – BAŽDARSKI URED U SARAJEVU³⁹⁰

Iako je 1869.g. bila izdata naredba o uvođenju metričkog sistema u BiH, ona nije sprovedena, te je austrougarska okupacija zatekla na snazi stari mjerni sistem (aršin za dužinu, oku za težinu, kil za posude).³⁹¹ Naredbom Zemaljske vlade od 2.XI 1879.g. određeno je preračunavanje starih mjera u metrički sistem, a 1889.g. bila je izgrađena u Tuzli baždarnica za bačve, zatim, od 1903.g. bilo je povjereno baždarskim uredima u Sarajevu i Banjaluci baždarenje vaga i utega.³⁹²

Prve skice za zgradu baždarskog ureda Paržik je potpisao u oktobru 1907.g. (Sl. 59.a, 59.b, 59.c), a početkom novembra Zemaljska vlada uputila je dopis ZMF-u u kojem se obrazlaže potreba izgradnje ovog objekta, te predlaže projekt i predračun u iznosu od 95.000 K.³⁹³ Krajem 1907.g. projekt i predračun su odobreni.³⁹⁴

Arhitekt Rudolf Tönnies navodi da mu je 1908.g. “povjerena izrada projekta za izgradnju baždarnice i rukovođenje izgradnjom u vlastitoj režiji” i da je za to dobio “priznanje Zemaljske vlade”.³⁹⁵ Kao rukovodilac izgradnje imao je obavezu da izradi izvedbene nacрте, te se može smatrati da je on autor nacрте sa datumom iz 1908.g. (Sl. 59.d, 59.e), ali njegovog potpisa nema. Izostajanje Tönniesovog potpisa navodi na pomisao da je to bilo moguće i kod njegove, eventualne, saradnje i na drugim Paržikovim projektima u periodu 1897-1911. Tönniesovo

³⁸⁸ Karl Pařík, Kuršumli Medrese in Sarajevo (1907). (AZPRGS).

³⁸⁹ R. Wagner-Rieger u. M. Reissberger, *Theophil von Hansen*, Wiesbaden 1980.

³⁹⁰ Karl Pařík, Skizze f. d. Aichamts-Gebäude (X/1907); Projekt Aichamtsgebäude Sarajevo (IV/1908); Bau Eichamt Sarajevo (VI/1908). (AZPRGS).

³⁹¹ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 438.

³⁹² Isto, 439.

³⁹³ ABH, ZMF-opšta grada, 1907., br. 13931.

³⁹⁴ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908, Zagreb 1909, 248.

³⁹⁵ ABH, ZMF-opšta grada, 1917., br. 3269, š.8.3.

učesće u izgradnji baždarskog ureda potvrđuje i izvještaj Zemaljske vlade o završetku objekta od 11.III 1909.g.³⁹⁶

Zgrada je smještena na uglu Albanske i jedne sporedne ulice, a ugrađena je sa južne strane. Ulaz u objekat je iz pasaža. U prizemlju i na prvom spratu nalaze se službene prostorije, a na drugom spratu dva veća stana. Oblikovanje fasada ne donosi ništa novo u odnosu na Paržikove projekt nastale iza 1903.g. U međuvremenu, sa objekta su uklonjeni neki detalji dekorativne plastike i horizontalna rustika (Sl. 59.f).

60 – SUD I ZATVOR U BILEĆI³⁹⁷

Idejni projekt za sud i zatvor u Bileći Paržik je potpisao u novembru 1907.g., a izvedbeni nacrti nastali su u martu 1908.g. (Sl. 60.a, 60.b). Izgradnja se odvijala u toku 1911.g.³⁹⁸

Dispozicija sudske zgrade riješena je u gotovo kvadratičnoj osnovi. Centralno postavljen ulaz vodi u prostor za stranke, a bočno od njega nalaze se kancelarije. Ista organizacija ponovljena je i na spratu.

Mala zatvorska zgrada riješena je tako da su u prizemlju prostroije za muškarce, a na spratu za žene, te stan za čuvara.

Glavna fasada raščlanjena je centralnim rizalitom sa naglašenom atikom. Oblik velikog prozora na spratu i oblik atike izmijenjeni su u izvedbenim nacrtima. Dok je novi oblik prozora bliži tadašnjim novinama u oblikovanju otvora, oblik atike podsjeća na atiku sa fasade Hemijskog instituta u Beču (1869) Heinricha von Ferstela (Sl. IV).

U izvedbi je izostao središnji rizalit, a umjesto njega središnju zonu objekta markiraju široke vertikalne trake koje polaze od uskih prozora prizemlja i završavaju se pod krovnim vijencem (Sl. 60.c, 60.d). Plitka horizontalna rustika pokriva površine zidova u prizemlju nemaju okvir, a na spratu se pojavljuje jednostavan okvir. Parapeti su glatki i malo uvučeni u odnosu na ravan zida.

Vjerovatno je i za ovaj objekat postojalo ograničenje materijalnih sredstava, te su se zbog toga i pojavile ove redukcije na fasadi u odnosu na projekt. U takvoj situaciji Paržik je pokušao da raznolikim oblicima otvora i naglašavanjem ulazne osovine postigne inventivnije rješenje od npr. zgrade suda u Gacku (1907/8) za koju su, također, sredstva bila ograničena.

61 – SUD I ZATVOR U BOSANSKOM BRODU³⁹⁹

Prvi projekt suda i zatvora u Bos. Brodu rađen je u novembru 1907.g. (Sl. 61.a, 61.b), a drugi projekt nastao je u maju 1908.g. (Sl. 61.c, 61.d). Međutim, i na poslednjem projektu vršene su izmjene u izvedbenim nacrtima iz avgusta 1908.g. (Sl. 61.e).

³⁹⁶ "...Radovi su završeni kvalitetno, na vrijeme i uz uštede novca zahvaljujući ekonomičnom i stručnom rukovođenju izgradnjom. Povodom ovih sjajnih rezultata, Zemaljska vlada predlaže da uštedeći iznos od 2.121,89 K bude iskorišten za nagradu osoblju Odsjeka za visokogradnju. Molimo da se rukovodiocu Odsjeka za visokogradnju, građevinskom nadsavjetniku Karlu Pařiku, koji je, kako je već često pomenuto, radio požrtvovano i posebno poklanjao pažnju ekonomskim pitanjima, isplati nagrada od 1.000 K, a rukovodiocu izgradnje, arhitekti Rudolfu Tönniesu, za pažljivu i uspješnu izvedbu ove zgrade, 600 K. Ostatak će se upotrijebiti za eventualne potrebne naknadne radove ili vratiti." (ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 3587, š.9.)

³⁹⁷ Karl Pařik, Gerichts u. Arrest-Gebäude Bilek (XI/1907, III/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 20.)

³⁹⁸ ABH-ZMF-opšta građa, 1911., br. 19783, š.3.1.

³⁹⁹ Karl Pařik, Bosn. Brod Gerichts-und Arrest-Gebäude (XI/1907); Gerichts-und Arrestgebäude (V, VIII/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 20.)

U drugom projektu izmijenjena je postavka zgrade zatvora, a sudska zgrada je smanjena, te je njena unutarnja dispozicija izmijenjena. U skladu sa ovom promjenom pojavile su se izmjene u rasporedu otvora na fasadama. Fasade drugog projekta do krajnosti su pojednostavljene. Detaljna razrada fasada u avgustu 1908.g. ipak je malo obogatila plitki centralni rizalit, međutim, izvedba nije bila dosljedna ovom nacrtu u svim detaljima (Sl. 61.f).

Horizontale na fasadi naglašene su postamentom, profilisanim vijencem između etaža i kordonskim krovim vijencem. Zidovi prizemlje obrađeni su plitkom horizontalnom rustikom, a na spratu su potpuno glatki. Raspored prozora i njihovi oblici podsjećaju na rješenje sa fasada suda u Bileći. Središnja osovina naglašena je uz prozore prvog sprata vertikalnim trakama koje su završene secesijskim diskosima – rijedak primjer secesijske dekoracije na Paržikovim projektima. Glatki široki nadprozornici u prizemlju nisu izvedeni dosljedno projektu, a ponovljeni su i na spratu, iako je u projektu bilo predviđeno drugačije rješenje. Ovakva odstupanja od projekta ne mogu se obrazložiti racionalizacijom već, prije, nevjешtinom izvođača radova.

Na razmehi između istoricizma i secesije Paržik je, kao i na prethodnom projektu za sud u Bileći, pokušao da na ovom malom, racionalnom objektu, uz ograničena materijalna sredstva postigne reprezentativnost izraza kombinacijom elemenata kompozicije i dekoracije istoricizma i secesije.

1908

62 – ZGRADA MITROPOLIJE U MOSTARU⁴⁰⁰

U julu 1904.g. urađeni su nacrti za zgradu mitropolije u Mostaru (Sl. 62.a, 62.b, 62.c), koje je revidiralo Građevinsko odjeljenje Zemaljske vlade u oktobru iste godine.⁴⁰¹ Pravougaona osnova ima u dužoj osovini koridor koji je vezan sa bočnom reprezentativnom dvoranom iznad koje je na spratu prostrana terasa. U zoni prizemlja prozori su pravougaoni i uokvireni su kratkim bočnim leznama. Ograda terase oivičena je balustradom sa vazama iznad ravnih stubaca ograde. Prozori prvog sprata imaju polukružne nadvoje. Zidna ploha obrađena je horizontalnom rustikom, a strehu podržavaju naglašene guste konzole. Oblikovanje fasada daje naznake neorenesanse u donjoj etaži, a oblici otvora gornje etaže asociraju na vizantijsku umjetnost.

Dopisom od 17.III 1908.g. ZMF je bio obaviješten da će doći do izmjene predračunske vrijednosti za zgradu mitropolije u Mostaru s obzirom na to da projekt iz 1904.g. nije predviđao sanaciju okolnog terena.⁴⁰² Da bi se uradio novi projekt, prilagođen lokalnim uslovima, građevinski savjetnik Karlo Paržik otišao je u Mostar da bi se dogovorio sa tadašnjim mitropolitom Zimonjićem oko izmjena u projektu.⁴⁰³ U skladu s tim dogovorom izrađen je novi projekt, a u istom dopisu navedeno je da je, zbog vrelih klimatskih uslova u Mostaru, umjesto hodnika duž zgrade predviđen hol sa osvjetljenjem iz stubišta i preko zenitalnog prozora, “što ima prednost u tome da ovaj prostor ostaje svjež za vrijeme ljeta kada su u Mostaru tropske vrućine“, te se napominje da se “u Italiji u tu svrhu koriste dvorišta sa arkadama, što će ovaj hol djelimično zamijeniti”.⁴⁰⁴ Zatim slijedi: “Osim toga, ovaj raspored omogućava jednostavnu vezu između svih prostorija i jednostavno, ekonomično, ali reprezentativno umutarnje uređenje.”⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ Karl Pařík, Metropolitan-Palais Mostar (II, VI, X/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 62.)

⁴⁰¹ Kk (neidentificiran projektantski paraf), Metropolitan-Palais Mostar (VII/1904). (AZPRGS).

⁴⁰² ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 3712, š.4.

⁴⁰³ Isto.

⁴⁰⁴ Isto.

⁴⁰⁵ Isto.

U februaru 1908.g. Pařík je potpisao nove nacрте čija je tlocrtna dispozicija bogatija nego u projektu iz 1904.g. (Sl. 62.c, 62.d, 62.d). Četverokrako stepenište vodi do centralno postavljenog ulaza, te se preko vestibila pristupa prostranom predvorju. Desno se prilazi reprezentativnoj dvorani kroz ulaz koji je riješen poput antičkih propileja, a lijevo su stepenice za sprat.

Centralni dio predvorja osvijetljen je zenitalno preko kvadratičnog otvora u podu prvog sprata i zenitalnog prozora u krovu – rješenje koje je Paržík primijenio u projektu za kazino u Travniku (1895). Dvorana je povezana sa vrtom, a u prizemlju su smješteni radni prostori za mitropolita, biblioteka, arhiv i kancelarija za službenike i pomoćno osoblje. Na spratu su stambeni prostori za mitropolita, sobe za goste i soba za prijem koja je povezana sa terasom. U gospodarskom dvorištu predviđeni su pomoćni objekti.

Rješenje glavne fasade (Sl. 62.g, 62.h), pokazuje težnju da se visokim postamentom, bogato razriješenim stepeništem i vrlo visokom atikom postigne monumentalnost, a istu svrhu ima i dekorativna plastika. Izbor dekorativnih motiva oslanja se i na prethodne, često upotrijebljene detalje (vijenci sa trakama, girlande, kartuši, visoke vaze u nišama, plitke vaze na završnom vijencu, niski obelisci), a pojavljuju se i novi (ljiljani u kružnoj, prepletenoj traci na ogradi i u parapetima, uska traka sa vegetabilnom plastikom između etaža i šira traka sa akantusovim listom u zoni krovnog vijenca, otvorena školjka u zidu stepeništa) (Sl. 62. j, 62. k, 62.l, 62.m).

Primarno raščlanjenje središnjim rizalitom i superponiranim rizalitom u osovini ulaza naglašava vertikalnu komponentu kompozicije, što je potencirano i prekidanjem horizontale između etaža. Stiče se dojam da je ta komponenta i prenaglašena, naročito, visokom krovnom atikom koja djeluje kao kulisa (Sl. 62.i). Cjelovit utisak građevine osiromašen je zbog uklanjanja horizontalne rustike, dijelova dekorativne plastike i zbog propadanja uzrokovanog neodržavanjem. Neshvatljivo je da je ovakav objekat zatvoren, napušten i prepušten zubu vremena kao i susjedni pomoćni objekat (Sl. 62.n)

Izgradnja zgrade za mitropoliju u Mostaru bila je odobrena 1.IV 1910.g. sa predračunom za troškove izgradnje i unutarnjeg uređenja u iznosu od 140.800 K.⁴⁰⁶ Troškovi izgradnje ipak su se povećali na iznos od 149.299 K.⁴⁰⁷

MITROPOLIJA U TUZLI⁴⁰⁸

Na ovom mjestu treba skrenuti pažnju na palaču mitropolita u Tuzli. Projekt je nastao u julu 1913.g., a u zaglavlju nacрта naznačeno je da su rađeni u Građevinskom odjeljenju Zemaljske vlade (Sl. XXIX.a, XXIX.b). Na nacrtu osnove potpisao se ispred Građevinskog odjeljenja samo predstojnik Kušević, a u lijevom uglu, ispod pečata Bosanskohercegovačkog akcionarskog društva, nalazi se potpis Rudolfa Tönniesa koji je 1913.g. bio zaposlen u ovoj projektantsko-izvođačkoj firmi. Paržíkov potpis nalazi se samo na nacrtu presjeka.

Poređenje projekta za mitropoliju u Tuzli sa projektom za mitropoliju u Mostaru pokazuje da su iz mostarkog koncepta preuzete neke ideje. Tuzlanska mitropolija ima dispoziciju, također, organizovanu oko centralnog hola, a zenitalna razvjeta hola riješena je na isti način kao i u prethodnom projektu. Ispred reprezentativne dvorane nalazi se terasa.

⁴⁰⁶ ABH, ZMF-opšta grada, 1910., br. 9111, š. 8. 3

⁴⁰⁷ ABH, ZMF-opšta grada, 1915., br. 11097, š. 8. 3

⁴⁰⁸ Palača mitropolita u Tuzli (VII/1913). (AZPRGS).

Fasade mitropolije u Tuzli⁴⁰⁹ razriješene su u strogoj geometrijskoj kompoziciji sa plitkim nišama i žlijebovima u zidnom platnu, te sa ostrim sjenama naglašene vertikale u kompoziciji. Originalni, geometrizirani detalji razrađeni su precizno, naglašavajući linearizam i kubizam formi. Nametljiva monumentalnost i grubi vertikalizam glavne fasade zgrade Mitropolije u Mostaru zamijenjeni su strogom kompozicijom koja ima porijeklo u istoricizmu, ali je novom obradom zidnog platna postignut decentan i nenametljiv izgled.

Paříkovo mostarsko rješenje bilo je polazište za ovaj projekt, ali se ne može tvrditi da je Pařík bio zaslužan i za definitivno rješenje dispozicije i fasada. Tönnies ne navodi ovaj projekt u pregledu svojih radova⁴¹⁰, te dileme u vezi sa autorom ovog zanimljivog ostvarenja još postoje.

63 – SUD I ZATVOR U TREBINJU⁴¹¹

Zbog dotrajalosti konaka u Trebinju Zemaljska vlada je u julu 1906.g. razmatrala dva projekta i ponude za izgradnju suda koje su dostavili građevinski poduzetnici Josef Dorschner i Franz Vymlatil.⁴¹² U dopisu ZMF-u Zemaljska vlada je obrazložila da je izgradnja suda neophodna radi predstojećeg uspostavljanja gruntovnice i katastra, a preporučen je projekt Franza Vymlatila.⁴¹³ Franz Vymlatil bio je pozvan da da definitivnu ponudu za svoj projekt, ali je on izradio novi projekt sa obrazloženjem da je konfiguracija terena drugačija od one koja je bila predviđena prvim projektom.⁴¹⁴ Građevinsko odjeljenje je ustanovilo da u novom projektu ima niz nedostataka, te ga je preradilo i zajedno sa predračunom radova, u iznosu od 105.400 K, dostavilo ZMF-u početkom aprila 1907.g.⁴¹⁵ U dopisu Zemaljske vlade od 14.V 1908.g. pojašnjeno je da novi projekt nije identičan prethodnim projektima koji su bili označeni slovima “A” i “B”, ali da je ostalo centralno stepenište koje vodi do svih prostorija (Sl. 63.a, 63.b).⁴¹⁶

Očigledno, opet je bilo problema sa visinom predviđenih troškova, jer se u ovom dopisu navodi da je predračun smanjen na iznos od 98.750 K, a zatim je obrazloženo da je fasada vrlo skromna i da su rizaliti u glavnoj i poprečnoj osi postavljeni “radi oživljavanja monotonog izgleda, tj. da silueta objekta ne bude uglasta, što ne bi odgovaralo slici Trebinja koje je u procvatu i koje posjećuje mnogo stranaca”.⁴¹⁷

Iz navedenih podataka zaključuje se da su nacrti sa Paříkovim potpisom iz marta 1908.g. definitivno rješenje koje je drugačije od prvobitnog projekta poduzetnika Franza Vymlatila.

U junu 1910.g. Zemaljska vlada obavijestila je ZMF da je zgrada kotarskog suda u Trebinju završena.⁴¹⁸

Projektom su predviđene zgrada suda i iza nje mala zgrada zatvora. Ulaz u objekat postavljen je u osovini duže stranice pravougaone osnove i vodi do prostorije za stranke oko koje se nižu kancelarije, a na spratu se ova organizacija ponavlja.

Zona prizemlja naznačena je na fasadi horizontalnom rustikom iznad postamenta, a zidovi sprata su potpuno glatki. Ulaznu os naglašava plitki rizalit sa naglašenom atikom čiji oblik

⁴⁰⁹ I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, sl. 138 i 138a.

⁴¹⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š. 8. 3.

⁴¹¹ Karl Pařík, *Gerichts-Gebäude Trebinje (III/1908)*. (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 25.)

⁴¹² ABH, ZMF-opšta građa, 1906., br. 8108.

⁴¹³ Isto.

⁴¹⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1907., br. 4543.

⁴¹⁵ Isto.

⁴¹⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 6430, š. 3.1.

⁴¹⁷ Isto.

⁴¹⁸ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 10630, š. 8. 3.

ponovo podsjeća na Ferstelovo rješenje na Hemijskom institutu u Beču. Prozori sprata imaju okvir sa naglašenom klupicom (Sl. 63.c). Zapaža se da u izvedbi nije potpuno poštovan detalj širokih horizontalnih traka uz prozore (Sl. 63.d, 63.e, 63.f).

I na ovom projektu, kao i na projektima za sudove u Bileći i Bos. Brodu, naznačeni su neki secesijski dekorativni motivi na skromnoj kompoziciji istoricističkog porijekla.

64 – SUD U LJUBINJU⁴¹⁹

Zemaljska vlada obavijestila je ZMF 9.III 1908.g. da će se sud u Ljubinju graditi prema reduciranom tipskom projektu suda za Bileću.⁴²⁰ Ovaj objekat građen je 1911.g.⁴²¹

PROJEKT ZA HOTEL NA PALAMA⁴²²

U maju 1908.g. Paržik je potpisao nacрте za hotel na Palama (Sl. XXX.a, XXX.b, XXX.c, XXX.d, XXX.e, XXX.f), pa iako nema drugog potpisa treba razmotriti tvrdnju Rudolfa Tönniesa da je on radio ove nacрте.⁴²³ U junu iste godine Tönnies je radio nacрте za dogradnju hotela u Jajcu na koje se, također, nije potpisao, ali analiza projekta podržava njegovu tvrdnju.

Kod projekta za hotel na Palama radilo se o adaptaciji jednog postojećeg objekta. Naime, dopisom od 23.IV 1908.g. Zemaljska vlada zatražila je odobrenje za adaptaciju kasarne na Palama za hotel.⁴²⁴

Predložene intervencije unutar objekta odnosile su se na neophodne pregradnje prostorija, te je tako velika spavaonica podijeljena u nekoliko soba. Zatim, obezbjeđene su i prateće sanitarije, dva kupatila i drugi pomoćni prostori.

Izvana je bila predviđena dogradnja verande i galerija od drveta koje omogućavaju direktan pristup prostorijama. Dekorativni drveni motivi dodati su i na drugim fasadama (balkoni, okviri prozora, nosači strehe, itd.) da bi se na jednostavnim zidovima kasarne postigle asocijacije na alpsko-tirolsku romantičarsku arhitekturu. Sudeći prema nekim neuobičajenim detaljima (prenaglašeni rubovi jednog rizalita, zakrivljena linija atike, veliki prozor sa segmentnim lučnim nadvojem) ovaj projekt bi se prije mogao pripisati Tönniesu nego Paržiku.

65 – SKICA ZA KATOLIČKU CRKVICU U GORNJEM HRASNOM⁴²⁵

Sačuvan je samo Paržikov nacrt fasada za malu katoličku crkvicu u Gornjem Hrasnom u Hercegovini (Sl. 65.a), ali crkva nije izvedena prema ovom projektu.

Jednobrodna crkva završava se poligonalnom apsidom. Sudeći po skici, donji dio crkve, gotovo do prozorskih klupica, trebalo je da bude građen od kamena, a gornji malterisan. Glavna fasada sa plitkim erkerom, koja nosi zvonik “na preslicu”, te sa ravno završenim krajevima profilisanog krovnog vijenca i vijenca nad portalom, riješena je inventivnije od raznih tipskih projekata za male crkve koji su rađeni u okružnim odjeljenjima – dovoljna je usporedba sa

⁴¹⁹ Karl Pařík, Gerichts u. Arrest-Gebäude in Ljubinje (III/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 23)

⁴²⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 3218.

⁴²¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 19783, š. 3. 1.

⁴²² L. A. Hotel Pale (V/1908). (ABH, ZVS-zbirka nacрта, K. 53.)

⁴²³ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š. 8. 3.

⁴²⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 5272, š. 8. 3.

⁴²⁵ Karl Pařík, Gornj. Hrasno (1908). (AH, Kreisbehörde Mostar – TO, K. 18.)

izvedbenim nacrtima za istu crkvicu koje je uradio Okružni ured u Mostaru i prema kojima je crkva bila izvedena (Sl. 65.b, 65.c).

66 – PROJEKT ZA ZANATSKU ŠKOLU U SARAJEVU⁴²⁶

U decembru 1908.g. Građevinsko odjeljenje uradilo je projekt za zanatsku školu u Sarajevu. Projekt nije potpisan, međutim, analiza nacрта upućuje na mogućnost da je ovaj projekt nastao iz saradnje Paržik-Tönnies.

Nacrti nisu kotirani, ali su izrađeni u mjerilu 1:100, te se po obliku i veličini osnove zaključuje da je objekat bio predviđen za istu parcelu, na uglu Titove i Albanske ulice, za koju je Paržik radio 1894.g. projekt za zanatsku školu i umjetničke ateljee. Novi projekt zaprema površinu južnog, većeg bloka projekta iz 1894.g. Smanjenje površina uslijedilo je nakon izostavljanja đakčkog pansiona koji je bio predviđen u prvom projektu.

Novo rješenje ponudilo je smještaj školskih sadržaja u dva duga, visoka bloka koji su okomiti na pravac Titove ulice (Sl. 66.a, 66.b, 66.c). Zgrade su međusobno povezane prizemnom halom za radionice i manipulativnim dvorištem uz Titovu ulicu. U istočnom krilu bili su predviđeni prostori za zanatsku školu, a u zapadnom ateljei za umjetničke zanate. Hala za radionice projektovana je sa nosivom konstrukcijom na stubovima u pravilnom rasteru, što je omogućavalo fleksibilnu organizaciju prostora, a u projektu je naznačena podjela na pet radionica. Fleksibilnost organizacije omogućena je i dobrim zenitalnim prirodnim osvjetljenjem preko dvanaest pravougaonih otvora pokrivenih dvovodnim staklenim krovom (Sl. 66.d).

Rješenje fasada (Sl. 66.e) je glavni osnov za pretpostavku da je Pařík imao velikog udjela u ovom projektu – dovoljna je usporedba sa prethodnim njegovim projektima koji su nastali iza 1903.g. Međutim, pošto je i Tönnies svoje projekte za Odsjek visokogradnje radio u skladu sa Paříkovim zahtjevima, može se pretpostaviti da je i on imao učešća u ovom projektu.

1909

U 1909.g. Paržik je dobio “titulu sa karakterom građevinskog nadsavjetnika”.⁴²⁷ Vjerovatno su postojale neke administrativne prepreke da tada bude unaprijeđen u ovo zvanje, ali je njegova dotadašnja djelatnost ocijenjena vrijednom dodjele ove titule.

67 – ZGRADA ZA ULEMA-MEDŽLIS U SARAJEVU⁴²⁸

ZMF-u je dostavljena 2.XI 1905.g. žalba reis-ul-uleme od 13.V 1905.g. kojom se traži za ulema-medžlis odgovarajuća zgrada “jer je dosadašnja zgrada koja pripada Carevoj džamiji starijeg datuma i napravljena od drveta i ćerpiča, te ne odgovara više svojoj namjeni” (Sl. 67.g).⁴²⁹ Zemaljska vlada predložila je preseljenje upravnog organa islamske vjerske zajednice u jednu vakufsku kuću na Bembaši za koju je trebalo plaćati 1.200 K, te je od ZMF-a tražena ova subvencija za 1906.g.⁴³⁰

⁴²⁶ Gewerbeschule Sarajevo (XII/1908). (AZPRGS).

⁴²⁷ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

⁴²⁸ Karl Pařík, Medžlis-Ulema-Gebäude in Sarajevo (II/1910, II/1911). (AGZZUS, Zbirka nacрта, br. 728/15/XXXIX.)

⁴²⁹ ABH, ZMF-opšta grada, 1905., br. 11056.

⁴³⁰ Isto.

Projekt za novu zgradu ulema-medžlisa upućen je 20.IV 1909.g. u Beč sa obrazloženjem da je ulema-medžlis bio ranije smješten u maloj kući u dvorištu Careve džamije, a odnedavno u privatnoj kući pod najmom, dok druge konfesije već imaju odgovarajuće lijepe zgrade.⁴³¹ Uz nacрте je dostavljen predračun troškova u iznosu od 125.000 K (od čega 19.707 K za restauraciju Careve džamije) sa napomenom da se izgradnja predviđa u dvorištu Careve džamije i na uskom placu ispred nje, gdje je potrebno otkupiti dućane koji se tu nalaze.⁴³² Načelna saglasnost na projekt data je 6.V 1909.g.⁴³³, a nacrti su razrađeni u februaru, junu i septembru 1910.g. i u maju 1911.g. ZMF je definitivno odobrio projekt 2.IV 1910.g., kao i predračun troškova u iznosu od 158.500 K (za zemljište 22.500 K, za zgradu 106.000 K, za restauraciju Careve džamije 20.000 K i za unutarnje uređenje 10.000 K.⁴³⁴

Izgradnja se odvijala u toku 1910. i 1911.g., a zgrada je predata na upotrebu krajem 1912.g.⁴³⁵ Restauracija Careve džamije nije još bila završena “zbog korištenja džamije za vrijeme ramazana i bajrama“, te je najavljen nastavak radova za kasnu jesen.⁴³⁶ Odobreni troškovi bili su prekoračeni pošto je umjesto predviđene popravke džamije, morala biti obnovljena kompletna fasada, a izmijenjen je i sav pokrov izuzev na kupoli, te su ukupni troškovi dostigli iznos od 170.500 K.⁴³⁷

Radi izgradnje zgrade ulema-medžlisa porušeni su objekti koji su se nalazili u dvorištu Careve džamije: šestougaona prizemna građevina sa kupolom, izgrađena 1758.g., u kojoj je bila biblioteka⁴³⁸ i stara zgrada ulema-medžlisa, sagrađena 1872.g.⁴³⁹

Postavka zgrade za ulema-medžlis u dvorištu Careve džamije riješena je tako da je novi objekat maksimalno udaljen od džamije, a dijelovi sa spratom nalaze se na uglovima parcele, te je omogućeno sagledavanje džamije u osovini kompozicije (**Sl. 67.a**). Ispred džamije oformljeno je pravougaono dvorište oivičeno arkadnim trijemom sa kupolama iznad traveja trijema.

U zapadnom krilu građevine smješteni su uredski prostori, a dvorana vijeća (medžlisa) nalazi se u potkupolnoj dvorani na spratu. Nekadašnja mala potkupolna građevina biblioteke nalazila se u sjeveroistočnom uglu dvorišta Careve džamije, te je u istočnom krilu objekta, također u potkupolnoj dvorani, predviđen novi prostor za biblioteku.

Oblikovanje, visina i raspored volumena nove zgrade bili su uslovljeni odnosom prema džamiji, regulacionom linijom i odnosom prema susjednom objektu, Isa-begovom kupatilu, sa jugozapadne strane. Vanjski rub osnove slijedi regulacionu liniju, a dio građevine uz Isa-begovo kupatilo čini tampon-vezu. Kontakt sa džamijom uspostavljen je arkadama trijema, što je uobičajen način za oblikovanje prostora ispred velikih osmansko-seldžučkih džamija. Stepеноvanje volumena je karakteristično za prostornu kompoziciju kompleksa ovih džamija, te je Paržik poštovao te oblikovne principe.

⁴³¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 5382., š. 8. 3.

⁴³² Isto.

⁴³³ “... U principu sam saglasan sa predloženom izgradnjom uredske zgrade za ulema-medžlis. Prema tome, molim da me obavijestite o toku pregovora za kupovinu dućana, o ukupnim troškovima za novu zgradu i za restauraciju Careve džamije, te da ponovo dostavite projekt, detalje i predračun troškova. U vezi sa projektom želim da primjetim da prostorija koja je označena kao divanhana nije ništa drugo nego stubište, a i već zbog tog razloga, kao i zbog nedovoljnog osvjetljenja, ne može se koristiti u druge svrhe. Iz projekta nije vidljivo kakav način grijanja je predviđen.” (ABH, ZMF-opšta građa, br. 5382, š. 8. 3.)

⁴³⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 9111, š. 8. 3.

⁴³⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1912, br. 3386., š. 8. 3.

⁴³⁶ Isto.

⁴³⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1915, br. 11097, š. 8. 3.

⁴³⁸ M. Bećirbegović, nav. djelo, 332.

⁴³⁹ S. F. Kemura, *Javne muslimanske građevine u Sarajevu*, Sarajevo 1909, 480.

Analiza njegovih dotadašnjih projekata pokazuje da je Paržik uvijek posvećivao veliku pažnju prostornoj kompoziciji, ponekad i na štetu unutarnje organizacije (gostionica na Ilidži), ali najčešće uspješno usklađujući odnos forme i sadržaja (Šerijatska sudačka škola, Zemaljski muzej, Državna štamparija, itd.). Zatim, njegov projektantski pristup dogradnji pojedinih objekata karakteriše težnja ka ostvarivanju cjelovite prostorne kompozicije, odnosno prilagođavanje dogradnje postojećem objektu u volumenima i u detaljima (dogradnja „Grand-hotela“ za Zemaljsku banku, dogradnja stambene najamne zgrade uz Zemaljsku banku, dogradnja Direkcije željeznica za političke službe). Također, dogradnju projektuje i tako da na postojećem objektu izvrši potrebne intervencije radi usklađivanja sa dogradnjom, odnosno radi uspostavljanja nove prostorne kompozicije, kao npr. u idejnom projektu za dogradnju hotela u Jajcu.

Ovakav odnos prema problemu prostorne kompozicije i dogradnje Paržik je zadržao i u projektu za zgradu ulema-medžlisa ispred Careve džamije, tj. poštovao je osnovni princip prostorne kompozicije kompleksa osmanskih džamija – gradaciju volumena – i uskladio je oblikovne elemente dogradnje sa postojećim objektom. Mada je imao mogućnost da u Sarajevu vidi sve karakteristične detalje osmansko-turske arhitekture, Paržik ipak nije izveo dogradnju “u stilu” do detalja, kako su to činili praktičari teorija XIX stoljeća Villet-le-Duc, Herman Bollé ili Iso Kršnjavi kada su radili na sličnim arhitektonskim zadacima. U oblikovanju arkada, kupola i, djelimično, portala Paržik globalno slijedi domaće oblikovne uzore. Međutim, drugi, sekundarni oblikovni elementi kreirani su samo sa asocijacijama na detalje domaće arhitekture (djelimičan mušebak na prozorima, drveni doksat sa čardakom, drvena nadstrešnica nad ulazom, itd.) ili bez takvih asocijacija, neutralno (oblici prozora i njihov raspored). Na taj način, dogradnja je prepoznatljiva kao kreacija koja je nastala u drugom istorijskom i umjetničkom periodu (**Sl. 67.b, 67.c, 67.d, 67.e, 67.f, 67.h**).

68 – PROJEKT ZA DOGRADNJU KOTARSKOG UREDA U TREBINJU⁴⁴⁰

Pošto je zgrada suda u Trebinju bila završena i predana na upotrebu, Zemaljska vlada je predložila u junu 1910.g. da se stara zgrada kotarskog ureda preuredi i dogradi tako da u prizemlju budu uredske kancelarije kotarske uprave, a na spratu stan za načelnika, te je dostavila ZMF-u projekt i predračun u iznosu od 54.000 K.⁴⁴¹

Iz dopisa od 12.IV 1913.g. saznaje se da je Zemaljska vlada odustala od kredita za finansiranje izgradnje zgrada za kotarske urede u Banjaluci, Gacku i Trebinju zbog visokih kamata na kredite.⁴⁴² To je bio razlog što ovaj projekt nije doživio realizaciju. Rješenje fasada u dobroj mjeri ponavlja rješenje koje je bilo primijenjeno na projektu za sud u Trebinju (**Sl. 68.a, 68.b, 68.c**).

⁴⁴⁰ Karl Pařik, Umbauprojekt Bezirksamt Trebinje (IX/1909). (ABH, ZVS-zbirka nacrtā, K. 25.)

⁴⁴¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 10630, š. 8. 3.

⁴⁴² ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 4043, š. 8. 3.

TIPSKI PROJEKTI SUDOVA⁴⁴³

Iako se na nacrtima tipskih projekata za sudove nalazi projektantski potpis Josefa Čžernya, a zatim Paržikov potpis ispred Odsjeka za visokogradnju, analiza tlocrta pokazuje da su neki tipovi istovjetni sa prethodnim Pařikovim projektima za sudove, te se može pretpostaviti da je Paržik imao udjela u nastanku tipskih projekata.

Osnovna razlika između tipova sudova je u njihovoj veličini, te je kod tipa I naznačeno da je predviđen za jednog sudiju i da ima površinu od 244 m², a kod tipa VI stoji da je predviđen za šest sudija sa površinom od 511 m² (Sl. XXXII.a, XXXII.b, XXXII.c, XXXII.d). Paržikovi projekti za sud u Bileći i Ljubinju imaju dispoziciju kao na tipovima I i II, a tip III je proširena varijanta ove dispozicije.

TIPSKI PROJEKTI ZATVORA⁴⁴⁴

Istovremeno kada su urađeni tipski projekti za sudove, u februaru 1910.g., nastali su i tipski projekti za zatvore koje su, također, potpisali Josef Čžerny i Karlo Paržik. I kod tipskih projekata za zatvore uočavaju se sličnosti sa Pařikovim projektima malih zatvorskih zgrada uz sudove u Bileći, Gacku i Trebinju.

Dispozicija sadržaja svih tipova su međusobno slične, a razlike se pojavljuju u veličini objekata – tip “1” ima površinu od 140 m², a tip “4” površinu od 196 m² (Sl. XXXIII.a, XXXIII.b).

69 – KONKURSNI PROJEKT ZA SUD I ZATVOR U SARAJEVU

Planiranje izgradnje nove zgrade za sud u Sarajevu počelo je 1908.g. kada je Zemaljska vlada obavijestila ZMF o mogućim lokacijama za izgradnju suda, te dostavila podatke o vlasnicima zemljišta i troškovima otkupa.⁴⁴⁵ Kao prva moguća lokacija predloženo je zemljište Mahmudbega i Fatime Fadilpašić između tadašnje Franz Josefove ulice i Appelove obale u površini od 6.700 m², a kao druga moguća lokacija navedeno je zemljište Gligorija M. Jeftanovića i Nurihanume Fadilpašić u Ćemaluši (“blizu Zemaljske banke, sjeverno od Ćemaluše do Buka ulice”) u površini od 11.521 m².⁴⁴⁶

Podloge za raspisivanje konkursa za projekt suda u Sarajevu dostavljene su ZMF-u 4.XII 1909.g., a Zemaljska vlada predložila je da se konkurs oglasi krajem godine i da rok za predaju projekata bude 31.III 1910.g.⁴⁴⁷ U istom dopisu istaknuto je da bi u sastavu žirija trebalo da budu poznate ličnosti, te su predloženi arhitekt Martin Pilar iz Zagreba i po jedan stručnjak iz Beča i Budimpešte po prijedlogu ZMF-a, te iz Sarajeva predsjednik Višeg suda Friedrich Kobinger i građevinski nadsavjetnik Karlo Paržik.⁴⁴⁸ ZMF je predložio za članove žirija Karla Mayredera,

⁴⁴³ Jos. Čžerny, Gerichtsgebäude, Type I-VI (II/1910). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 26.)

⁴⁴⁴ Jos. Čžerny, Arrestgebäude, Type 1-4 (II/1910) (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 26.)

⁴⁴⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1908., br. 15362, š. 3. 1.

⁴⁴⁶ Isto.

⁴⁴⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 16230, š. 3. 1.

⁴⁴⁸ Isto.

profesora Visoke tehničke škole u Beču, i Emila von Törya, profesora Visoke tehničke škole u Budimpešti, a arhitekt Martin Pilar predložen je za zamjenika članova žirija.⁴⁴⁹

Međutim, dopisom od 23.II 1910.g. Zemaljska vlada obavijestila je ZMF da Karlo Paržik, koji je bio predložen za člana žirija, želi i sam učestvovati na konkursu, te je predloženo da arhitekt Martin Pilar bude, ipak, član žirija umjesto Paržik.⁴⁵⁰

Konkurs je oglašen tek krajem marta 1910.g., a rok za predaju radova bio je 1.VIII 1910.g.⁴⁵¹ Na traženje Austrijskog društva inženjera i arhitekata rok je produžen do 31.VIII 1910.g.⁴⁵²

Dakle, u periodu mart-avgust 1910.g. Paržik je radio konkursni projekt za sud i zatvor u Sarajevu.

Konkursna komisija, u kojoj su bili F. Kobinger, J. Vancaš, K. Mayreder, E. Von Töry i M. Pilar, zasjedala je polovinom septembra i dodijelila prvu nagradu projektu pod šifrom "Recht und Gerecht" firme Hansa Glasera i Alfreda Kraupe iz Beča, drugu nagradu projektu pod šifrom "Gleiches Richt für Alle" arhitekta Antona Floderera iz Beča, a treću nagradu projektu "Nuovo Sarajevo" arhitekta Karla Badstiebera iz Beča.⁴⁵³

Ostaje nepoznato kakav je bio Paržikov konkursni projekt.

OTKAZ RUDOLFA TÖNNIESA NA SLUŽBU „ARHITEKTE NA RASPOLAGANJU“ ODSJEKA ZA VISOKOGRADNJU GRAĐEVINSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE VLADE U SARAJEVU

Od oktobra 1897.g., kada je počeo raditi kao „arhitekt na raspolaganju“, odnosno kao honorarni arhitekt za Odsjek visokogradnje Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade, Rudolf Tönnies uradio je samostalno i u saradnji sa Karlom Paříkom niz projekata koji su bili finansirani iz državnih sredstava. Također, radio je i kao rukovodilac izgradnje pojedinih faza ili cijelih građevina koje je gradila državna uprava. Neki od ovih projekata i poslova navedeni su u okviru pregleda Paříkove djelatnosti prema podacima sa nacrti i iz arhivskih dokumenata, ali, vjerovatno, nisu obuhvaćeni svi Tönniesovi projekti i saradnja sa Paržikom, jer je zapaženo da se Tönnies nije uvijek potpisivao na nacrtima koje je radio. Dopuni pregleda Tönniesove ukupne djelatnosti pomaže arhivski dokument u kojem su navedeni brojni njegovi projekti za koje se do sada nije znalo.⁴⁵⁴

Prvi značajniji Tönniesov angažman bi je na opremanju, tj. unutarnjem uređenju izložbenih prostorija za izložbu u Beču 1898.g.⁴⁵⁵ Vjerovatno su na toj izložbi bili eksponati i njegovi arhitektonski snimci i makete Begove džamije sa objektima u njenom dvorištu, Vijećnice i Šerijatske sudačke škole u Sarajevu i medrese u Travniku.

Od 1.VI 1898.g. imenovan je za šefa konstrukcionog biroa za izgradnju vojnih stanova i kasarni, te mu je povjeren nadzor nad izgradnjom bataljonske kasarne vojnog logora u Sarajevu.⁴⁵⁶ Istovremeno, uradio je skice za zgradu mitropolije u Sarajevu, a 1.X 1898.g.

⁴⁴⁹ Isto.

⁴⁵⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 2829, š. 3.1.

⁴⁵¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 4263, š. 3.1.

⁴⁵² ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 6100, š. 3.

⁴⁵³ *Gradnja pravosudne palače i kaznonice u Sarajevu*, Večernji sarajevski list, 223, 19.IX 1910, 1; *Gradnja pravosudne palače*, Večernji sarajevski list, 221, 16.IX 1910.

⁴⁵⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1917., br. 3269, š. 8. 3.

⁴⁵⁵ Isto.

⁴⁵⁶ Isto.

povjerena mu je izrada izvedbenih planova i rukovođenje izgradnjom koja je završena 24.X 1899.g.⁴⁵⁷ Od 1.XI 1899.g. do 1.III 1900.g. radio je na izvedbenim nacrtima za unutarnje uređenje izložbenog paviljona u Parizu, a za uspješno obavljen posao dobio je priznanje of ZMF-a.⁴⁵⁸

Na konkursu za spomenik u Nabresini, povodom carskog jubileja 1900.g., dobio je prvu nagradu.⁴⁵⁹

Od 1. VI 1900.g. rukovodio je radovima na rušenju stare turske kasarne na Filipovićevom trgu i “vrlo teškim radovima na temeljima (9 m dubine) za Franz Josefov kasarnu”.⁴⁶⁰ U to vrijeme radio je i na tipskim projektima za pravoslavne crkve u saradnji sa mitropolitom Mandićem, zatim, na regulacionim planovima za okolinu Franz Josefove kasarne i na ideji i izvedbi počasnih poklona za zemaljskog poglavara baorona Appela i civil-adlatusa Kutscheru.⁴⁶¹

U toku 1902.g. radio je na nacrtima za izgradnju i uređenje manastira Reljevo, na projektima i izvedbi vile Miklau, vile Rädisch i vile dr Patscha, te od 1.X iste godine na rukovođenju izgradnjom zgrade Garnizonskog suda i zatvora u Sarajevu.⁴⁶²

U periodu 1897-1904 uradio je brojne studije o načinu gradnje u Bosni, što je detaljno obrazloženo: “Njegovo posebno zanimanje privlačili su orijentalna unutrašnja arhitektura i umjetnički zanati. Pri tome, ideja vodilja mu je bila da ih ponovo oživi i prilagodi modernim potrebama. U tome je imao priznat uspjeh, posebno u uređenju prostorija i u oblikovanju namještaja.”⁴⁶³ U istom periodu radio je i na nacrtima za Evangelističku crkvu, za interpolaciju Evladijet-vakufa u Ćemaluši, za dogradnju hotela “Central” u Sarajevu, za vilu dr Mandića, za jednu zgradu okružnog suda, za jednu školsku zgradu vakufa u Tuzli, za jednu pravoslavnu kapelu na groblju i za vilu nadinspektora Imma u Novom Sarajevu.⁴⁶⁴

Zimske mjesece 1898/99 proveo je na studijskom putovanju u Italiji, a u zimu 1904.g. bio je na studijskom putovanju u Grčkoj i Egiptu “gdje je studirao orijentalnu arapsku arhitekturu kao majku bosanske orijentalne arhitekture i umjetničkih zanata, te je donio bogat studijski materijal.”⁴⁶⁵

Od 1.VI 1904.g. povjereno mu je rukovođenje izgradnjom i izrada izvedbenih planova za proširenje centralne radionice bosanskohercegovačke željeznice i to za radionicu vagona i montažu lokomotiva, za radničku halu, za zgradu za dizel-motore, te za rekonstrukciju stare radionice u armiranom betonu, “što su bili prvi veliki radovi u armiranom betonu u zemlji.”⁴⁶⁶ Rukovodio je i izradom svih konstruktivnih detalja, te je, s tim u vezi, u zimu 1904/5 dobio je dopust da posjeti veliki broj radionica u monarhiji, kao npr. radionice državnih željeznica i velikih tvornica, a “ove studije su mu omogućile da ovlada ovim specijalnim područjem i da izradi izvedbene planove.”⁴⁶⁷

Od januara do maja 1906.g. bio je na bolovanju zbog teškog tifusa, a kasnije “radi poštede” radio je lakše projekte i troškovnike, kao npr. skice za novogradnju careve medrese,

⁴⁵⁷ Isto.

⁴⁵⁸ Isto.

⁴⁵⁹ Isto.

⁴⁶⁰ Isto.

⁴⁶¹ Isto.

⁴⁶² Isto.

⁴⁶³ Isto.

⁴⁶⁴ Isto.

⁴⁶⁵ Isto.

⁴⁶⁶ Isto.

⁴⁶⁷ Isto.

preradu regulacionih planova za Sarajevo, projekt uredske zgrade u Bos. Dubici, projekt za konak u Čajniču, projekt i izvedba svečne dekoracije povodom posjete cara Trebinju ("koja je u zadnji čas otkazana") za što je dobio pismenu pohvalu od Zemaljske vlade, zatim, projekt za dogradnju hotela u Jajcu, projekt za kapelu u Čajniču, skice i predračun troškova za Višu realu u Sarajevu, idejni projekt i predračun troškova za uređenje nadbiskupske palate u Mostaru, ideju za počasni pokon za zemaljskog poglavara barona Alborija, idejni projekt i predračun za hotel u Palama, studije za uređenje gradskih kapija u Jajcu "da može prolaziti moderni saobraćaj bez oštećenja istorijskog karaktera – a koliko mu je to uspjelo, može se ocijeniti na licu mjesta."⁴⁶⁸

U jesen 1907.g. bio je na studijskom putovanju kroz Srbiju, Rumuniju, do Istambula i kroz Bugarsku "da bi produbio svoje znanje o orijentalnoj arhitekturi, a poseban interes pokazao je za autohtone spomenike kulture koji već stoljećima imaju uticaj na bosanski način građenja."⁴⁶⁹

U toku 1907.g. projektovao je stambenoposlovnu zgradu za H. Rädisch i najamnu zgradu za Petrakiju Petrovića u Franz Josefovoj ulici.⁴⁷⁰

"Svoje studije orijentalne arhitekture koristio je, ne samo za uređenje izložbi u Beču i Parizu, nego i u zemlji, kao npr. za uređenje Herrenkluba u Sarajevu, mitropolije u Sarajevu, kuće N. Gregersena u Zavidovićima, kuće F. M. Lt. Karla, kuće civil-adlatusa barona Benka, kuće Petrakije Petrovića, predstojnika von Schneka, za svečane dekoracije prigodom raznih zabava i proslava, itd."⁴⁷¹ Potom je radio na skicama za baždarski ured u Sarajevu, za sud u Zenici, za dvije najamne kuće u Ljubljani, za vatrogasnu kasarnu u Sarajevu.⁴⁷²

U ovom izvještaju o radu arhitekta Tönniesa, koji je Zemaljska vlada uputila ZMF-u u Beču 1917.g. sa prijedlogom da mu se dodijeli zvanje građevinskog savjetnika, stoji i ova ocjena: "U svom radu pokazuje veliku savjesnost. Povoljno je uticao na razvoj arhitekture u zemlji. I u najudaljenijim mjestima u zemlji izradio je sa ukusim i stručnošću povjerene mu objekte. Kao priznanje njegovom radu, ZMF je odobrio 12.V 1908.g. da se arhitekt Rudolf Tönnies, u slučaju potrebe, može autorizirati kao civilni arhitekt."⁴⁷³

U toku 1908.g. uradio je izvedbene nacрте za baždarski ured i rukovodio njegovom izgradnjom u vlastitoj režiji, te je za ove poslove dobio priznanje Zemaljske vlade.⁴⁷⁴ U to vrijeme učestvovao je na VIII međunarodnom kongresu arhitekata u Beču, zatim, bio je savjetnik Union-banke i ekspert osiguravajućeg društva Assikurrazione Generali, te je u tom svojstvu dao veliki broj stručnih mišljenja.⁴⁷⁵

Pošto je završio rad na projektu za Višu realu u Sarajevu, dobio je zadatak da projektuje i izvede unutarnje uređenje bosanskog sabora u zgradi Vijećnice, "što je ocijenjeno kao vrlo uspješno izvršen zadatak, te je dobio i pismeno priznanje predsjednika Sabora".⁴⁷⁶ Sljedeći zadaci bili su: izrada skica za nadogradnju Vladine zgrade I u Sarajevu i skica za proširenje Kursalona na Ilidži, a radio je i kao ekspert za izradu građevinskog reda za Sarajevo.⁴⁷⁷

⁴⁶⁸ Isto.

⁴⁶⁹ Isto.

⁴⁷⁰ Isto.

⁴⁷¹ Isto.

⁴⁷² Isto.

⁴⁷³ Isto.

⁴⁷⁴ Isto.

⁴⁷⁵ Isto.

⁴⁷⁶ Isto.

⁴⁷⁷ Isto.

Zatim je uradio projekt za “Konak-kafanu u starobosanskom stilu“, skice za školu uz Evangelističku crkvu u Sarajevu, skice za stambenoposlovnu zgradu Ace Jeftanovića na Obali i skice za veliku najamnu kuću srpske crkvene opštine u Sarajevu (1200 m²).⁴⁷⁸

“Sretna okolnost dala je arhitekti Tönniesu priliku da pokaže svoj talent za svečane dekoracije. Bila je zakazana posjeta Njegovog Visočanstva Sarajevu, a sarajevska opština povjerila je arhitekti Tönniesu, na prijedlog Zemaljske vlade, samostalnu izradu ideje i izvođenje svih dekoracija sa velikim noćnim osvjetljenjem cijelog grada. U roku od 14 dana trebalo je savladati ogroman posao za koji je bilo određeno 200.000 K. Tačno na vrijeme sve je bilo završeno, na opštu radost i zadovoljstvo, a najljepša nagrada za arhitekta Tönniesa bila je audijencija kod Visočanstva kada je dobio posebno priznanje, te ga je car zadržao u dužem razgovoru o građevinskoj situaciji u gradu i zemlji.”⁴⁷⁹

U toku 1910.g. Rudolf Tönnies izradio je sljedeće projekte koji su izvedeni pod njegovim rukovodstvom: tvornica špirita u Sarajevu, stambenoposlovna zgrada M. R. Atiasa, najamna zgrada barona Alborija u Sarajevu (od armiranog betona), najamna zgrada barona A. M. Altarca u Čemerlinoj ulici u Sarajevu.⁴⁸⁰

“Nesnosni službeni i lični odnosi prisilili su arhitektu Rudolfa Tönniesa da 17. oktobra 1910.g. da otkaz i traži otpuštanje iz državne službe, odrekavši se svake odštete i odbijajući svako priznanje nakon 14 godina službe.”⁴⁸¹

U dokumentu slijedi prikaz daljeg Tönniesovog uspješnog rada van državne službe. Ali su u kontekstu ovog rada izdvojeni bitni detalji o njegovim stručnim aktivnostima do odlaska iz Građevinskog odjeljenja da bi se stekla bliža slika o kvalitetima i raznolikim interesovanjima ovog arhitekta, tadašnjeg Paříkovog saradnika. Potrebno je skrenuti pažnju da u ovom spisku njegovih radova nigdje nije precizirana saradnja sa drugim arhitektima, kao npr. sa Paříkom ili Vancašom, koja je sigurno postojala na nizu projekata.

Ne može se zanemariti činjenica da je Paržik rukovodio Odsjekom za visokogradnju u trenutku kada je Tönnies dao otkaz, pa iako se ne precizira s kim je Tönnies imao “nesnosne službene i lične odnose“, može se pretpostaviti da je Paržik mogao imati učešća u njihovom povoljnom ili nepovoljnom razrješavanju. Imajući u vidu prethodnu Paržikovu i Tönniesovu saradnju, čak se može postaviti pitanje nije li Paržik svoj projektantski pristup suviše nametao mlađem, kreativnom, talentovanom i svestrano zainteresovanom kolegi, koji je tek na projektima koje je radio potpuno samostalno za privatne investitore imao mogućnost da pokaže svoju maštovitost i inventivnost. Simptomatično je da je ovaj prijedlog za Tönniesovo unapređenje u građevinskog savjetnika, sa brojnim laskavim ocjenama, upućen ZMF-u tek nakon Paržikovog penzionisanja, odnosno u periodu kada je Odsjekom za visokogradnju rukovodio Josip Pospišil sa kojim je Tönnies dijelio sličan stav o značaju vrednovanja autohtone arhitekture BiH.

U svakom slučaju, Odsjek za visokogradnju izgubio je odlaskom Rudolfa Tönniesa saradnika koji je imao bogato i kvalitetno projektantsko i izvođačko iskustvo, a ne može se izbjeći dojam da je Paržik bio u poziciji da utiče da do toga ne dođe. Nedostatak kvalitetnog mlađeg kadra već je bio problem u realizaciji poslova Odsjeka visokogradnje, a nakon Tönniesovog odlaska taj problem je postao uočljiviji i u narednom periodu bitno je uticao na efikasnost rada ove službe, pa i na Paržikovu poziciju u njoj.

⁴⁷⁸ Isto.

⁴⁷⁹ Isto.

⁴⁸⁰ Isto.

⁴⁸¹ Isto.

70 – IZMJENE, DOPUNE I RAZRADA PRVONAGRAĐENOG KONKURSNOG PROJEKTA HANSA GLASERA I ALFREDA KRAUPE ZA SUD I ZATVOR U SARAJEVU⁴⁸²

Nacrti prvonagrađenog konkursnog projekta Hansa Glasera i Alfreda Kraupe iz Beča za sud i zatvor u Sarajevu objavljeni su u Wiener Bauindustrie-Zeitungu 1912.g.⁴⁸³ Poređenje osnova i fasada njihovog projekta (Sl. 70.a, 70.b, 70.c, 70.d, 70.e, 70.f)⁴⁸⁴ sa izvedbenim nacrtima koje je uradio Karlo Paržik potvrđuje tvrdnju iz dopisa Zemaljske vlade, upućenom 11.IV 1911.g. ZMF-u, gdje se navodi da je “došlo do znatnih izmjena i proširenja”, zatim, “da će biti dograđen treći sprat na dijelu objekta prema Obali”, te da je Karlo Paržik, “uz djelimično korištenje ideja prvog projekta” i uz saradnju sa Pravnim odjeljenjem i njegovim predstojnikom izradio novi projekt koji je tada dostavljen na saglasnost (Sl. 70.g-o).⁴⁸⁵

U dopisu Zemaljske vlade od 9.IV 1911.g. konstatovano je da je konkurs bio vrlo uspješan, ali da se “unaprijed računalo s tim da će se projekt morati prilagođavati lokalnim uslovima”.⁴⁸⁶ Potom je bilo precizirano da je potrebno više manjih prostora, npr. za sud za trgovačku arbitražu, za mirovno vijeće, itd.⁴⁸⁷ Zatim je napomenuto da se o tehničkim nedostacima prvonagrađenog projekta može vidjeti detaljnije u zapisniku žirija i u tehničkom izvještaju građevinskog nadsavjetnika Karla Paržika od 6.IV 1911.g.⁴⁸⁸ Autori prvonagrađenog projekta bili su spremni da rade na daljoj razradi, ali su za taj posao tražili 5 procenata od investicione vrijednosti, što je bilo neprihvatljivo, te je prerada projekta bila povjerena Paržiku.⁴⁸⁹

Uz saradnju sa rukovodstvom Pravnog odjeljenja, prilikom preprojektovanja nastojalo se udovoljiti potrebama boljih veza između Kotarskog, Okružnog i Višeg suda, zatim, potrebama grupiranja prostorija prema bransama (kriminalno sudstvo, civilno, itd.), zahtjevima za bolju

⁴⁸² Karl Pařik, Bau des Justizgebäude und Gefangenhauses in Sarajevo; Justizpalais Sarajevo; Justizgebäude in Sarajevo; Pravosudna zgrada u Sarajevu (II/1912-VII/1913). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 15; AZPRGS.)

⁴⁸³ Hans Glaser und Alfred Kraupa, Wettbewerbs-entwurf für ein Justizpalais mit Gefangen-haus in Sarajevo, Wiener Bauindustrie-Zeitung, XXIX, 1912, 37-39, t. 13-15.

⁴⁸⁴ Gornji članak sa nacrtima Glaserovog i Kraupovog projekta pronađen je nakon predaje disertacije u junu 1989.g., te su nacrti uvršteni prilikom prepisa disertacije u aprilu 2010.g.

⁴⁸⁵ “Uz izvještaj Zemaljske vlade kojim vam se dostavlja projekt za izgradnju Pravosudne palate i zatvora dodajem: Projekte koje je žiri odabrao ja sam podrobno prostudirao i zaključio da samo projekt koji je dobio prvu nagradu može biti izabran za izvedbu uz neke izmjene. Drugonagrađeni projekt nije podoban, jer bi ogromne arkade s prednje strane zaklonile svjetlo u nekoliko prostorija Višeg suda, a osim toga, zgrada sa antičkom fasadom ne pristaje ovom ambijentu, jer bi u očima stanovništva, koje nema razumijevanja za takvu arhitekturu, ona bila kuriozitet. Također, projekt koji je dobio treću nagradu, a predstavio se u orijentalnom stilu, mora se odmah isključiti, jer bi bogati ukrasi na fasadama, koje zahtijeva ovaj stil, smetali karakteru ozbiljnosti, dostojanstva i mirnoće koji ovakva zgrada treba izvana da ima. Osim toga, tlocrtno rješenje ovog projekta je pogrešno, a radi cjelovitosti i unutrašnje uređenje bi trebalo biti u orijentalnom stilu, što ne odgovara modernom pravosuđu.

Da bi se prvi projekt prilagodio potrebama današnjeg zakonodavstva i planiranim reformama, moramo predvidjeti znatne izmjene i proširenja ovog projekta, što znači da dio Kotarskog suda treba da bude na trećem spratu, bez većeg povećanja troškova. Na strani prema Obali treba projektovati treći sprat uz zadržavanje kupole radi toga da bi Pravosudna palata dominirala naspram Pošte koja je ogromnih dimenzija.

Djelimičnim korištenjem ideja iz prvog projekta, pod mojim rukovodstvom i uz stalnu saradnju sa Pravnim odjeljenjem, građevinski nadsavjetnik Paržik sada je izradio vrlo uspješan projekt koji može, uz neznatne korekture, doći do izvedbe...” (ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 5554.)

⁴⁸⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 5180, š. 3. 1.

⁴⁸⁷ Isto.

⁴⁸⁸ Isto. Zapisnik žirija i Paržikov izvještaj nisu pronađeni.

⁴⁸⁹ Isto.

prirodnu rasvjetu gruntnice, itd.⁴⁹⁰ Pošto su ovi idejni nacrti prerađenog projekta dostavljeni na odobrenje ZMF-u, Zemaljska vlada preporučila je da izrada izvedbenih nacrti i “umjetničko rukovođenje izgradnjom” budu povjereni Karlu Paržiku.⁴⁹¹

Što se tiče načina izgradnje, predložene su tri mogućnosti: 1) angažovanje jednog generalnog izvođača, 2) ustupanje radova manjim poduzetnicima, 3) izvođenje u vlastitoj režiji. Zemaljska vlada je predložila prvu, a Paržik drugu varijantu⁴⁹², a ovakvi prijedlozi posredno ukazuju na procjenu o nemogućnosti izvođenja ovakvog objekta u vlastitoj režiji zbog nedovoljnog (ili nekvalitetnog) kadra Odsjeka za visokogradnju.

Pošto je bila odbijena ponuda Alfreda Kraupe i Hansa Glasera da razrađuju svoj projekt, oni su uputili ZMF-u pismo, 21.VI 1911.g., u kojem su izjavili da su spremni da uz jednokratnu odštetu u iznosu od 11.000 K ustupe Zemaljskoj vladi nagrađeni projekt, a da Zemaljska vlada ima pravo da na ovom projektu vrši eventualne potrebne izmjene.⁴⁹³

Prijedlog zakona o kreditu za izgradnju i opremanje sudske i zatvorske zgrade u Sarajevu, u iznosu od 1.900.000 K, upućen je ZMF-u 24.II 1912.g.⁴⁹⁴, a 23.IV 1912.g. data je saglasnost da se prijedlog zakona proslijedi caru na odobrenje.⁴⁹⁵

Do aprila 1912.g. bili su urađeni glavni nacrti koji su bili neophodni za prikupljanje ponuda, a dalja razrada projekta nastavljena je u toku izgradnje.

Osnova građevine zauzima izduženu, pravougaonu parcelu sa užim frontom prema Obali i Ulice JNA (**Sl. 70.g**). Glavni, monumentalni ulaz je sa Obale, a ostali su iz sporednih ulica (**Sl. 70.h**). Južni, kompaktniji blok organizovan je oko unutrašnjeg dvorišta i velikog centralnog hola koji je zenitalno osvijetljen. Druga polovina objekta slijedi svojim istočnim i sjevernim krilom regulacione linije, a u unutaršnjem dvorištu nalazi se zatvorska zgrada sa osnovom u obliku slova T (**Sl. 70.i, 70.j**).

Horizontalne veze ostvarene su dobro osvijetljenim hodnicima, a vertikalne su riješene sa tri monumentalna stepeništa i četiri sporedna. Sve glavne komunikacije su lako uočljive i pregledne. Većina sudskih kancelarija, dvorana i administrativnih prostora smještena je na rubnim dijelovima osnove i ima dobro prirodno osvijetljenje, a manji broj orijentisan je prema unutaršnjim dvorištima. Posebno reprezentativno su riješeni holovi (**Sl. 70.n**) i glavna stepeništa. Građevina ima suteran, visoko prizemlje, međusprat i još dva sprata.

Glavna fasada oblikovana je monumentalno sa naglaskom na središnjoj osovini u kojoj je, nad ulazom, duboka lođa kroz dvije gornje etaže (**Sl. 70.k, 70.r, 70.s, 70.t**). Lođa je markirana bočnim korintskim stubovima koji su raspoređeni i na međuprozorske površine na bočnim krilima. Visoka, profilirana atika središnjeg rizalita dekorisana je skulpturama i završena balustradom sa vazama nad glatkim stupcima. Završnicu čini stepenovani kubični postament kupole (**Sl. 70.o**). Površine zidova obrađene su dubokom horizontalnom rustikom, a profilisani i kordonski vijenci naglašavaju horizontale u parapetu prizemlja, duž prozorskih klupica međusprata, u parapetu prvog sprata i na krovnom vijencu. Svi prozori imaju profilisane okvire.

Bočne fasade raščlanjene su jednoosovinskim rizalitima (**Sl. 70.l, 70.m**). Horizontalna rustika pokriva zidove dvije donje etaže i produžava se na rizalitima kroz sve etaže, ostale površine su glatke. Ostali detalji kompozicije bočnih fasada analogni su glavnoj fasadi.

⁴⁹⁰ Isto.

⁴⁹¹ Isto.

⁴⁹² Isto.

⁴⁹³ ABH, ZMF-opšta građa, 1911., br. 5554, š. 3. 1.

⁴⁹⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 3056, š. 3. 2.

⁴⁹⁵ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 6136, š. 3. 2.

Oblikovanje bočnih fasada bliže je ranijim Paržikovim historicističkim rješenjima. Paržik je bio siguran interpretator osnovnog historicističkog predloška Glaserovog i Kraupovog projekta.

Krajem maja 1912.g. otvorene su ponude za izvođenje radova na zgradi suda i zatvora u Sarajevu, a o rezultatima je obaviješten ZMF.⁴⁹⁶ Zemaljska vlada predložila je da se usvoji ponuda jedne budimpeštanske firme u vrijednosti od 1.754.730 K, kao najniža, iako je bila znatno veća od procjene Građevinskog odjeljenja da će radovi koštati 1.200.000 K.⁴⁹⁷ Kategorički i sa valjanom argumentacijom Zemaljska vlada bila je protiv Paržikovog prijedloga o načinu izgradnje, ali je izgradnja ovog objekta, ipak, bila povjerena manjim firmama, a nadzor nad njihovim radom i organizaciju izvođenja vodili su Karlo Paržik, Karl Kneschaurek i Emil Schlesinger.⁴⁹⁸

Troškovi izgradnje su se, uprkos Paržikovim predviđanjima, povećali toliko da je početkom jula 1914.g. traženo odobrenje dodatnog kredita u iznosu od 1.200.000 K.⁴⁹⁹

Ovaj veliki projektantsko-graditeljski poduhvat prevazišao je mogućnost i snage Odsjeka za visokogradnju u tom trenutku da ga uspješno dovede do kraja na način kakav je Paržik bio zamislio, a objektivne okolnosti i stanje u privredi i građevinarstvu dovele su i do ogromnog

⁴⁹⁶ "... Od osam prispjelih ponuda pet su od ovdašnjih firmi, a po jedna iz Austrije, Mađarske i Hrvatske. Ponuda firme "Romanija" iz Sarajeva odbijena je radi nepotpunosti. Trebalo bi odbiti i ponude firme Victora Grossa iz Zagreba i Ludwiga Jungwirtha iz Sarajeva, jer je novčani plog prekasno položen.

Od prispjelih ponuda najniža je ponuda firme "Finagy Bela i Szego Armin" iz Budimpešte u vrijednosti od 1.754.730 K. Pošto je provjerena solidnost i stabilnost ove firme, komisija smatra da je ova ponuda prihvatljiva.

Drugu povoljnu ponudu dala je firma Unionbaugesellschaft iz Beča, sa filijalom u Sarajevu, koja je za 116.731 K skuplja od prve ponude, te zato ne dolazi u obzir, kako zbog toga, tako i zbog gore navedenih razloga.

Pošto najpovoljnija ponuda premašuje za cca 555.000 K predviđenu vrijednost, koju je Zemaljska vlada procijenila na cca 1.200.000 K, komisija se slaže sa tehničkim stručnim mišljenjem građevinskog nadsavjetnika Pařika da se odustane od generalnog izvođača i da se pojedinačni radovi daju manjim firmama, kao npr. građevinskim, stolarskim, limarskim, itd., jer bi se tako puno uštedjelo.

Mađutim. Zemaljska vlada se vrlo oštro suprotstavila takvom načinu izgradnje i to zbog sljedećeg: 1) Izgradnja Pravosudne palate i zatvora je neodložna i tako hitna da ne može trpjeti zakašnjenje ni od nekoliko nedjelja, a to bi bilo neizbježno radi nove licitacije po Pařikovom prijedlogu; 2) Predviđene uštede, prema stručnom mišljenju koje je dao Pařik, su problematične prirode, jer se baziraju na pretpostavkama. Pařik objašnjava u svom stručnom mišljenju znatnu razliku između ponuđenih cijena i procjena Građevinskog odjeljenja iz aprila 1911.g. abnormalnim povećanjem cijena građevinskog materijala i nadnica. Prema tome, s tim treba računati i kod angažovanja manjih firmi. Nada da će se cijene smanjiti, jer se očekuje smanjenje investicija, mala je. Poznato je da cijene imaju tendenciju da se održavaju na istom nivou, čak i onda kada razlog za podizanje cijena više ne postoji. 3) Predložena pojednostavljenja pojedinih radova, koja su navedena u stručnom mišljenju, radi smanjenja troškova, Zemaljska vlada kategorično odbija, jer bi to išlo na račun solidnosti i trajnosti zgrade, što ne možemo dozvoliti kod tako važnih objekata. 4) Smatramo da je angažovanje generalnog izvođača za ovakve monumentalne građevine svrsishodno i da je ovakvo stanovište jedino ispravno, te da bi bilo pogrešno upuštati se u pojedinačne radove, kako je predložio Pařik u svom stručnom mišljenju. Tražimo odobrenje da se izgradnja Pravosudne palate i zatvora u Sarajevu povjeri mađarskoj firmi kao najpovoljnijem ponuđaču u vrijednosti od 1.754.700 K. ...Skulptorske radove treba isključiti u dogovoru sa izvođačem..." (ABH-opšta građa, 1912., br. 9066.)

⁴⁹⁷ Isto.

⁴⁹⁸ "... Postoji ukaz od 19.VIII 1890.g. prema kojem Zemaljska vlada može službenicima Građevinskog odjeljenja koji rade na većim gradilištima odobriti, po nahođenju, građevinski dodatak na teret budžeta izgradnje. Pošto su službenici kojima je povjereno rukovođenje izgradnjom, morali izraditi veliki broj detaljnih nacrti, odnosno postojeće preraditi, a osim toga, niz radova dato je raznim privatnim firmama, što je tražilo intenzivan nadzor ovih poduzetnika, te s obzirom na velike dimenzije ovog objekta i ogroman trud činovnika, Zemaljska vlada moli dozvolu da im se može isplatiti građevinski dodatak: 1) građevinskom nadsavjetniku Karlu Paržiku – mjesečno 250 K, 2) nadinženjeru Karlu Kneschaureku, kao inženjeru IX platnog razreda – 1509 K, a zatim 200 K mjesečno, 3) tehničkom asistantu Emilu Schlesingeru – 60 K mjesečno, što će iznositi za 1913.g. – 3.890 K." (ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 17538, š. 8. 3.)

⁴⁹⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1916., br. 9228, š. 8. 3.

povećanja cijena i predviđenih troškova. Konačno, ovo je imalo za rezultat vrlo nepovoljno mišljenje o Paržikovim sposobnostima za rukovođenje ovim poslom i, uopšte, Odsjekom za visokogradnju. Ovakvo mišljenje izraženo je u obrazloženju prijedloga od 4.VI 1916.g. za unapređenje Josipa Pospišila u zvanje građevinskog nadsavjetnika, gdje stoji i sljedeće: „Sva njegova (Pospišilova) svojstva, koja jako cijenimo, pokazala su se naročito za vrijeme nastavka izgradnje Pravosudne palate, što je bilo povezano sa mnogostrukim smetnjama i teškoćama, te se može reći da je Pospišil svojim temeljitim stručnim znanjem, iskustvom, savješnošću i energijom odbranio Zemaljsku vladu od mnogih šteta koje su se često dešavale u vrijeme kada je građevinski nadsavjetnik Pařík rukovodio izgradnjom. Također, u toku pregovora sa firmama u vezi sa naknadnim potraživanjima i postavljanjem osnova za obračun ovog monumentalnog zdanja, Pospišil je, vrlo stručno i korektno, zastupao interese Zemaljske vlade. Od početka 1915.g., od kada je građevinski nadsavjetnik Paržik na dopustu, Pospišil je vodio samostalno Odsjek za visokogradnju, te je nakon penzionisanja Paržika, prije kratkog vremena, postao definitivni rukovodilac ovog odsjeka, gdje se izvanredno pokazao. Poslove u Odsjeku za visokogradnju, koji su pod Paržikovim rukovodstvom bili u zakašnjenju, Pospišil je brzo završio...”⁵⁰⁰ Ovaj dokument daje i detaljniji prikaz tadašnje loše kadrovske situacije u Odsjeku za visokogradnju, što će kasnije biti razmatrano, a što je sigurno objektivno doprinijelo Paržikovom neuspjehu u vođenju poslova ove službe i organizaciji radova na Pravosudnoj palati.

Kako je navedeno u prethodnom dokumentu, Paržik je rukovodio izgradnjom Pravosudne palate do početka 1915.g., a zatim je njegove poslove preuzeo Josip Pospišil. Gradnja ovog objekta nastavljena je i nakon pada Austro-Ugarske, pa je 7.VII 1923.g. izvršena primopredaja dovršenog južnog trakta, a u radu komisije učestvovao je i Emil Schlesinger u svojstvu “tehničkog upravitelja i administratora zgrade” (Sl. 70.p).⁵⁰¹

71 – PROJEKT ZA VOJNI DJEČAČKI ZAVOD U SARAJEVU⁵⁰²

Paržikov potpis nalazi se na nacrtima koji su datirani u februaru 1911.g. i na kojima je idejni projekt za vojnu školu sa dječjim domom u Sarajevu. Objekat je bio predviđen za lokaciju istočno od vojnog logora, u jednom od građevinskih blokova koji su bili planirani na neizgrađenom zemljištu, sjeverno od Zemaljskog muzeja (Sl. 71.a).

Osnova je raščlanjena na više krila koja zapremaju različiti sadržaji: u centralnom bloku nalaze se školski prostori koji su organizovani oko zenitalno osvijetljenog središnjeg hola, a u njegovom nastavku su spavaonice; u sjevernom bloku su kuhinjski pogoni i trepezarija, a u južnom krilu nalaze administrativni i upravni sadržaji. U krajnjem sjeverozapadnom uglu parcele nalazi se mali bolnički objekat, a u jugozapadnom uglu je tenisko igralište (Sl. 71.b, 71.c). Dispozicija sadržaja i njihove međusobne veze uspostavljene su logično i funkcionalno, a fasada školskog bloka bogato je rastvorena prozorima. Glavna fasada je komponovana simetrično sa naglaskom na centralnom i ugaonim kubičnim volumenima, koji su povezani niskim traktom (Sl. 71.d). Istoriciistička horizontalna i vertikalna podjela fasada, dopunjena pratećom dekorativnom plastikom, pokazuje da se Paržik u ovom periodu, kao i na izvedbenoj varijanti Zemaljskog muzeja, radikalnije vratio istoricizmu.

⁵⁰⁰ ABH, ZMF-opšta grada, 1916., br. 8651, š. 8. 3.

⁵⁰¹ Zapisnik sastavljen dne 7.VII 1923.g. u zgradi Pravosudne palače u Sarajevu. (AZPRGS).

⁵⁰² Karl Pařík, K. u. K. Militar Knaben-Pensionat in Sarajevo (II/1911). (AZPRGS).

1912-1913

U ovom periodu završena je izgradnja Zemaljskog muzeja, a trajala je razrada projekta za Pravosudnu palatu i počela izgradnja ovog objekta.

PARŽIKOVO ZVANIČNO UNAPREĐENJE ZA RUKOVODIOCA ODSJEKA ZA VISOKOGRADNJU GRAĐEVINSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE VLADE U SARAJEVU

U avgustu 1912.g., nakon reorganizacije državne uprave, Paržik je zvanično bio unaprijeđen za rukovodioca Odsjeka za visokogradnju Građevinskog odjeljenja.⁵⁰³ Prijedlog za njegovo unapređenje dostavljen je ZMF-u u martu 1913.g.⁵⁰⁴, a unapređenje je uslijedilo 1.VI 1913.g.⁵⁰⁵

72 – PROJEKT ZA HOTEL “LOVČEN“ U PRČNJU (KOTARSKI ZALIV)⁵⁰⁶

Sačuvana su tri fragmenta nacрта osnove i nacrt bočne fasade po kojem se zaključuje da se radilo o projektu za veliki hotel (suteran, visoki parter, međusprat i još tri sprata) sa neorenesansnim karakteristikama u oblikovanju fasade (Sl. 72.a, 72.b, 72.c, 72.d). Hotel ove veličine nije nikada izgrađen u Prčnju.

73 – PROJEKT ZA HOTEL U DOBROTI KOD KOTORA⁵⁰⁷

Sačuvan je jedan nacrt osnove trećeg sprata za hotel u Dobroti kod Kotora (Sl. 73.a). Međutim, u Dobroti nije nikada izgrađen takav hotel. Jedini stariji hotel u ovom mjestu nastao je povezivanjem i adaptacijom dva postojeća stambena objekta za potrebe turističkog društva „Jadranska straža“, Sekcija Novi Sad, koje je otkupilo objekte 1936.g.⁵⁰⁸ Poređenje nacрта sa ovim objektom „Jadranske straže“ pokazuje da nema podudarnosti (Sl. 73.b), tj. Paržikov projekat se odnosio na izgradnju nekog novog hotela.⁵⁰⁹

⁵⁰³ “U suštini ostaju ranije kvalifikacije nepromijenjene. Prilikom nove reorganizacije Građevinskog odjeljenja (avgust 1912.g.) Paržik je preuzeo rukovođenje Odsjekom za visokogradnju i u tom svojstvu pokazao se vrlo dobro, iako mu je glavna djelatnost područje arhitekture i graditeljstva. Na tom području je izvanredan. Najveći broj najvažnijih projekata visokogradnje radio je samostalno. Tim radovima posvetio se sa neumornom marljivošću i posebnom ambicijom i dalje nastavlja sa takvim radom. Kao znak priznanja njegovom radu i zaslugama, dodijeljena mu je 1908.g. titula i karakter nadsavjetnika. Dostojan je unapređenja u zvanje nadsavjetnika. III/1913, predstojnik Kussevich.” (ZBH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.)

⁵⁰⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 4899.

⁵⁰⁵ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

⁵⁰⁶ Karl Pařík, Hotel Lovćen Perzagno – Cattaro (nedatirano). (AŽU Olovo).

⁵⁰⁷ Karl Pařík, Hotel in Dobrota Cattaro (nedatirano). (AŽU Olovo).

⁵⁰⁸ U zapisniku opštinskog odbora Dobrote od 9.IX 1936.g. stoji da je razmatrano da se “Jadranska Straža” iz Novog Sada oslobodi od opštinskog poreza za kupovinu zemljišta sa kućama “na Plagentima sv. Iliji”. (IAK, XIX, Opština Dobrota 1814-1943, F. CXII, br. 124.)

⁵⁰⁹ Zahvaljujem Jovici Martinoviću, direktoru Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru, na saradnji.

ISTORIJSKI USLOVI ZA NASTANAK PARŽIKOVIH PROJEKATA ZA HOTELE U DALMACIJI U AUSTROUGARSKOM PERIODU

O postojanju brojnih projekata za dalmatinsko primorje u austrougarskom periodu svjedoči jedan članak koji je objavljen 1927.g. u časopisu "Jadranska straža", u novinama koje su se u međuratnom periodu bavile pitanjima unapređenja turizma, pomorstva i pomorske privrede na našoj jadranskoj obali. Članak informiše o akcijama koje su bile preduzete u austrougarskom periodu radi podsticanja turizma na Jadranu, a između ostalog, pominju se i brojni veliki projekti za hotele koji su tada bili izrađeni, ali nisu doživjeli realizaciju, jer su nastali u periodu neposredno pred I svjetski rat.⁵¹⁰ U članku se navodi da su se neki od ovih projekata nalazili u zadarskom arhivu, ali traganje za njima nije još dalo rezultate.⁵¹¹

Arhivski dokumenti o turizmu u BiH u periodu pred I svjetski rat svjedoče o nekim okolnostima koje su mogle omogućiti Pařikovo učešće u projektovanju hotela za jadransku obalu. U Trstu je bio osnovan 1912.g. turistički savez "Adria" (Adria-Fremdenverkehrs-Konferenz) u koji se u maju 1912.g. uključilo ZMF za BiH.⁵¹² U statutu ovog saveza stajalo je (član 1) da će se najmanje jednom godišnje održavati konferencije na kojima mogu učestvovati sve "korporacije i firme koje rade u turizmu na Jadranu, a pozivaće se i predstavnici vlasti koje su zainteresovane za ovu oblast."⁵¹³ Značajno je da je ZMF u ovom savezu zastupao građevinski nadsavjetnik Richard Agazzi, kojem je "Adria" dostavila u avgustu 1912.g. primjerak turističkog vodiča "Jadran i priobalne zemlje" (u pripremi za štampu) da bi dao svoje primjedbe i prijedloge za eventualna poboljšanje.⁵¹⁴ Richard Agazzi i Karlo Pařik su se dobro poznavali, a upravo iz 1912. i 1913.g. sačuvano je nekoliko razglednica i novogodišnjih čestitki koje je Agazzi uputio Pařiku.⁵¹⁵

U zapisniku sa sjednice "Adrie" od 19.VI 1913.g. stoji da se predsjedništvo u protekloj godini intenzivno bavilo pitanjem izgradnje hotela i da je uspjelo da obezbijedi izgradnja novog hotela u Kotoru, a da se za hotele u Makarskoj, Komizi i Perastu još vode pregovori.⁵¹⁶ U septembru 1913.g. održana je još jedna sjednica "Adrie" u vezi sa izgradnjom hotela u Dalmaciji na kojoj je učestvovao i R. Agazzi.⁵¹⁷ Osim o izgradnji hotela, na sjednici "Adrie" koja je održa a u januaru 1914.g. raspravljalo se o uvođenju redovnih automobilskih putovanja u BiH "za koja je

⁵¹⁰ "...Neće nam se zamjeriti ako ovdje citiramo, kao primjer, staru iskusnu Austriju:

U nizu akcija, koje su neposredno prije rata bile preduzete u cilju podsticanja prometa stranaca u Dalmaciji, na prvo mjesto dolazilo je pitanje podizanja velikih hotela – upravo su grandiozne bile te osnove, koje su nam se djelimično sačuvale u arhivu bivšeg dalmatinskog Namjesništva u Zadru. Tzv. 'Harrachova akcija' imala je već potpuno izrađene projekte i troškovnike – a osiguranje financija – za čitav niz velikih hotela duž čitavog dalmatinskog primorja – od Raba, pa kroz Kaštela i Split, uz Makarsku i Hvar, sve dole do Zelenike i Budve. Spomenut ćemo samo jedan primjer, kako je država podupirala tu akciju – i to ne iz nikakvih općenarodnih ili naših nacionalnih interesa, nego iz dobro shvaćene ekonomske politike – kojom je htjela da osigura jedan odličan posao i za sebe i za zainteresovane bečke krugove.

Za gradnju ogromnog kupališnog hotela "Imperijal" na Rabu (na velikom kompleksu Stare Biskupije, koji je za tu svrhu bio već pribavljen) bilo je predviđeno da se utroši oko 3.000.000 zlatnih kruna. Osnovano je i akcijsko društvo "Krainische Baugesellschaft" za gradnju ogromnog hotela sa 240 soba i kupališta sa preko 300 kabina." (*Preduvjeti za razvoj našeg turizma*, *Jadranska straža*, 3, mart 1927, 83.)

⁵¹¹ Historijski arhiv u Zadru i Arhiv Hrvatske u Zagrebu dali su negativan odgovor na upit o eventualnom postojanju ovih nacrtu u njihovim zbirkama.

⁵¹² ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 8103, š. 8. 3.

⁵¹³ Isto.

⁵¹⁴ ABH, ZMF-opšta građa, 1912., br. 12129.

⁵¹⁵ Zbirka M. Telalbašić.

⁵¹⁶ ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 10219, š. 8. 3.

⁵¹⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 12579, š. 8. 3.; Zapisnik sa ove sjednice nije pronađen.

vladalo veliko interesovanje⁵¹⁸ Pitanjem izgradnje hotela na Jadranu bavila se i sjednica “Adrie“ od 6.VI 1914.g.⁵¹⁹

Osim u periodu 1912-1913, može se pretpostaviti da se Paržik bavio projektovanjem hotela za Dalmaciju i nakon penzionisanja, u periodu 1916-1918. Sačuvane su razglednice iz 1916. i 1918.g. kojima se Paržik javljao iz Kotora (29.XI 1916.g.), Zadra, Splita i Dubrovnika (IV/1918), a u kojima pominje obilazak terena kod Zadra, Trogira, zatim, Molina, Brena i Ombla kod Dubrovnika, te Herceg-Novog i Kotora, i ponovno Zadra (IX/1918).⁵²⁰ Na jednoj od tih razglednica pominje se otkup zemljišta (punte, rta) kod Zadra (10.IV 1918.g.).⁵²¹ Također, Paržik navodi da je u obilazak mjesta na jadranskoj obali išao zajedno sa nekim grofom (razglednica iz Zadra od 8.IV 1918.g. i iz Dubrovnika od 15.IV 1918.g.)⁵²², a ovaj podatak se može povezati sa podatkom koji je dr A. Buljan dao – “da je na podsticaj grofa Szécsénya“ Paržik uradio projekte za dalmatinsko primorje.⁵²³ O konačnom ishodu ovih poslova može se naslutiti iz par riječi koje je Paržik napisao iz Zadra 26.IX 1918.g.: “ ... W. špekuliše da preuzme hotel... Ovaj put je vrlo mučno i ne vidim više nikakvu svrhu.”⁵²⁴

Buduća istraživanja u ovom pravcu vjerovatno će dati precizniju sliku o ovoj Paržikovoj projektantskoj djelatnosti.

DJELATNOST ARHITEKTE JOSIPA POSPIŠILA U ODSJEKU ZA VISOKOGRADNJU GRAĐEVINSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE VLADE

Od januara 1913.g. u Odsjeku za visokogradnju Građevinskog odjeljenja počeo je da radi Josip (Josef) Pospišil u zvanju građevinskog savjetnika.⁵²⁵

Paržik i Pospišil sarađivali su prije toga na uređenju etnografskog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu. U Pospišilov personalni list Paržik je upisao vrlo povoljne ocjene.⁵²⁶

U septembru 1913.g. Pospišil je prisustvovao, kao službeni predstavnik Zemaljske vlade, II zajedničkom zasjedanju za zaštitu okoline i spomenika u Drezdenu, internacionalnoj građevinskoj izložbi u Lajpcigu i seminaru o pitanjima savremenog urbanizma koji je održan u vezi sa ovom izložbom, te je o ovome podnio opširan izvještaj.⁵²⁷ Zemaljska vlada je 18.II 1914.g. distribuirala ovaj izvještaj svim okružnim građevinskim odjeljenjima, svim državnim građevinskim službenicima i Tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu, a dostavljen je i ZMF-u, te je na taj način zvanično pružena podrška širenju savremenih ideja i Pospišilovim zaključcima i prijedlozima koji su bili na njima bazirani.⁵²⁸ U ovom izvještaju obuhvaćen je i Pospišilov referat

⁵¹⁸ ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 17984, š. 8. 3.

⁵¹⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1914., br. 8615, š. 8. 3.

⁵²⁰ Zbirka M. Telalbašić.

⁵²¹ Isto.

⁵²² Isto.

⁵²³ *Karlo Pařík*, nekrolog, Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevo, LIV, Sarajevo 1942, 533.

⁵²⁴ Zbirka M. Telalbašić.

⁵²⁵ ABH, Personalni list J. Pospišila.

⁵²⁶ “... Svojom dosadašnjom djelatnošću Pospišil je osposobljen i pokazuje da je talentovan arhitekt, a osim toga, brz radnik, marljiv i savjestan. Ima izvrstan stil. Također, dobro se uveo u administrativne poslove. Od njega se možemo nadati u budućnosti vanrednim učincima u poslovima za Zemaljsku vladu. 5.XII 1913.g., Karl Pařík; Nepromijenjena ocjena. 1.V 1914.g., Karl Pařík.”(ABH, Personalni list J. Pospišila.)

⁵²⁷ ABH, ZMF-opšta građa, 1914., br. 2519; Izvještaj je podijeljen u dijelove “A” (97 kucanih strana) i “B” (64 kucane strane). Dio “A” obuhvata izvještaj o I zajedničkom zasjedanju u Salcburgu, II zasjedanju u Drezdenu i građevinskoj izložbi u Lajpcigu, a dio “B” obuhvata izvještaj sa seminara o urbanizmu.

⁵²⁸ Isto. Dopis br. 41778.

o I zajedničkom zasjedanju o zaštiti spomenika i zavičaja u Salzburgu septembra 1911.g. na kojem je prisustvovao prije stupanja u službu.

S obzirom na to da je Paržik u to vrijeme rukovodio Odsjekom za visokogradnju, bio je upoznat sa Pospišilovim prijedlozima, te ih je, očigledno, prihvatio i podržao. Stoga je zanimljivo da se ukratko ukaže na glavne teme i ideje iz oblasti urbanizma i zaštite graditeljskog nasljeđa koje su bile obuhvaćene Pospišilovim izvještajem.

Pospišilovi prijedlozi i zaključci na kraju dijela "A" njegovog izvještaja su, u bitnim dijelovima, sljedeći:

„Kada je u okviru II zajedničkog zasjedanja u Drezdenu osjećaj dužnosti diktirao njemačkim pobornicima zaštite zavičaja da, izostavljajući nepotrební nacionalni ponos i zanemarujući njemačku arhitekturu, propagiraju u kolonijama primjenu autohtonih stilova koji su prilagođeni tamošnjim privrednim i klimatskim uslovima, te kada istovremeno možemo da vas obavijestimo da se njemački Ured za kolonije u potpunosti slaže s tim, onda nam to daje mogućnost da isto zahtijevamo i za Bosnu i Hercegovinu. Ujedno, to je program koji treba realizirati u pogledu graditeljstva u austrougarskim pokrajinama.

Ne smijemo dozvoliti da nas u Bosni i Hercegovini, makar i prećutno, smatraju zaostalom i bespomoćnim, te nesposobnim za rješavanje postavljenih zadataka. ...Ovdje se radi o tome da se vodi privredna politika koja je prilagođena karakterističnim uslovima zemlje i stanovništva i da se pokaže maksimalno razumijevanje za njihove osobenosti koje proizlaze iz historijskog razvoja, te da ih prilagodimo novom kulturnom životu održavajući puni sklad materijalne i kulturne brige.

...Preduslovi za to su vrlo povoljni – već je počela izrada i priprema novog građevinskog reda čiji se nedostatak svugdje osjećao. Građevinski red može se bez mnogo truda prilagoditi zahtjevima za zaštitu okoline i spomenika. Tehnička srednja škola, iz koje treba da dolaze budući graditelji zemlje, pruža mogućnost, uz samo neznatne dopune u nastavnom programu, da svoje đake osposobi sa budu čuvari bosanskih i hercegovačkih slika mjesta (Ortsbild). Osnivanjem savjetovališta za gradnju prema njemačkom uzoru, već u bližoj budućnosti možemo spriječiti grubo unakaženje slika mjesta i gradova, a posebno onda kada ova savjetovališta budu imala uticaj na izgradnju regulacionih planova.

Zajedno sa Građevinskim odjeljenjem treba izraditi nacrt zakona o zaštiti prirode i zavičaja. U tom pogledu zaštitu spomenika treba gledati u vezi sa živom današnjom kulturom, a ne samo sa muzeološkom stanovišta. Uključivanjem učenika zadnjeg godišta Tehničke srednje škole u rad gore navedenih savjetovališta, omogućiće se praktična primjena znanja koja su stekli u školi, a zatim ih možemo mirno pustiti u praksu bez straha da će i oni doprinijeti uništenju ljepote svoga kraja. Uz pomoć Tehničke srednje škole i uz odgovarajuću reorganizaciju nastave iz slobodnog crtanja, bilo bi moguće da učenici vrše snimanje starih gradova, odnosno, da se osnuje arhiv starog bosanskog graditeljstva, koji će se postepeno dopunjavati i gdje će biti sačuvani objekti kojima prijeti rušenje i koji će bez traga nestati.

Objavljivanjem takvih skica u popularnim, jeftinim brošurama, kao i javnim diskusijama o ovim pitanjima, probudio bi se u stanovništvu smisao za ljepotu nasljeđa, te bi se uvidjele prednosti načina izgradnje koji najbolje odgovaraju potrebama. Pri tome, naravno, koristiće se, prema mogućnostima, i moderni način izgradnje. Isto tako bi izbor snimaka i crteža slikovitih mjesta služio turizmu, jer bi se mogao inkorporirati u putopisne knjige o Bosni i Hercegovini. Ja ću vrlo rado raditi u ovom pravcu i počecu sa izdavanjem vlastitih i tuđih crteža pod naslovom "Slike gradova iz Bosne i Hercegovine". U tu svrhu već sam skupio bogat materijal o Konjicu, Jajcu i Kiseljaku.

Osnivanje savjetovališta za izgradnju moguće je jedino u okviru Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade i samo na toj osnovi može biti plodonosno. Naravno, treba voditi računa o školovanju dovoljnog broja mladih stručnih snaga koje bi se rasporedile po okruzima.

Ovo je, u kratkim crtama, program za početak rada na zaštiti okoline i spomenika u Bosni i Hercegovini. ...Mogućnost provedbe tih ideja u finansijskom pogledu nije ostvarljiva bez oslonca na već postojeće institucije.⁵²⁹

Ukratko, Pospišilovi zaključci i prijedlozi bili su: inkorporiranje odredbi o zaštiti spomenika i okoline u novi građevinski red, osnivanje savjetovališta za izgradnju, izrada zakona o zaštiti prirode i zavičaja, školovanje učenika Tehničke srednje škole u skladu sa ovim idejama uz njihovo učešće u radu savjetovališta za izgradnju i angažovanje na snimanju graditeljskog nasljeđa, objavljivanje snimaka objekata i populariziranje domaćeg načina građenja, aktivno učešće Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade na izradi pomenutog zakona i osnivanju savjetovališta za izgradnju, oslonac na državne institucije radi finansijske mogućnosti realizacije programa.

Svoje prijedloge Pospišil je, u velikoj mjeri, zasnovao na tadašnjoj praksi u ovoj oblasti u Njemačkoj, a to se može zaključiti uvidom u njegov izvještaj sa zasjedanja kojima je prisustvovao. Prijedlog o ugrađivanju odredbi o zaštiti spomenika u građevinski red baziran je na takvoj praksi u Badenu (gdje je "dalja razrada pojedinačnih odredbi u nadležnosti opština"), Vitembergu i Saksoniji (koja "ima dodatak, tzv. zakon o zaštiti od unakaženja slike mjesta").⁵³⁰

Prijedlog o savjetovalištim za izgradnju inspirisan je postojanjem takvih savjetovališta (Bauberatungsstellen) u Njemačkoj, a koja „imaju podršku vlasti i imaju posebno važan zadatak prilikom planiranja stambenih kuća u karakterističnom okolišu koji bi se mogao unakaziti, a pokazala su se vrlo djelotvorna.“⁵³¹

Prijedlog o izradi zakona za zaštitu prirode i zavičaja zasnovan je na idejama koje su već postojale u Austriji, a koje je obrazložio dr Giannoni iz Beča: "Zaštita zavičaja je proširenje pojma zaštite spomenika, što proširuje taj pojam i na djela narodne umjetnosti i, više nego na pojedinačna djela, pojam se odnosi na ukupan izgled, to znači izgled mjesta ili pejzaža, a također, i na očuvanje narodnih običaja. Zaštita zavičaja ima svrhu da očuva postojeće i da sve novo što se stvara sadrži duh postojećeg i dalje ga razvija. ...Zaštita zavičaja podređena je Ministarstvu za javne radove, što izgleda opravdano, jer je sa ovog mjesta moguć uticaj na projektovanje novih građevina u raznim oblastima Monarhije, te se tako najbolje može obezbijediti prilagođavanju novih građevina njihovom okolišu. Najplemenitiji zadatak zaštite zavičaja jeste očuvanje slike mjesta, jer i zaštita spomenika znači da se gleda i na sliku mjesta kao na jedinstvenu umjetninu. Kao što već proizlazi iz instrukcije Centralne komisije za zaštitu spomenika koja je upućena njenim konzervatorima i koja glasi: 'Ingerencija konzervatora ne treba da obuhvata samo pojedinačne spomenike nego cjelokupne grupe spomenika, koje u cjelini imaju istorijski ili slikoviti značaj, te cijele ulice, trgove, vedute i, naročito, cijela naselja.', uvijek treba paziti da se izbjegne unakaženje takvih cjelovitih slika prilikom gradnje i da se sačuva pejzaž koji u takvim mjestima igra važnu ulogu, kao što su npr. neke grupe drveća, parkovi ili jezera i slično.“⁵³²

Pospišilov prijedlog o adekvatnom školskom programu Tehničke srednje škole zasnovan je, također, na idejama iz referata austrijskog predstavnika koji je rekao: "Vrlo je važno obrazovanje radnika u građevinarstvu u tom smislu. U skladu s tim, nastavni programi u

⁵²⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1914., br. 2519, dio "A", 91-94.

⁵³⁰ Isto, dio "A", 9.

⁵³¹ Isto, dio "A", 17.

⁵³² Isto, dio "A", 17-18.

građevinskim školama tako su organizovani da se u okviru nastave crtanja, a i u drugim stručnim predmetima, vodi računa o autohtonim načinima građenja. Ministarstvo za javne radove izdalo je u tu svrhu brošuru pod nazivom 'Njegovanje autohtonog načina gradnje u građevinskom obrazovanju'. Đaci ovih institucija imaju zadatak da vrše snimanje karakterističnih objekata autohtonog graditeljstva i tako dobro ulaze u njihovu srž.⁵³³

Dakle, u skladu sa tada aktuelnim idejama o zaštiti spomenika, cjelokupnog graditeljskog nasljeđa i okoline Njemačkoj i Austriji, Pospišilov izvještaj je dobio podršku Zemaljske vlade. Ovaj njegov izvještaj, kao i njegova dalja aktivnost u državnoj službi, svjedoče da je Odsjek visokogradnje dobio vrsnog i zainteresovanog stručnjaka, a Paržik najvažnijeg saradnika. Međutim, za ostvarivanje Pospišilovih ideja bio je neophodan, također, stručan i zainteresovan kadar, a takva karakteristika nije se mogla dati za ostale činovnike Odsjeka za visokogradnju. Zatim, komplikovanje izgradnje Pravosudne palate i ogromno povećanje troškova za njenu izgradnju, a potom i atentat na Franza Ferdinanda i početak ratnog stanja, onemogućili su realizaciju Pospišilovih planova i prekinuli njegovu saradnju sa Pařikom u vrlo nepovoljnim okolnostima, posebno za Paržika.

1914-1915

Izvjesno je da je izbijanje Prvog svjetskog rata još više zakomplikovalo izgradnju Pravosudne palače u toku 1914.g., te je to dovelo Paržika u vrlo tešku poziciju.

Konkretan i slikovit opis stanja u Odsjeku za visokogradnju u periodu 1914-1915, kao i o Pospišilovoj i Paržikovoj tadašnjoj poziciji u službi, nalazi se u dopisu koji je Zemaljska vlada uputila ZMF-u 4.VI 1916.g. sa prijedlogom za Pospišilovo unapređenje, a u dopisu su odnosi u Odsjeku okarakterisani kao “apsolutno očajni”.⁵³⁴

Iz ovog dokumenta se saznaje da je Paržik od početka 1915.g. bio na dopustu (Beurlaubung), te da je njegove poslove u Odsjeku za visokogradnju preuzeo Pospišil. Praktično, time je Paržik prekinuo rad u državnoj službi, a potom je uslijedilo i penzionisanje. Zasad nije

⁵³³ Isto, dio “A”, 21.

⁵³⁴ “... Od početka 1915.g. od kada je građevinski nadsavjetnik Pařik na dopustu, Pospišil samostalno vodi Odsjek visokogradnje Zemaljske vlade, a nakon penzionisanja Pařika, prije kratkog vremena, on je i definitivno rukovodilac ovog odsjeka i pokazao se kao izvanredan. ...Posebno treba istaknuti njegovu istrajnost i pořrtvovanu marljivost s kojom se posvećuje službi. Korištenjem svojih snaga i ųrtvovanjem svoga slobodnog vremena, bez i najmanje odmora, Pospišil je uspio da brojne poslove Odsjeka za visokogradnju savlada bez ikakve smetnje i zastoja. Znatan obim poslova, koji je povezan sa ovim odgovornim položajem, još je povećan time što su u Odsjeku za visokogradnju, u zadnje vrijeme, personalni odnosi apsolutno očajni, bez mogućnosti da se poprave zbog trenutnih nenormalnih uslova. Sa izuzetkom potpuno nesposobnog građevinskog savjetnika Fitzingera, koji uz to pokazuje i vrlo malo volje za posao, u Odsjeku nema nijednog akademski obrazovanog inženjera ili arhitekte. Sa takvim personalom Pospišil je uspio da nastavi izgradnju Pravosudne palate, kolaudaciju i obraćun paviljona za tuberkulozu u Zemaljskoj bolnici, zatim, ured za otkup duvana u Bratuncu i Širokom Brijegu, izgradnju baraka u Prijedoru, da izradi projekt Vojnog dječaćkog zavoda, tipske projekte za osnovne škole, da vodi poslove oko regulacije Čaršije i predradnje za rekonstrukcije u mjestima koja su nastradala u ratu, a da ne pominjemo brojne manje radove i tekuće probleme, prevashodno administrativne naravi. Posljedice ove naporne i neprekidne aktivnosti negativno su djelovale na Pospišilovo zdravlje, te je Zemaljska vlada bila primorana, zbog upornog zahtjeva ljekara i radi sprećavanja trajnog oštećenja Pospišilovog nervnog sistema, da mu odobri dvomjesećni odmor. Radi potpunosti, treba još pomenuti da Pospišil, uprkos svojih službenih obaveza, paųljivo prati stručni napredak na polju arhitekture, a posebno urbanizma, te da je u stalnom kontaktu sa priznatim autoritetima na tom području i da piše vrijedne priloge za ugledne stručne časopise, naroćito o bosanskom načinu građenja. ...“ (ABH, ZMF-opšta građa, 1916., br. 8651, ų. 8. 3.)

pronađen dokument koji detaljnije tumači Paržikov dopust, odnosno, nije poznato da li je na dopust otišao po svom zahtjevu ili po naređenju.

1916

PENZIONISANJE KARLA PARŽIKA

ZMF je obavijestio Zemaljsku vladu da je odlukom od 6.IV 1916.g. odobreno “trajno penzionisanje građevinskog nadsavjetnika Karla Paržika po potrebi službe”.⁵³⁵ U istom dopisu navedeno je da se vraća i izvještaj od 28.IV 1914.g. kojim je Paržik bio predložen za odlikovanje povodom otvaranja Zemaljskog muzeja, ali je dodjela ovog odlikovanja bila odgođena zbog izbijanja rata.⁵³⁶ Izvještaj je bio vraćen na reviziju i, s obzirom na tadašnju nepovoljnu Paržikovu poziciju, razumljivo je da nije došlo do dodjele ovog odlikovanja.

U Paržikovom personalnom listu naznačeno je da se “vrijeme u službi koje se može računati za penziju određuje od 31.III 1886.g.”.⁵³⁷ Dakle, Paržik je proveo u državnoj službi punih trideset godina, a 1916.g. imao je 59 godina. Zakon o penzionisanju, koji je tada bio na snazi, predviđao je (paragraf 2) da državni činovnici treba da navrše 35 godina staža (osim nastavnika – 30 godina) ili 60 godina života i tada “mogu biti premješteni na vlastitu molbu u trajno stanje mira, a da se ne dokaže, što inače treba, da su za službu nesposobni.”⁵³⁸

U zakonu o disciplinskom postupku za državne činovnike (paragraf 2) stoji da se činovnik smatra krivim ako “ne udovolji dužnosti poslušnosti”, što je prilično uopštena formulacija kojom su se mogle obuhvatiti vrlo različite situacije.⁵³⁹ Istim zakonom (paragraf 7) predviđeno je da jedna od disciplinskih kazni može biti “privremeno ili trajno umirovljenje, i to uz smanjenje ili bez smanjenja normalne mirovine za 10-50 procenata”, a napomenuto je da se ova kazna „može odrediti samo protiv takovih definitivnih činovnika i poslužitelja koji su navršenim vremenom službe već stekli pravo na mirovinu”.⁵⁴⁰

Iz izloženih činjenica zaključuje se da Paržik nije ni po godinama staža niti po godinama života ispinjavao uslove za penziju, već da je penzionisan “po potrebi službe”. Iako se ni u jednom do sada pronađenom dokumentu ne pominje disciplinska kazna, očigledno je da je Paržik prijevremeno penzionisan, bilo na vlastiti zahtjev ili po naređenju.

Vjerovatno se Paržik tada našao u vrlo nezavidnoj situaciji sa svojom porodicom (supruga, tri sina i kćer) u ratno vrijeme. Ipak, ranije naveden opis stanja u Odsjeku za visokogradnju pokazuje koliko je ono bilo loše, te koliko je rukovodilac tog odsjeka bio preopterećen i postavljen u vrlo “stresnu” poziciju. Ove okolnosti su Pospišila, Paržikovog jedanaest godina mlađeg nasljednika, dovele do bolesti i, vjerovatno, doprinijele njegovoj preranoj smrti 1918.g. Istupanje iz loše organizovane i preopterećene državne službe bilo je za Paržika, ako ništa drugo, “zdravo” rješenje.

⁵³⁵ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

⁵³⁶ Isto.

⁵³⁷ Isto.

⁵³⁸ Zakon od 30.III 1914.g. kojim se promjenjuju neke odredbe iz propisa o mirovini bosansk-hercegovačkih činovnika i poslužitelja, kao i njihovih udovica i sirota, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1914, Sarajevo 1914, 123.

⁵³⁹ Zakon o disciplinarnom postupanju sa bosansko-hercegovačkim zemaljskim činovnicima i poslužiteljima, odobren Previšnjim rješenjem od 15.VII 1907.g., Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1907, Sarajevo 1907, 281.

⁵⁴⁰ Isto, 282.